

Univerzita Palackého v Olomouci

Filozofická fakulta

Katedra historie

**Podoba a funkce větších panských sídel 14. století
v dolním Posázaví na příkladu hradu Kožlí**

Diplomová práce

Autor: Bc. Lukáš Slabý

Studijní obor: Archeologie

Ročník: 2

Vedoucí práce: doc. Mgr. Karel Nováček, Ph.D.

Olomouc 2019

Prohlášení:

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci na téma *Podoba a funkce větších panských sídel 14. století v dolním Posázaví na příkladu hradu Kožlí* jsem vypracoval samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

V Olomouci dne 30. 4. 2019

.....

Bc. Lukáš Slabý

Rád bych poděkoval mému školiteli, kterým byl doc. Mgr. Karel Nováček, Ph.D. za užitečné rady, inspirativní podněty a tvůrčí připomínky, které mi velmi pomohly při psaní této práce. Stejně velké poděkování patří též PhDr. Janovi Kypťovi, Ph.D. a Mgr. Tereze Davidové za pomoc v rámci dané problematiky.

V neposlední řadě patří můj velký dík rodině, konkrétně rodičům, kteří mi umožnili toto studium, dále mým nejbližším a přátelům za podporu během studia.

Anotace

Práce si klade za cíl přednostně dokumentaci a stavebně-historický průzkum dochovaných, v terénu čitelných pozůstatků hradu Kožlí. Výsledek bude interpretován jednak z hlediska provozní, funkční a symbolické struktury hradního organismu, jednak v kontextu typologického vývoje soudobých hradních komplexů v dolním Posázaví. Stav výzkumu hradů v regionu bude kriticky zrevidován. Pozornost bude věnována také hospodářskému zázemí hradu v užším i širším slova smyslu (průzkum předhradí a analýza majetkové držby hradu a jeho úlohy jako administrativního centra).

Klíčová slova: hrad Kožlí, dolní Posázaví, středověk, archeologie, stavebně-historický průzkum

Annotation

The aim of the thesis is to document and do construction-historical research on the preserving remains, which are visible in the area of the Kožlí Castle. The result will be interpreted in the terms of operational, functional and symbolic structure of the castle organism and in the context of the typological development of contemporary castle complexes in the area of dolní Posázaví. The results of research on castles in the region will be critically verified. Attention will be also paid to the economic background of the castle (research on the castle bailey, analysis of the property ownership of the castle and its role as an administrative center).

Kew words: Kožlí Castle, the area of dolní Posázaví, the Middle Ages, archaeology, construction-historical research

Obsah

Úvod	8
1. Kastelologie v českých zemích	8
2. Hrad – jeho význam a funkce	11
3. Vymezení zkoumaného regionu	16
4. Nástin dějin středověkého osídlení v oblasti dolního Posázaví	17
5. Hrad Kožlí	21
5.1. Lokalizace hradu a přírodní podmínky	21
5.2. Historie hradu Kožlí	23
5.2.1. <i>Historie panského sídla na Chvojně a počátky hradu Kožlí</i>	23
5.2.2. <i>Písemně doložená historie hradu Kožlí</i>	26
5.2.3. <i>Historie výzkumu a zájmu o hrad Kožlí</i>	29
5.2.4. <i>Současný stav hradní zříceniny</i>	30
6. Analýza hradu Kožlí a jeho zázemí	31
6.1. Analýza archeologického materiálu	32
6.2. Analýza stavebního materiálu	35
6.3. Analytický popis hradu a stavebně-historická analýza	36
6.3.1. <i>Hradní areál</i>	36
6.3.2. <i>Hradní jádro</i>	41
6.3.3. <i>K možnému stavebně-historickému vývoji hradu</i>	46
6.4. Analýza provozní, funkční a správní role hradu	48
6.4.1. <i>Předhradí</i>	48
6.4.2. <i>Zázemí hradu Kožlí a vnější fortifikace</i>	49
6.4.3. <i>Panství a majetek hradu</i>	52
6.4.4. <i>Dálkové cesty a komunikační schéma</i>	56
7. Větší panská sídla dolního Posázaví ve 14. století	59
7.1. Analýza hradu Kožlí v kontextu větších panských sídel dolního Posázaví	59
7.2. Zhodnocení	79
8. Hrad Kožlí v typologickém kontextu hradů tzv. dvoupalácové dispozice	82
8.1. K otázce hradní typologie	82
8.2. Analýza hradu Kožlí v kontextu hradů tzv. dvoupalácové dispozice	85
8.3. Zhodnocení	95
Závěr	98
Seznam pramenů a literatury	101
Přílohy	108

Tabulkové přílohy	108
Obrazové přílohy	111

Úvod

Práce vychází především z dlouhodobého zájmu autora o danou oblast a její studium prostřednictvím kastelologie. Samotná zájmová oblast dolního Posázaví skýtá značné množství větších i menších panských sídel, jejichž stav poznání je v naprosté většině minimální, popřípadě je výzkum dané lokality velmi antikvovaný.

Cílem této práce je především na příkladu hradu Kožlí představit vývoj větších panských sídel v dolním Posázaví. Jelikož daná oblast je v odborné i laické literatuře nejednotně definována, bude vymezení zájmové oblasti pro tuto práci ještě zvláště určeno.

Samotný hrad Kožlí již delší dobu trpí nedostatkem péče a zájmu. Značnou újmu mu v minulosti přineslo velice nezodpovědné, razantně provedené odlesnění a opětovné zalesnění, které ovšem kromě mechanických škod vedlo i ke změně režimu vody v půdě apod. Největší problém pak představuje absence podrobnější dokumentace hradu. I to bylo mimo jiné podnětem k této práci, která si klade za cíl přednostně dokumentaci a stavebně-historický průzkum dochovaných, v terénu čitelných pozůstatků hradu. Její výsledek bude interpretován jednak z hlediska provozní, funkční a symbolické struktury hradního organismu, jednak v kontextu vývoje soudobých hradních komplexů v dolním Posázaví 14. století. V tomto kontextu bude též zrevidován samotný stav výzkumu hradů v regionu.

Pozornost bude také věnována detailnějšímu průzkumu hradu Kožlí v celkovém kontextu, tedy kromě samotného jádra hradu půjde o hospodářské zázemí hradu v užším i širším slova smyslu, jako je například průzkum předhradí či analýza majetkové držby hradu a jeho úlohy jako administrativního centra. V širším pojetí se práce pokusí o typologické hodnocení lokality a její porovnání s dalšími zástupci dané kategorie.

1. Kastelologie v českých zemích

Pojem kastelologie označuje ve zkratce nauku o středověkých opevněných sídlech (*Plaček 2007, 741*) a zabývá se tak v užším pojetí středověkými panskými sídly, jako jsou hrady, tvrze, popřípadě hradiště (*Musil 2006, 3*). Dle T. Durdíka se jedná o mezní historickou disciplínu. Pro českou kastelologii by podle něho měla být charakteristická komplexní metodika, která využívá několika speciálních disciplín a kombinaci oborů, např. dějin umění, historie, archeologie atd. (*Durdík 2000, 250*).

Větší zájem o feudální sídla začíná na konci 18. a na počátku 19. století, kdy se šlechtická sídla objevují v historicko-statistických topografiích. Na našem území mezi

první autory patří například J. Schaller a jeho dílo *Topografie des Königrichs Böhmen*. Po nich během 19. století následují autoři jako K. J. Biener z Bienenberga, A. G. Meissner či F. A. Heber (*Musil 2006*, 49-52), od nichž pocházejí především umělecko-historické práce (*Durdík – Bolina 2001*, 8).

V osobě F. A. Hebera se ve 40. letech 19. století objevuje první skutečný badatelský zájem. Z jeho děl pocházejí jedny z nejstarších detailnějších vyobrazení hradů, zámků, tvrzí a zřícenin, které tak představují v určitých rysech první kastelologický soubor. Mezi jeho nejvýznamnější díla patří *České hrady, zámky a tvrze* či *Moravské hrady a jejich pověsti*. Dílo F. A. Hebera zůstalo nedokončeno, přesto se stalo základem pro další badatele, kteří se stali skutečnými zakladateli kastelologie u nás (*Musil 2006*, 8).

Samotné bádání o středověkých feudálních, respektive panských sídlech (k problematice termínu „feudalismus“ např. *Brown 1974*, 1063-1088) má své počátky v západní Evropě v posledních desetiletích 19. století. Mezi první představitele patřil namátkou Angličan J. D. Mackenzie či Němec C. Schuchhardt. Počátky tohoto studia u nás lze na přelomu 19. a 20. století spojit s A. Podlahou, který byl hlavním redaktorem díla *Soupis památek historických a uměleckých v Království českém*, a především s A. Sedláčkem, mezi jehož díla patří dodnes hojně citovaná edice *Hrady, zámky a tvrze království Českého*. Mezi badatele počátku 20. století patří též H. Weinelt a L. Hosák (*Musil 2006*, 8).

Počátky archeologického studia zabývajícího se hrady a hradišti, ať už pravěkými či středověkými, lze klást do 2. poloviny 19. století. Mezi první badatele patří J. K. Hraše, B. Jelínek, V. Krolmus či J. E. Wocel. V meziválečné archeologii vyniká jméno I. Borkovského či K. Gutha (*Musil 2006*, 63-64). Dochází též k velkoplošným odkryvům hradů. Mezi známé příklady patří archeologický výzkum hradu Kozí Hrádek na Tábořsku od J. Švehly (*Švehla 1915*).

V následující poválečné éře dochází k rozvoji středověké archeologie. Mezi badatele této doby patří například R. Turek, M. Šolle, J. Poulík či V. Hrubý (*Musil 2006*, 64-65), v jejichž zájmu stála především raně středověká hradiště jako Staré Město v Uherském Hradišti, Mikulčice či Stará Kouřim.

Větší zaměření archeologie na středověké objekty v podobě hradů a tvrzí, lze sledovat od 2. poloviny 20. století. Mezi první badatele patřil jistě B. Nechvátal, V. Nekuda či A. Hejna. Právě A. Hejna, mezi jehož díla patří například kniha *České tvrze*, se poměrně významně zapsal i do stavu poznání Posázaví, kde zkoumal lokality Chvojen

či Týnec nad Sázavou (např. *Hejna 1977*, 129-140). Vedle něj sem patří i další významná badatelka K. Reichertová a její výzkum tvrze v Martinicích u Votic (např. *Reichertová 1955*, 209-211, 216-218).

Velkým dílem, dodnes též hojně citovaným, přispěla v 70. letech D. Menclová svou dvoudílnou knihou *České hrady*, kde se mimo jiné poprvé řeší problematika hradní typologie. Na tato díla navázal od 70. let T. Durdík, který přišel se svou typologií českých hradů (*Musil 2006*, 64-65). Tato původně deskripční metoda se stala nedomyšlitelnou součástí jeho díla, jako je například *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*.

Další významní badatelé, kteří velkou měrou přispěli v poznání středověkých panských sídel, byli například D. Líbal, který byl zakladatelem SÚRPMO, P. Chotěbor, který se do studia hradů a tvrzí zapsal mimo jiné svým rukopisem rekonstrukčních náčrtů, J. Klápště a jeho dílo *Proměna českých zemí ve středověku*, J. Frolík a Z. Smetánka, kteří se mimo jiné hojně věnovali výzkumu Pražského hradu, a mnoho dalších, které bude jen stěží možné vyjmenovat všechny. Výčtem lze zmínit alespoň některé, mezi něž patří J. Úlovec, K. Slepíčka, L. Svoboda, J. Unger, Z. Měřínský, P. Kouřil, F. Gabriel, F. Musil, R. Vrla, I. Lehký, J. Varhaník, V. Razím, M. Rykl, J. Kohoutek či M. Plaček. Mezi mladší generaci lze zařadit též J. Kypťu, V. Kašpara, J. Hložka, F. Zárubu či M. Sýkoru. Ne všichni zmiňovaní však souhlasí s touto kategorizací a řazením mezi kastelology, jelikož tuto disciplínu lze brát jako součást středověké archeologie.

Pro studium šlechtických sídel je možné uplatnit různé metodologické přístupy a pojetí. Je přitom nutné mít na zřeteli, že při studování období středověku, nelze středověkou fortifikaci brát jako izolovanou a ze struktury osídlení vytrženou jednotku, nýbrž jako přirozenou součást vývojového procesu (*Kouřil – Wihoda 2002*, 21-22) a jako součást širšího krajinného celku. Za ten lze považovat nejen hradní organismus, ale také jeho hospodářské zázemí, osady a vesnice, sakrální památky či středověké cesty, které dohromady tvoří soubor se značnou výpovědní hodnotou.

V této věci se v poslední době na kastelologii snesla určitá vlna kritiky. Šlo především o její přístup, ve kterém spíše zdůrazňuje samotnou stavbu, její stavební provedení, dispoziční řešení a typologické zařazení a to na úkor dalších aspektů, jako je společenská, politická či ekonomicko-správní funkce. Byť je hradní dispozice a její genetické souvislosti důležitou součástí studie opevněných sídel, není možné tento architektonický pohled brát jako hlavní, či dokonce jediný pilíř. Chybou je též povrchní přístup k písemným pramenům, jejichž výpovědní hodnota je mnohdy značně degradována. Přesto se některé práce i v nedávné minulosti jevily spíše jako stavebně-

historické příručky o daném objektu, které někdy slepě a nekriticky přejímaly starší závěry (Kouřil – Wihoda 2002, 21-22).

Budoucnost a rozvoj této disciplíny lze hledat především ve výměně informací mezi archeology, historiky, historiky umění a dalšími specialisty. Jako osvědčený způsob studie se jeví metoda předem zvoleného vzorku na menších sídelně-geografických celcích. Ta počítá s maximálním využitím výpovědi písemných a hmotných pramenů s nezbytným přihlédnutím k politickému, sociálnímu, ekonomickému a kulturnímu vývoji dané oblasti a s řadou dalších indicií, mezi něž patří například snaha zkoumat společenskou roli středověkých fortifikací, vztahy mezi hradem a zázemím či vykreslit představy středověkého člověka o těchto objektech. Na základě těchto poznatků je pak možné lépe pochopit základní i odvozené funkce jednotlivých fortifikací (Kouřil – Wihoda 2002, 21-22).

V rámci nejnovějšího vývoje kastelologie dochází k posílení interdisciplinárního pojetí, ať už z oblasti archeologie, historie, dějin umění či stavebně-historického průzkumu. Důležitou součástí je též revize starých výzkumů a kritické hodnocení starších závěrů, stejně jako uplatňování nových environmentálních metod a technologií, jako je například datování pomocí dendrochronologie. To vše vede k posunu a zpřesnění bádání, které například v posledních letech kritizuje některé aspekty typologie, zpřesňuje ji a hlavně ji využívá již pouze jako pomocný element.

Na toto a mnohá další témata vychází celá řada specializovaných či obecnějších periodik, například: *Archaeologia historica*, *Castellologica Bohemica*, *Castrum Pragense*, *Časopis Společnosti přátel starožitností*, *Dějiny staveb*, *Hláska*, *Památky archeologické*, *Průzkumy památek*, *Svorník*, atd.

2. Hrad – jeho význam a funkce

Studium a stav poznání hradních lokalit, jakožto i přístup k této problematice prošel v uplynulých desetiletích citelnou změnou, přesto zůstávají určité regionální rozdíly. Mezi ně patří i samotné vnímání hradu, jeho významu a funkce. Zatímco ještě před zhruba padesáti lety se všeobecně zdůrazňovala především vojenská role hradu, jeho obranné situování a militární architektura, v posledních desetiletích došlo k posunu, kdy je vnímána především symbolická role hradu a jeho krajinné souvislosti. Tento fenomén lze sledovat v západoevropské literatuře během pokročilé druhé poloviny 20. století, kdy se objevuje otázka sociálního statutu hradu, jeho situování a vztahu k okolní krajině apod. (např. *Meyer 1972*, 173-181; *Austin 1984*, 69-81).

Multifunkční role hradu, především ale jeho symbolická a reprezentační úloha, se dostává do značného popředí na přelomu 20. a 21. století (např. *Creighton 2002; Liddiard 2005*), zatímco na poli české kastelologie se během 90. let stále rozvíjí typologické pojetí s přesahem do nedávné doby (např. *Durdík 1995; Plaček 2007*), kdy postupně dochází k větší kritice tohoto „škatulkovacího“ postupu a nutnosti studia hradu v rámci krajinného celku, potažmo v rámci širšího spektra analytických přístupů jako jsou majetkoprávní a sociální souvislosti apod. (např. *Klápště 2003, 786-800; Razím 2004, 176-214*). V dané době dochází též k určité kritice typologické metody (např. *Kypta 2008, 565-610*), avšak i soudobá česká literatura typologické pojmy používá. Jedná se už ale většinou pouze o pomocné určení (zařazení), nikoliv směrodatné (výjimku tvoří např. *Záruba 2016a, 97-121*). První zásadní zhodnocení hradu jako symbolu nakonec v Čechách nepřináší archeologická práce, ale práce historika R. Šimůnka (*Šimůnek 2010, 185-219*).

R. Šimůnek tak poprvé rozvíjí myšlenku v západní literatuře již hojně uplatňovanou, kdy při hledání pomyslné „ikony“, kterou by bylo možné spojit se středověkým rytířem, se jako nejvýstižnější adept jeví hrad. Hrad jinak vnímal jeho stavebník a majitel, jinak příslušník hradní posádky, vykonávající na něm službu, jinak ho viděl i kolem putující obchodník nebo měšťan a zcela jinak ho svýma očima viděl poddaný, pro kterého byla dominantní silueta hradu připomínkou vzdálené, ovšem „permanentně přítomné“ vrchnosti (*Šimůnek 2013, 18-19*).

V širším pojetí lze užít pojem rezidence, který označuje jakékoliv sídlo se sídelní funkcí, bez ohledu na svou konkrétní charakteristiku, ať už se jednalo o menší vesnickou tvrz, či výstavní hrad. Především pak sledované hrady je nutné vnímat nejen v rámci architektonického a militárního, ale i právního, správního, hospodářského a sociálního fenoménu. Vedle toho je možné přidat velký symbolický význam hradu, který byl jedním ze základních znaků moci. Demonstroval jeho právní nárok, zámožnost a moc, které se odrážejí v samotném pojmu reprezentace. Její úroveň pak určovala společenské postavení jedince, jeho moc a politickou sílu i například dobové módní vnímání. To vše se symbolicky i fakticky odráželo na velikosti, situování a provedení hradního objektu, přičemž reprezentativní bylo už samotné vlastnictví hradu (*Šimůnek 2013, 20-22*).

Samotný hrad je nutné vnímat jako multifunkční objekt, respektive celek, který tvoří soustava objektů – palác, věž, hradby, hospodářské zázemí, provozní zázemí a další, které pak umožňují jeho funkci – obytnou, obrannou, provozní, rezidenční, správní atd. (*Creighton – Higham 2003, 45-46*). Též je důležité studovat hrad v rámci tzv. komponované krajiny, v níž je jistá součinnost krajiny a hradní architektury. Jde například

o vizuální účinek hradu v okolí, což z něj dělá součást „sociální krajiny“ (Šimůnek 2010, 208).

Pohled na význam a funkci hradu se tak oproti druhé polovině 20. století na poli české kastelologie zásadně mění. Starší dílo D. Meclové bylo sice syntetické se snahou o zasazení vývoje českých hradů do evropského kontextu, ovšem převládala zde uměnovědná perspektiva. Následně rozvíjené typologické pojetí především T. Durdíkem nadřadilo typologické a chronologické otázky nad výzkumem symbolicko-sociální úlohy hradů, která však začala v posledních letech nabývat na důležitosti.

I v české literatuře, potažmo ve studiích české kastelologie, se tak častěji začíná objevovat krajina jako důležitý faktor ovlivňující situování a následně i podobu samotného hradu. Při výběru místa pro výstavbu hradu hrál roli především terén a jeho dostupnost. Šlo o zohlednění několika faktorů, které vyvažují potřebu obhájitelné pozice s dalšími aspekty, jako je například blízkost zdrojů. Mnoho hradů se tak nachází v blízkosti důležitých obchodních cest. Šlo o lokalitu, z které bylo možné přehlédnout celou danou oblast a nabízela i některé přirozené prvky obrany. K její volbě mohlo dojít už jen proto, že její viditelnost z ní činila jasný symbol síly (Creighton 2002, 35-41).

Je to populární, avšak mylná představa, že většina hradů byla postavena na vrcholcích kopců. Mnohem častějšími byly skromnější hrady postavené v pozici, která byla v podstatě podobná situaci jakéhokoli jiného středověkého objektu reprezentující elitu. Obzvláště četné pozice byly na koncích ostrožien, které spojovaly výhody přístupnosti s viditelností a samozřejmě i obranou. Přestože někteří stavitelé vybírali pro staveniště hradu nové, nikdy nezastavěné místo, tvoří až překvapivě vyšší počet takové lokality, jejichž význam byl již dávno uznán (Creighton – Higham 2003, 13-14) a středověcí stavitelé tak alespoň částečně využívali již existujících obranných prostředků, například valů a příkopů ze starších fortifikací, především z pravěkých či raně středověkých hradišť, jak ukazují i některé lokality u nás, například Zvíkov, Bítov či Jindřichův Hradec. To může v některých případech pomoci při problematické snaze objasnit počátky hradu a jeho stavební vývoj (viz např. Kypka – Marešová – Neustupný 2008, 39-68).

Velkou problematikou při studiu významu a funkce hradu, představují počátky hradní architektury a s ním spojené tzv. „povolení k výstavbě hradu“, či „právo na hrad“. Toto právo, zvané také Heerbann, je známé od počátků hradní produkce v 9. století v tehdejší Franské říši, kdy král Karel Holý povolil jednotlivým feudálům výstavbu hradů za účelem obrany proti nájezdníkům, přičemž právě král měl výsadní právo na všechna

tato opevnění v zemi, která mu tak fakticky patřila a musela mu být k dispozici. Toto právo si však nakonec přisvojili samotní feudálové nejen k obraně vůči vnějšímu nepříteli, ale například i hradnímu konkurentovi (*Menclová 1972, 15-16*). V Anglii jsou zmínky o povoleních k výstavbě známa již od 13. století. V jistém smyslu představují onu dávnou autoritu králů nad budováním soukromých opevněných sídel. Významnější však byl nejspíše společenský význam těchto povolení k výstavbě jako vyjádření společenského stavu. Tato povolení však musejí být vykládána opatrně, jelikož ne všechna opevněná sídla, která byla v této době stavěna, měla toto povolení, byť je naopak měly města pro výstavbu městských hradeb či církevní obvodů (*Creighton – Higham 2003, 22-23*).

Na otázku „práva na hrad“ byla v rámci českého prostředí po dlouhou dobu odpověď v podobě panovnické výsady, takzvaného hradního regálu, kdy měl panovník výsadní pravomoc udělovat povolení k výstavbě hradů. Ovšem zde nastává jistá disproporce mezi touto předpokládanou normou a skutečností, tedy praxí. Je totiž faktem, že od 13. do 15. století chybí v rámci českých zemích větší množství dokladů, kdy by král povoloval výstavbu hradu a uplatňoval tak svůj „hradní regál“ (k tomu např. *Krejčík 2001, 22-24*). Za celé 14. a 15. století existuje pouze okolo půldruhé desítky listin tohoto typu. Navíc se ukazuje skutečnost, že zatímco stovky různých hradů a hrádků vznikaly bez povolení, někteří přední čeští páni měli potřebu žádat krále o povolení. Příkladným od doby Karla IV. lze tento fenomén dle R. Šimůnka vyložit tak, že se v případě žádosti o královské povolení k výstavbě hradu jednalo o prestižní záležitost, výraz „nejvyšší legitimizace“ příslušného zakladatelského záměru, což opět zvedalo reprezentativní prestiž jak daného hradu, tak jeho majitele (*Šimůnek 2013, 22-25*).

Byť počátky výstavby hradů korespondují s vojenskými účely, jak již bylo nastíněno, označení hradů, především pak vrcholně středověkých, za pouhý produkt „militární architektury“ by bylo chybné. Tento přístup zcela opomíjí fakta, jako jsou rezidenční kvality hradů, sociální potažmo symbolické atributy těchto staveb atd. Na hradech se mnohdy nachází mnoho „nefunkčních“ detailů, které jsou zde jen proto, aby byly vidět. Jedná se o estetickou složkou hradu v kombinaci s vysokou technickou kvalitou a provedením, což v mnoha případech ukazuje více architektonicky sofistikované prvky s důrazem na estetiku, než je jejich obranná a fortifikační role (*Creighton – Higham 2003, 47*). Vynechat nelze ani funkční a technologické parametry, které mohou jít ruku v ruce s otázkou módnosti a představy o reprezentativním výrazu

stavební formy. Tento fakt se ukázal například při výzkumu hradu Týřov, jehož dataci a popis dlouho ovlivňoval právě „militární“ a typologický pohled (*Razím 2005a*, 84-86).

Samotný militární vzhled byl prostředkem demonstrace autority v krajině. Mocní a bohatí pánové, kteří měli dost peněz, si mohli dovolit neustálou inovaci hradů, například v oblasti fortifikace, čímž demonstrovali svou sílu, bohatství a postavení. To vše lze považovat za jakýsi design hradu (*Creighton – Higham 2003*, 25-28). Podoba, ale také samotné situování, rozvíjelo roli hradu coby zástupného symbolu stavebníka, respektive majitele, v již ovládnuté či k ovládnutí určené oblasti (*Šimůnek 2010*, 209-216).

To vše probíhalo v rámci tzv. hradní politiky, kdy se hrad uplatňoval jako mocenský nástroj a současně jako symbol mocenské legitimizace. Jde tedy o spojení utilitárního (administrativní, militární) a symbolického významu (*Šimůnek 2010*, 189), kdy byl hrad mimo jiné též vyjádřením určité kontinuity a historického odkazu, prostřednictvím něhož šlechta odvozovala a reprezentovala svou identitu, rodový původ a starobylost (*Šimůnek 2013*, 25).

Vliv na architektonickou a funkční podobu hradu měly i sociální vztahy. Odráží se zde například početnost rodiny majitele, ale i rozsah šlechtické družiny a jejich rodinných příslušníků. Opomenout nelze ani otázky každodennosti, kam kromě provozních záležitostí, jako je například kuchyně, patří i společenské setkávání, hostiny, hry atd. (k tomu např. *Durdík 2010*, 45-61).

Stejně jako krajina svým způsobem ovlivňovala hrad, ovlivňoval následně hrad krajinu. Význam a funkci hradu coby centra správy a symbolu moci tak lze sledovat nejen na samotném objektu, ale i v okolní krajině, na kterou měl významný dopad. Hradly byly často spojovány s dalšími prostředky a zdroji umožňující peněžní příjem. Vedle zisku z poplatků od obchodníků z blízkých obchodní cest či brodu, těžil hrad například z provozu mlýnů (*Creighton – Higham 2003*, 55-56), ale též například z důlní činnosti apod. Navíc v zázemí panských sídel vznikaly objekty nutné pro provoz samotného hradu i pro potřeby jeho obyvatel, kam lze zařadit kovárny, hamry, krčmy, pivovary atd.

Do souboru funkcí hradu tak patří významná ekonomická a správní role, kdy se hrad a jeho zázemí snažily být soběstačnou ekonomickou jednotkou. Součástí hradního areálu tak bylo předhradí především s provozně-hospodářskou a výrobní funkcí (viz např. *Hložek 2010*, 31-38; *Durdík 1983*, 471-478).

Další prostředky, například lesy, nabízely možnost lovu, tedy částečné zajišťování potravy, ale též sloužily jako zdroj dřeva a souvisely také např. s údržbou objektu.

Za účelem lovu a lovecké zábavy vznikaly většinou menší tzv. lovecké hrady, jejichž funkci je možné označit jako rekreační. V některých případech mohly fungovat i jako odlehlé vězení (*Creighton – Higham 2003, 57*).

Vedle rybníků, které si kvůli náročnosti na výstavbu a údržbu nemohl dovolit každý, existovaly další prostředky jak demonstrovat svou moc, postavení a kontrolu zdrojů. Byla to především blízkost farního kostela, což též ukazovalo na úzký vztah s církví (*Creighton 2002, 184-185, 221*).

Panské sídlo mělo značný vliv na okolní osídlení, které zde mohlo přirozeně růst a profitovat. Mezi výhody patřila blízkost hospodářského centra, ale též poskytovaná obrana. Ne všechny tyto sídelní struktury přežily samotný hrad, jelikož jakmile hrad ztratil svou důležitost a roli, výhody bydlení vedle hradu zmizely a tím postupně řídlo i osídlení na daném místě (*Creighton 2002, 181-182, 217*).

Hrad má své místo i v dějinách umění a kultury bydlení. Dobové umělecké citění vyobrazené například na nástěnných malbách, móda, inovační prostředky pro komfortnější bydlení i společenskou reprezentaci například v podobě kachlových kamen apod. se opět odrážely na podobě a fungování hradu.

Opomíjeným tématem v české literatuře oproti anglické je i vnímání hradu coby součásti společenské „divadelní scény“. Tento pohled řeší samotnou funkci hradu a jeho vnímání, kde mezi důležité parametry patří komunikační schéma v rámci exteriéru i interiéru, řízení přístupu v rámci jednotlivých prostor a jejich design, obraz a dojem hradu, který se například při zrcadlení ve vodě hradního příkopu zdvojnásobuje a působí monumentálněji apod. (*Stokstad 2005, 63-81*).

Hrad hrál důležitou funkci coby symbol nejen v krajině, ale též jako atribut například v oblasti umění. Šlo tak o snahu zhmotnit emocionální a abstraktní pojmy, v tomto případě sílu, moc, urozenost a s tím spojenou reprezentaci (*Mahnič 2009, 279-290*).

3. Vymezení zkoumaného regionu

Určení zájmového prostoru ze značné části kopíruje dnešní vymezení regionu dolního Posázaví a částečně také zájmové území prací T. Durdíka, který se od 60. let výrazně zajímal o oblast dolního Posázaví, Benešovska a Podblanicka. Tato práce si však vybírá jasné reprezentanty a stanovuje přesnější hranice studované oblasti tak, aby poskytla dostatečnou sondu do hradního vývoje. Zájmová oblast se tak týká především jižní oblasti od řeky Sázavy, přičemž východním hraničním bodem je soutok

Bělčického potoka a Sázavy a západním vtok Sázavy do Vltavy. Nejsevernější bod tvoří obec Jílové u Prahy, nejj jižnější bod obec Bystřice u Benešova. Tento geografický mapový výsek zobrazuje obrázek v přílohách (Obr. 1).

Pouze v rámci analýzy hradů tzv. dvoupalácové dispozice se práce při snaze o hledání určitých analogií rozšíří na území celé České republiky.

4. Nástin dějin středověkého osídlení v oblasti dolního Posázaví

Přesné odpovědi především na otázky počátků a průběhu kolonizace pro tuto zájmovou oblast bohužel chybí. Je to dáno jistou stagnací výzkumu regionálních dějin osídlení. Mnoho poznatků tak dodnes pochází ze starších výzkumů.

Zdá se, že dolní Posázaví, respektive širší oblast kolem řeky Sázavy a dále směrem na jih, zahrnující Posázaví, Benešovsko a Podblanicko, byla v rámci dějin středověkého osídlení po dlouhou dobu spíše okrajovou částí. Vzhledem k tomu, že region ležel již mimo centrální původní přemyslovské dominium, zasloužila se o zdejší kolonizaci a rozvoj především pozdější šlechta (*Petráň a kol. 1985, 72*).

Již raně středověké osídlení se drželo spíše severně od řeky Sázavy, v oblasti Polabí a v dolním Povltaví. Oblast jižně od Sázavy, myšleno tím Benešovsko a Podblanicko, neposkytovalo kvůli své značně kopcovité krajině dostatek úrodné půdy a osídlení se tak po dlouhou dobu drželo především v těsném okolí řeky Sázavy (*Petráň a kol. 1985, 70*). Mezi nejstarší doklady osídlení patří kostrová pohřebiště v zaniklé vsi Kostelec a v Brodcích datované již do 8. – 9. století (*Kolektiv 2006, 61*).

První doklady intenzivnějšího osídlení a počátků kolonizace této krajiny lze klást do průběhu 10. a 11. století (*Hejna 1968, 83*). Podle J. Slámy zde nejpozději na počátku 10. století vzniká hradiště Lštění. To zaujalo příhodný ostroh nad levým břehem řeky Sázavy a pravděpodobně sehrálo důležitou roli v rámci osídlení zdejšího kraje. Jednalo se o významné regionální centrum, působící zde od 10. do 12. století. Je také uvedeno mezi pohraničními hradišti středočeského přemyslovského území. V průběhu 11. století již hradiště podle Kosmase plnilo pouze druhořadou hospodářskou funkci a zaniká nejspíše v průběhu 12. století (*Sláma 1988, 71-84*). Dnes je ovšem tato hypotéza, která vykresluje kolonizační proces vycházející z nějakého centra, všeobecně diskutována a spíše odmítána. Stejně tak starší koncepce vývoje hradišť a jejich role v rámci přemyslovské domény (viz např. *Varadzin 2010, 535-554*).

Lze ovšem souhlasit, že mocenské zájmy Přemyslovců se zde projevovaly, a to v podobě zmiňovaného hradiště Lštění, ale též Vladislavic a nejspíše i Týnce nad

Sázavou, ať už coby hradiště a následně panského sídla (*Hejna 1968*, 83-84), na což během 13. století nejspíše navázala královská moc (*Záruba 2016a*, 106-107).

Mezi kolonizační snahy patří též založení benediktinského kláštera na ostrově uprostřed vltavského toku, nedaleko od soutoku Vltavy a Sázavy. Klášter byl tehdy obdařen příslušenstvím v podobě vesnic a osad, přičemž zakládání nových vesnic sám inicioval (*Petráň a kol. 1985*, 72).

V dané oblasti docházelo nejdříve k osídlení podél Sázavy a v dolním toku významnějším přítoků, například Janovického či Konopišťského potoka. Později během 11. století byly osídleny vyšší polohy v nejbližším okolí, o čemž svědčí archeologické nálezy např. z Čerčan či Hrusic. Kolonizační úsilí v těchto dobách vycházelo z hradiště Lštění. Z této doby pochází také první osady, které měly v prvopočátcích jistě charakter shlukové zástavby, jako Brodce, Bukovany či Krusičany (*Kolektiv 2006*, 71).

Ke konci 11. století a dále během 12. století pravděpodobně docházelo k postupnému majetkosprávnímu rozpadu nejstaršího sídelního území v okolí Lštění a samotné hradiště ztrácelo svou funkci. Hlavní centrum knížecí moci se napříště přesunulo nejspíše do Týnce nad Sázavou a Vladislavic. V Týnci nad Sázavou během 11. a 12. století vzniká důležité správní hradiště. Ve Vladislavicích byly příznivé ekonomické podmínky a k dispozici byl též farní kostel. Později zde byla snaha o založení města (*Kolektiv 2006*, 62-72).

K hlavním kolonizačním impulsům oblasti jižně od řeky Sázavy dochází především ve 12. století. Tehdy zde již existovaly určité sídlení komory, které se nadále držely v částech s příznivými přírodními podmínkami týkajícími se možnosti zemědělství i dostupnosti (*Petráň a kol. 1985*, 72-74). Důležitou otázkou též hrály dálkové a obchodní cesty, např. vitorazská stezka, které využívaly brody přes řeku Sázavu (*Petráň 2001*, 20). Písemné prameny například výslovně uvádí v roce 1150 vesnici Chrást, která byla známá svými vinohrady. Archeologické nálezy pak potvrdily původ vesnice Pocerady též ve 12. století (*Kolektiv 2006*, 264-267).

Důležitým iniciátorem kolonizace se následně stává i církev. Její aktivity se projevují především v Povltaví a na opačné straně oblasti. Již před rokem 1126 je doložen statek pražského biskupa s centrem v dnešním Trhovém Štěpánově. Před rokem 1149 dochází k založení ženského premonstrátského kláštera v Louňovicích pod Blaníkem u řeky Blanice (*Petráň a kol. 1985*, 72).

Během 12. století zde kolonizační činnost dosahuje největší intenzity, v čemž lze sledovat i odraz ekonomicko-společenských změn. Dokladem je především vzrůstající

počet sakrálních památek už nikoliv jen v blízkosti povodí řeky Sázavy, ale i dále na sever či jih. Docházelo též k zakládání prvních šlechtických sídel, které byly často vázány s vlastnickými kostely. Kolonizovaná oblast se značně rozšiřuje a během následujícího 13. století už dochází spíše jen k jejímu zahušťování (*Hejna 1982*, 189-193).

Přetrvávající aktivitu knížete, následně krále, představují především lokality v podobě menšího hradiště Týnce nad Sázavou, kde následně na přelomu 12. a 13. století vzniká románský hrad, potažmo dvorec, a Vladislavice, kam se nejspíše během 12. století přesunula kastelánie z hradiště Lštění (*Hejna 1982*, 186-190). Samotné Vladislavice přešly záhy z rukou panovníka do majetku nově založeného kláštera v Kladrubech a od roku 1237 do majetku křižovníků s červenou hvězdou, což dokládá aktivitu církevních institucí i v této oblasti (*Hejna 1968*, 84-86). V budoucím vývoji se však v případě Vladislavic, dnes obce Václavice, i přes královský a církevní zájem, fundace města v místech starší významné osady nezdařila (*Petráň 2001*, 22).

Vedle panovníka a klášterů, potažmo církve, zde měla silné slovo šlechta, především šlo o Benešovice, jejichž původní centrum leželo v Benešově. Doklady sídelních aktivit umožňují uvažovat o osídlení návrší Karlov, zárodku budoucího města Benešov, snad již někdy na sklonku 11. století, prokazatelněji v průběhu 12. století. Benešov fungoval jako sídlo rodu a jako původní středisko jejich moci a kolonizační činnosti v kraji (*Hejna 1968*, 84-86). S kolonizací nejužší zájmové oblasti dolního Posázaví v okolí hradu Kožlí lze spojit právě Benešovice a z nich následně vycházející pány z Dubé (*Petráň 2001*, 22).

Právě velmožové a následně šlechta byli hlavním iniciátorem kolonizace této oblasti během 12. a 13. století. Vedle Benešoviců sem patřili Divišovci, respektive Šternberkové, Vítkovci či Janovicové. V této době je možné předpokládat existenci určité sítě vesnic, velmožských dvorců apod. Důkazem jsou dodnes románské kostelíky s tribunou, jenž v mnoha případech svědčí o šlechtickém vlastnictví. V užším okolí lze zmínit například kostel na Chvojnu. Též osady, z nichž později vznikají města, například Benešov, jenž vyrostl v sousedství původního velmožského/šlechtického sídla (*Petráň a kol. 1985*, 72-78). To je od nepaměti lokalizováno do prostoru návrší Karlov (*Sedláček 1927*, 37) a mělo snad charakter dvorce či polozděné oplocené tvrže s kamenným kostelem (*Tywoniak 1992*, 9-33).

Kolonizační činnost sebou nepřináší pouze zakládání vesnic, měst a církevních staveb jako byl například minoritský klášter v Benešově, ale také výstavbu panských sídel v podobě hradů a tvrzí. Zájem panovníka se nejspíše soustředil do severních oblastí

regionu podél řeky Sázavy. F. Záruba zde předpokládá královskou doménu, kterou tvořilo několik hradů. Mezi nejstarší hrady oblasti patří Týnec nad Sázavou, považovaný za královské dílo nejspíše z přelomu 12. a 13. století. Královské dominium mělo zahrnovat též hrady Zbořený Kostelec a možná též Konopiště, pokud nebylo dílem biskupa Tobiáše z Benešova (*Záruba 2016a*, 99-101). Otázkou pak zůstává stáří a vlastnictví hradu z písemných zdrojů zcela neznámého, kterým je Hrad u Čtyřkol. Doba jeho výstavby, obývání a konce není přesně známa, lze hovořit o první polovině 13. století. Jeho vzhled je velice archaický a podle T. Durdíka by se mohlo jednat o jeden z nejstarších hradů v oblasti Posázaví (*Durdík 2000*, 176). Styl jeho provedení, který obsahuje několik volně stojících budov, včetně nejspíše palácové budovy však mohou napovídat, že se spíše než o hrad jednalo o dvorec, popřípadě o sídlo na pomezí těchto dvou kategorií (*Záruba 2014a*, 217).

Ostatní hrady byly dílem šlechtických rodů, ať už původních, či později příchozích. Mezi nejstarší hrady v širším okolí patří Český Šternberk, v zájmové oblasti dolního Posázaví pak nejspíše hrad Stará Dubá, který byl dílem potomků z rozrodu starého panského rodu Benešoviců (*Petráň a kol. 1985*, 74).

Vedle církve, krále a panských rodů zde byl ještě další iniciátor kolonizace. Jednalo se o tzv. svobodné sedláky, kteří se na přelomu 12. a 13. století sociálně diferenciovali a stávali se z nich buď drobní šlechtici sídlící na dvorcích, nebo poddaní. Následně během 14. století i schopnější drobná šlechta zakládá svá panská sídla charakteru tvrzí a hradů (*Petráň a kol. 1985*, 79-88). Z širšího pohledu se na konci 14. století jednalo o oblast majetkově značně rozdrobenou, kde se nacházely větší panství starých rodů, ale též mnoho menších panství drobné šlechty – zemanů, vladyků či manů. Ti neměli dostatek možností na to, aby si vystavěli kamenný hrad jako bohatší panské rody, tudíž nadále sídlili na venkovských tvrzích a dvorcích, které se v dané době nacházeli téměř v každé vesnici (*Petráň 2001*, 24-25).

Výstavba panských sídel pokračuje až do počátku 15. století. Mezi nejmladší hrady patří Komorní Hrádek, původně Veselé, který vznikl po zániku předchozího hradu Čejchanov. Hrad nechal vystavět milec krále Václava IV. Racek Kobyla ze Dvorce v roce 1412 (*Durdík 2000*, 268).

5. Hrad Kožlí

5.1. Lokalizace hradu a přírodní podmínky

Hrad se nachází ve Středočeském kraji v okrese Benešov, asi 4,5 km západně od okresního města Benešov a 1,5 km od nejbližší obce Tisem. Dnešní hradní zříceniny se nachází v severovýchodním výběžku katastrálního území obce Tisem (Obr. 2).

Oblast dolního Posázaví se v rámci výškových poměrů pohybuje převážně v rozmezí 200 – 400 m n. m., dál od koryta řeky Sázavy, včetně oblasti kolem hradu Kožlí, pak převážně v rozmezí 300 – 600 m n. m. (Tomášek 1995, mapa). Jde o kopcovitý terén, náležející vesměs do členitých pahorkatin s výškovými rozdíly zhruba 75 – 150 metrů (Petráň a kol. 1985, 22). Zdejší skalní útvary nejsou příliš výrazné a jsou vázány především na svahy zaříznutých údolí (Culek a kol. 1996, 104-105).

Oblast hradu Kožlí spadá do geomorfologického okrsku Netvořická vrchovina a geomorfologického podcelku Dobříšské pahorkatiny (Demek 1987, 385).

Mezi nejstarší doložené geologické útvary v tomto regionu a nejbližším okolí patří tzv. české moldanubikum, kutnohorské krystalinikum a středočeský pluton. V daných částech se tak vyskytují hadce, krystalické vápence, křemence, rohovce, různé typy břidlic atd. Z období třetihor existují poblíž řeky Sázavy stěrky a písky starých vodních toků (Petráň a kol. 1985, 13-15).

Okolí hradu Kožlí geologicky tvoří kontaktně metamorfované horniny, jako páskované břidlice, jílovité břidlice, prachovce a droby. Dále amfibolicko-biotitický až bioticko-amfibolický granodiorit, křemenný diorit, křemenný gabrodiorit středně zrnitý sázavského typu, velmi silně znečištěný muskoviticko-biotitický granodiorit drobnozrnitý, který přechází do migmatitu maršovského typu a v neposlední řadě gabra, gabrodiority a amfibolovce. Hlavní dominantou v sousedství hradu Kožlí je vrch Chlum, jenž vznikl jako stlačená vyvřelina (Petráň a kol. 1985, 15-20). Dosahuje výšky 506 m n. m. Samotný hrad stojí na skalním výchozu tvořeném gabrem.

Hradní jádro se nachází na skalnatém ostrohu, který vybíhá severním směrem z vrchu Chlumec (399 m n. m.) a následně se stáčí k severovýchodu. Příhodný ostroh se strmými svahy na zhruba severní a jižní straně vytváří dva toky. Větší Janovický potok je levým přítokem řeky Sázavy. Pramení 3 km západně od Votic ve výšce 495 m n. m. a jedná se o pstruhovou vodu (Vlček 1984, 121). Pramen se nachází vzdušnou čarou od hradu Kožlí asi 13,5 km. K hradu přitéká od jihu a obtáčí ostroh od jihu, jihovýchodu a východu. Tisemský potok představuje drobnější vodní tok. Pramení u obce Zaječí

v nadmořské výšce cca 440 m, asi 4,5 km od hradu Kožlí. Do údolí přitéká od jihozápadu a obtéká ostroh od severu až k severovýchodu, kde se zleva vlévá do Janovického potoka.

Samotný ostroh, mající charakter hřebene, se dál směrem na východ a severovýchod rozšiřuje a vytváří zaoblenou opyš, z jižní strany lemovanou cca 3 až 4 metry vysokou skalní stěnou, která se následně pozvolna svažuje. Nejlépe přístupná je ze severovýchodu až severu, kde opět přechází v prudký svah.

Samotné hradní jádro se nachází v nejužší části ostrohu ve výšce od cca 320 do 325 m n. m. Předhradí dosahuje v nejvyšším bodě nadmořské výšky 323 m.

V celé oblasti z pokryvů převládají svahoviny různých typů, v nízkých polohách i sprašové hlíny. Půdní substráty jsou zde ve většině oblasti charakteristické nedostatkem uhličitane vápenatého (*Culek a kol. 1996, 105*). Půdy jsou zde především hlinitopísčité či písčitohlinité, přičemž převažují hnědé půdy, popřípadě hnědé půdy kyselé. Samotná lokalita hradu Kožlí se svým nejbližším okolím leží na hnědých půdách (*Tomášek 1995, mapa*).

Jedná se o mírně teplou oblast, kde se průměrná roční teplota pohybuje mezi 7 – 8 stupni Celsia, s výjimkou úseku mezi Čerčany a ústím řeky Blanice, kde se průměrná teplota pohybuje mezi 8 – 9 stupni Celsia. Průměrné roční srážky se pohybují mezi 600 – 700 mm. Z povětrnostních podmínek zde převažují západní větry společně s větry vanoucími z jihozápadu a severozápadu (*Petráň a kol. 1985, 24-25*). Převažující kategorie MT10, do níž dle klimatického mapování spadá samotná lokalita hradu Kožlí, je charakteristická dlouhým létem, které je teplé a mírně suché. Je zde krátké přechodné období s mírným teplým jarem a mírně teplým podzimem. Zima je zde krátká, mírně teplá a velmi suchá, s krátkým trváním sněhového pokrývky (*Quit 1971, 12-16*).

Dnešní prostor hradu, předhradí a jeho okolí se nachází poměrně hluboko v lesním porostu, většinou charakteru jehličnanů, popřípadě smíšených lesů s převahou jehličnanů. Jen samotné hradní jádro a prostory obou příkopů prošly v nedávné době kompletním odlesněním, které se dotklo i samotných svahů ostrohu.

Podle mapování původní přirozené vegetace se v oblasti dolního Posázaví vyskytovala tato společenstva: dubohabřinové a lipové doubravy, černýšová dubohabřina, lipová bučina s lípou srdčitou, biková a/nebo jedlová doubrava. Dubohabřinové a lipové doubravy se na daném území klikatí kolem řeky Sázavy s nepravidelnými výběžky podél okolních přítoků (*Neuhäselová a kol. 1998, mapa*). Samotná lokalita hradu Kožlí spadá do oblasti dubohabřinových hájů (*Tomášek 1995, mapa*).

5.2. Historie hradu Kožlí

5.2.1. Historie panského sídla na Chvojně a počátky hradu Kožlí

V rámci otázky založení a počátků historie hradu Kožlí se jeví jako velice zajímavá starší lokalita Chvojen (Obr. 3), která byla dle písemných pramenů od druhé poloviny 14. století nejpravděpodobněji i pevnou součástí nevelkého panství patřícího pod hrad Kožlí. Vrch Chvojen tvoří jednu z hlavních okolních dominant a jeho návrší v podobě tupého hřbetu leží nedaleko hradu Kožlí přibližně severovýchodním směrem. Je tedy na místě věnovat na úvod pozornost i této lokalitě, přičemž své místo má i v rámci kapitoly týkající se vývoje středověkého osídlení a následně též v rámci majetkoprávní držby a podoby koželského panství.

Předmětem archeologického zájmu se lokalita stala už za časů J. L. Píče, ale cílem „moderního“ archeologického výzkumu až v roce 1965 a v následujících sezónách pod vedením A. Hejny, který se zde zaměřil především na otázku dokladu osídlení a jeho dataci. Jedná se dodnes o poměrně problematickou lokalitu, jejíž atraktivita, která kdysi zaujala A. Hejnu, dnes přináší svou do jisté míry jedinečností mnohé nesnáze. Nejvíce se lokalitou zabýval sám autor výzkumu (např. *Hejna 1965*, 62-63; *Hejna 1971*, 47-58; *Hejna 1982*, 185-195), naposledy se její problematice více věnoval J. Klápště (*Klápště 2005*, 96).

Historické prameny o nejstarších dějinách Chvojna mlčí, proto je možné vycházet pouze ze základních poznatků archeologického výzkumu. Poprvé se Chvojen v písemných pramenech zmiňuje v roce 1316, kdy se uvádí jakýsi „*Ditricus de Chwoyna*“ (*Profous 1949*, 78). Jak však doložily nálezy J. L. Píče a nověji A. Hejny, byla tato lokalita osídlena již během 12. století. A. Hejna pak historii osídlení lokality dělí do tří fází (*Hejna 1976a*, 72).

Otázkou je, zda se založením a osídlením lokality na tomto dominantním vrchu může souviset aktivita panovníka s ohledem na blízké Vladislavice, či kolonizační činnost Benešoviců během konce 12. a následně 13. století (*Hejna 1968*, 85-86), což by znamenalo, že majitelé Chvojna mohli být rozrodem tohoto starého rodu. Opomenout však nelze ani roli jiných rodů drobnější šlechty, která si též již během 12. století, především v jeho druhé polovině, zakládá vlastní dvorce (*Hejna 1971*, 54). Úvahy o možném původu Chvojna jsou ale pouze domněnkami, které zatím nelze opřít o žádné průkazné prameny.

Samotný autor výzkumu popisuje sídlištní areál jako menší hradiště, které nese kombinaci prvků staré hradištní techniky, především v podobě opevnění, a novější prvky panského sídla, které v rámci sídliště reprezentuje dvorec a tribunový pozdně románský kostel (Hejna 1971, 54-55).

Nejspíše obytný palác dvorce s částečně kamennou konstrukcí byl zřejmě třídlílný (Hejna 1976a, 71-72). Doklady požáru pak hovoří o jeho možném násilném zániku (Hejna 1968, 87). A. Hejna se domníval, že byl společně s okolními objekty součástí první sídlištní fáze, která tu nastala nejpozději na konci 12. století (Hejna 1976a, 72). Tehdy zde mělo vzniknout samotné sídliště, pro nějž jsou v širší ploše doklady v podobě objektů dřevěné konstrukce dílem obytné, dílem hospodářské, a samotný velmožský či zemanský dvorec, který byl vymezen opevněnou akropolí (Hejna 1971, 51, 55). V rámci této akropole představující areál dvorce následně vznikl východně od paláce tribunový pozdně románský kostel a to nejspíše v první třetině 13. století v rámci druhé fáze, která trvala po celé 13. století až do 1. poloviny 14. století (Hejna 1976a, 72).

Vedle opevnění samotného areálu dvorce, označovaného též jako „akropole“ na půdorysu zhruba oválu, mělo dle A. Hejny celý sídlištní areál charakteru hradiště obíhat opevnění v podobě hlinito-kamenného valu, který byl navršen z materiálu při hloubení vnějšího příkopu. Nebyly doloženy žádné další vnitřní, například dřevěné, konstrukce, tudíž lze hovořit o jednoduchém valovém tělese. Vzhledem k situačním vztahům autor usoudil, že toto opevnění mohlo souviset již se sídelní aglomerací od první fáze (Hejna 1968, 89), na druhou stranu archeologický výzkum nepřinesl žádné datační opory pro toto tvrzení. Původ tohoto opevnění tak může být i mladšího data (Klápště 2005, 96).

Dle těchto skutečností si na tomto místě lze představit v zájmovém období před vznikem hradu Kožlí menší panské sídlo nejspíše charakteru dvorce, který se zde dle archeologických nálezů rozvíjel společně s okolní zástavbou od konce 12. století. Na počátku 13. století přibyl tribunový kostel, datovaný na základě uměnovědné analýzy do 1. třetiny 13. století, který se stal součástí organismu dvorce a to až do počátku 14. století, kdy dle archeologických dokladů panské sídlo zaniká požárem, zatímco kostel přežívá dál. Minimálně v roce 1316 však zdejší panské sídlo muselo ještě stát, jelikož se po něm píše zmiňovaný „*Ditricus de Chwoyna*“ (Profous 1949, 78). Sídlo by tak muselo zaniknout někdy po tomto roce. Určité detaily a trvajících otázky však nedovolují jednoznačná tvrzení a lokalita by si tak zasloužila určitou revizi.

Další archeologický materiál dokládá osídlení i během pokračujícího vrcholného a pozdního středověku, ovšem od první poloviny 14. století už není tolik intenzivní (Hejna 1968, 91-92). Na tomto základě hledá A. Hejna spojitost se vznikem hradu Kožlí, který se objevuje písemných pramenech poprvé v roce 1318 (Sedláček 1927, 52). Nastínil tehdy myšlenku, že by zánik sídla na Chvojně mohl souviset se založením hradu Kožlí, byť tuto hypotézu přesněji nespecifikuje (např. Hejna 1976a, 72; Hejna 1976b, 282; Hejna 1982, 190). Tím měla nastat třetí fáze, ve které ze staršího období přetrvává pouze tribunový kostel, tentokrát již ve vztahu k hradu Kožlí (Hejna 1976a, 72) a samotné sídliště se nejspíše již v této době přesunuje mimo opevněný areál směrem do údolí na jižním úpatí svahu, kde jsou patrné zbytky zaniklých objektů, označované jako podhradí (Hejna 1971, 55).

Byl-li kostel na Chvojně spojen již od počátku s novým hradem Kožlí však nelze nijak doložit. Pokud by spolu souvisely, jednalo by se o možný příklad vývoje panského sídla a de facto o názornou ukázkou zvyšování standardu a prestiže v otázce bydlení nižší šlechty. Tuto hypotézu však A. Hejna nepodložil ani na historickém, ani archeologickém pramenném podkladě a jedná se tak čistě o hypotetické úvahy. Je-li alespoň jistá přibližně doba zániku starého dvorce na Chvojně, doba vzniku hradu zatím není zcela prokázána a může být i výrazně staršího data. Též chybí jakékoliv důkazy o majetkové či rodové provázanosti obou lokalit po celou první polovinu 14. století. Dle písemných pramenů se Chvojen dostává do vazby s Kožlím až od druhé poloviny 14. století, kdy zde přetrvávající pozdně románský kostel sloužil jako kostel farní. Rezidenční úloha tohoto místa již zřejmě nebyla velká, ale jistě zde následně musel existovat sídelní objekt, nejspíše opět charakteru dvorce či dvora, jelikož v pokročilé druhé polovině 14. století existuje doklad, kdy se majitel píše přímo z Chvojna.

Hovořit o tom může jak archeologický keramický materiál, který ukazuje osídlení na Chvojně dále během 2. poloviny 14. století až do 1. poloviny 15. století, tak stavební činnost, kdy zde nejspíše během této doby vznikl jiný objekt kamenné konstrukce. Opět zaujal polohu v blízkosti kostela, tentokrát v jihozápadním sousedství. Vedle možnosti, že se jednalo o faru (Hejna 1971, 54), lze vyslovit hypotézu, že se jednalo o nové sídlo, které nahradilo zaniklý palác v rámci staršího dvorce a svou rezidenční funkci plnilo alespoň během druhé poloviny 14. století, kdy se v roce 1383 zmiňuje Heřman z Chvojna (Profous 1949, 78), který byl bratrem majitele hradu Kožlí.

5.2.2. Písemně doložená historie hradu Kožlí

První písemná zmínka o Kožlí pochází z roku 1318 v predikátu Ctibora z Kožlí (*Durdík 2000*, 286). Tuto zmínku spojuje poprvé s hradem A. Sedláček a určuje tak dobu existence již do této doby (*Sedláček 1927*, 52). Pokud by se tato zmínka skutečně týkala zájmového hradu Kožlí, lze předpokládat, že k samotnému založení hradu došlo již o něco dříve před první písemnou zmínkou. Alespoň orientačně by v tomto směru mohly pomoci získané soubory nalezené keramiky z nelegálních sběrů a výkopů, kterým se věnuje příslušná část této práce.

Naopak D. Menclová se domnívá, že je doba založení hradu mladšího data z počátku 15. století. Odkazuje se na fakt, že první konkrétní a souvislé zprávy o hradě začínají teprve v roce 1404, kdy se jmenuje Petr z Pětichvost jako „*dominus castris Kozle*“ tedy prokazatelně jako „*pán hradu Kožlí*“, přičemž nedlouho na to následují další určité zprávy zmiňující hrad Kožlí. Verzi A. Sedláčka, který se při prokazování existence v druhé polovině 14. století opírá o patronaci kostela, který pak trvale patřil ke zboží hradu Kožlí, považuje za domněnku (*Menclová 1972*, 95). Podobného názoru je i L. Wettengl, který poznamenává, že vztah Ctibora z Kožlí není k současné stavbě zcela jasný. Sám se kloní k názoru, že výstavba hradu proběhla během 2. poloviny 14. století a odkazuje se mimo jiné i na stavební provedení hradu (*Wettengl 1995*, 9).

Celkově jsou písemné zmínky o hradu velice kusé a ne vždy zcela přesné. Za předpokladu, že hrad skutečně vznikl už před rokem 1318, pochází pak další písemná zmínka o hradu až z doby Karla IV., konkrétně se zmiňuje o bratrech Marešovi, Heřmanovi a Kunrátovi ve spojení s kostelem na Chvojně, který patřil ke zboží hradu Kožlí. Tito tři bratři jsou zde v letech 1362 až 1378 uváděni jako patroni tohoto nedalekého kostela. Důležité je zmínit, že samotný Kunrát se v roce 1362 výslovně psal z Kožlí, jelikož hrad v této době jistě držel. V roce 1367 už se ale píše po svém novém sídle z Radiče (*Sedláček 1927*, 47). Tento fakt tedy mluví ve prospěch staršího data založení hradu minimálně do 2. poloviny 14. století.

Jednoho ze tří bratrů, Mareše, dále pojí písemné prameny s predikátem ze Zvěřince. Písemná zmínka pochází z roku 1362 a vypovídá o jeho držení hradu Zvěřince (*Sedláček 1908*, 1022), který ležel od hradu Kožlí asi 23 km vzdušnou čarou jižním směrem. Druhý z bratrů, Heřman, je v roce 1383 zmíněn jako „*miles de Chwoyna*“ v překladu „*rytíř z Chvojna*“ (*Profous 1949*, 78). Tito příslušníci drobnější šlechty užívali znamení tří šikmých pruhů, velice rozšířené na Sedlčansku a v Povltaví (*Myslivoček 1993*, 110). Do kdy byl hrad Kožlí v jejich majetku, není známo, snad ještě v průběhu 90. let

14. století. Mareš ze Zvěřince je připomínán naposled v roce 1394, kdy obdaroval kostel ve vsi pod hradem Zvěřinec (*Sedláček 1927*, 141).

V této době je tedy možné, že Mareš vlastnil hrad Zvěřinec, Kunrát hrad Kožlí a Heřman snad nějaké sídlo u kostela na Chvojně, popřípadě se v té době o vlastnictví majetku různě dělili. Kdy zemřel Kunrát, Mareš či Heřman není známo, snad někdy během 80./90. let 14. století. Po nich se hrad mohl rovnou dostat do majetku Petra z Pětichvost. Zprávy o samotném hradu z posledních desetiletí 14. století zkrátka chybí, stejně tak zůstává otázkou, co bylo s hradem Kožlí mezi lety 1318 až 1362. Snad tehdy hrad vlastnili potomci Ctibora, kteří pak hrad prodali právě výše zmiňovaným bratrům, pokud oni sami nebyli potomky Ctibora.

Pokud by vzhledem k časovému úseku došlo v majetkoprávní držbě hradu Kožlí ke změně majitelů, respektive rodu, lze odpověď hledat v příznivých společenských změnách poloviny 14. století. Případný přesun hradu Kožlí do rukou vladyckého rodu bratrů Mareše, Heřmana a Kunráta vidí F. Kavka jako odraz doby Karla IV., kdy i méně významné osoby a rody, které však mají vztah ke královskému dvoru, získávají nová, někdy i větší a významnější hradní sídla (*Kavka 1985*, 145).

Na přelomu 14. a 15. století existují pro oblast Posázaví zprávy o působení lapků. Mezi nejznámější patřil Mikeš Zoul a jeho syn Jan Zoul z Ostředka, kteří operovali v okolí hradů Stará Dubá a Čejchanov, které se jim podařilo získat (*Petráň 2001*, 38-41). V roce 1399 jsou v pramenech zmiňováni Kozlenští a Stajičtí (*Profous 1949*, 354), kdy se posádky hradů Kožlí a Stajic živilo jako lapkové. Posádka hradu Kožlí se též účastnila konfliktu mezi králem Václavem IV. a panskou opozicí na straně odbojné šlechty a moravského markraběte Prokopa (*Petráň 2001*, 38-39).

Počátkem 15. století patřil hrad Petru z Pětichvost, který za bojů panské jednoty s Václavem IV. zachoval věrnost králi. Výslovně se po hradě píše v roce 1404. V témže roce také zemřel a majitelkou hradu se stala jeho manželka Anežka (*Sedláček 1927*, 47). V tomto období, konkrétně v letech 1400 až 1419, sleduje F. Kavka prudší pohyb v rámci majetkové proměny. Dynamiku tohoto období přitom nelze vysvětlit politickými či biologickými důvody, jako je vymírání rodů, ale souvisí nejspíše s proměnami uvnitř samotné šlechtické obce. Tato proměna se projevuje touhou po zmocnění se hradu či více hradů, coby symbolu společenského postavení a prestiže. Do tzv. kategorie „hradové šlechty“ častěji pronikají i nižší feudálové. V případě Kožlí jistě opět hrála roli vazba ke královskému dvoru (*Kavka 1985*, 145-146). Na přelomu 14. a 15. století a v prvních

desetiletích 15. století tak hrad rychle střídá majitele. Od vladyckého rodu pánů z Chvojna a Kožlí přechází do rukou vladýků z Pětichvost a následně do rukou pánů z Dubé.

Prokazatelně v letech 1414 – 1445 držel Kožlí Beneš III. Libún z Dubé, který je poprvé zmiňován jako patron kostela na Chvojně v letech 1414 – 1418. Do rukou pánů z Dubé se hrad dostal snad už někdy po roce 1405, nejpozději v roce 1414 koupí snad od vdovy Anežky. Beneš III. Libún bojoval v roce 1434 v řadách panského vojska u Lipan a v roce 1435 při dobývání táborského hradu Ostromeče (*Sedláček 1927, 47*). Zemřel v roce 1445 (*Dvorský 1907, 53*). Jeho synové byli Jan III. Libún z Dubé, který se roku 1448 zúčastnil obsazení Prahy vojskem Jiřího z Poděbrad, a Beneš IV. Libún z Dubé, připomínaný roku 1461. Ten už ale patrně na hradě nesídlil a buďto on, nebo záhy jeho nástupce hrad prodává (*Sedláček 1927, 47*). Datování zániku hradu se různí.

F. Dvorský ve svém díle zvažoval vzhledem k majitelům coby přívržencům Jiřího z Poděbrad i násilný zánik hradu ze strany Zdeňka Konopištského ze Šternberka snad někdy v 60. letech 15. století (*Dvorský 1907, 53*). Stejně mluví i A. N. Vlasák, který dodává, že dcera Beneše III. Libúna z Dubé a Kožlí Helena byla provdána za Aleše Holického ze Šternberka, straníka Jiřího z Poděbrad a příbuzného Zdeňka Konopištského ze Šternberka. Jejich synem a dědicem Kožlí byl pak Jan Libún z Dubé a Kožlí, který se později dostal do střetu se svým sousedem Zdeňkem Konopištským ze Šternberka, jenž se postavil na stranu proti Jiřímu z Poděbrad. Tento konflikt pak měl vést k dobytí a zničení hradu Kožlí konkrétně v roce 1467 a připojení zboží ke konopištskému panství. Svůj zdroj však neuvádí (*Vlasák 1874, 52-53*). Těmto tvrzením však odporuje popis událostí od A. Sedláčka, který píše o prodeji Kožlí (*Sedláček 1908, 454*) či zpráva z roku 1490 „za neb. Beneše Libouně prodal zboží Kozelské“ (*Profous 1949, 354*). Nevylučuje to ovšem fakt, že v té době mohl být již hrad vlivem nějaké válečné události poničen či opuštěn. Jisté tak je, že nejspíše už během 60. let 15. století ztratil hrad rezidenční funkci a v 90. letech 15. století se stal příslušenstvím zboží hradu Konopiště.

V rámci konopištského panství se pak nachází zmínka z roku 1495 o tvrzi Kožlí. Na konci 15. století tak hrad ještě stál a v omezené, podřadné roli mohl fungovat, ale v pozdějších zápisech z let 1590 – 1614 se už mluví jen o pustém zámku Kožlí (*Sedláček 1927, 47*). Je otázkou, zda se v roce 1495 mluví o Kožlí jako o tvrzi kvůli tomu, že se jednalo o podřadné sídlo, či že byl hrad v určitých měřítkách menší v důsledku starších dobovacích aktivit. Jeho poškození a nižší význam po boku rodového sídla v podobě hradu Konopiště, pak mohlo vést k označení „tvrz Kožlí“, byť nestálost užívání

pojmu „tvrz“ a „hrad“ se dotkla i jiných objektů a není tak možné brát tento údaj jako prokazatelně směrodatný. Pokud by se zde ale skutečně v průběhu 2. poloviny 15. století odehrála dobovačná válečná akce, která mohla hrad Kožlí poničit, je vzhledem ke geografickým, majetkoprávním a politickým aspektům pravděpodobnější za strůjce označit v té době nepřátelského souseda Zdeňka Konopišťského ze Šternberka.

Úpadek hradu Kožlí jistě nastal záhy po připojení ke konopišťskému panství, kdy vzhledem ke vzdálenosti od ústředního Konopiště zcela ztratil na významu a důležitosti. O tom může svědčit absence zpráv během téměř celého 16. století.

5.2.3. Historie výzkumu a zájmu o hrad Kožlí

Hrad se postupně dostává do podvědomí ještě před polovinou 19. století. Hradní zříceniny navštívil například už Karel Hynek Mácha. Bohužel během návštěvy nepořídil žádnou kresbu (*Durdík 1991, 92*). Poprvé se hrad dostává do širšího povědomí díky dílu F. A. Hebera v roce 1846, odkud pochází i nejstarší vyobrazení pozůstatků hradu, které mimo jiné zobrazují dochované zuby cimbuří parkánové hradby (*Heber 1846, 201-204*). Následně se hrad objevuje v díle nedalekého rodáka A. N. Vlasáka z roku 1874 (*Vlasák 1874, 52-53*).

Na počátku 20. století se hradu krátce věnoval A. Podlaha. *Soupis památek historických a uměleckých v Království českém* z roku 1911, který zahrnoval okres Benešov, obsahuje nejspíše nejstarší fotografii zřícenin hradu Kožlí (Obr. 4) a též nedlouhou zmínku o hradu (*Podlaha 1911, 134-136*). Poprvé se mu více věnuje A. Sedláček, kdy se v 15. díle jeho monumentálního díla o hradech, zámcích a tvrzích objevuje podrobný popis historie hradu a jeho pláněk (*Sedláček 1927, 46-48*).

V mladší historii se o hradu Kožlí zmiňuje i D. Menclová ve druhém díle knihy *České hrady*. Kožlí zde řadí do kategorie „hrady české gotiky v době Karla IV.“, což odkazuje k její hypotéze o mladším vzniku hradu (*Menclová 1972, 95*).

K jedinému detailnějšímu výzkumu na hradě Kožlí došlo v 60. letech. Zájem o lokalitu tehdy projevil T. Durdík a P. Chotěbor. Autoři se v krátkosti věnují historii a následně popisu a analýze stávajícího stavu hradní zříceniny v roce 1968, kdy si všimají dochované spojovací hradby mezi paláci vystavěné rádkovou technikou z lomového kamene a poukazují na absenci architektonických detailů. Součástí je též terénní náčrt situace hradu, jehož zaměření bylo pomocí pásma. Během průzkumu lokality došlo i k povrchovému sběru, který přinesl celkem početné nálezové soubory tvořené především keramickými střepy (*Durdík – Chotěbor 1973, 97-111*). Jejich práce

vydaná v roce 1973 však obsahuje pro dnešní dobu určité nedostatky. Ty se jeví například v absenci stavebně-historické analýzy zdiva či v nezájmu o širší kontext.

Posledním, kdo se byl v krátkém článku hradu věnoval, byl L. Wettengl. V jeho několika odstavcích z roku 1995 pochází především popis hradních zřícenin a opětovný rozbor historie hradu (*Wettengl 1995*, 8-11).

Výše vypsané zmínky o lokalitě přináší celkem 7 plánek, přičemž poslední jsou publikovány v *Ilustrované encyklopedii českých hradů* z roku 1999 a jsou dílem T. Durdíka a T. Tomíčka (Obr. 5). Obsáhlejší plánek od T. Tomíčka zachycuje stejně jako plánek od A. Sedláčka jak samotné jádro hradu vymezené příkopy, tak prostor přehradí. Je na něm především dobře vidět síla a podstatná role eroze na stráních hradu, kde dodnes dochází k největším sesuvům zdiva.

V následující době se hrad Kožlí objevoval jen v encyklopedických soupisech, popřípadě v souhrnné populárně-naučné literatuře obecného či regionálního charakteru. Jejich obsah však neustále přebíral původní závěry T. Durdíka a P. Chotěbora z 60. let, popřípadě stručný popis z *Ilustrované encyklopedie českých hradů* opět z díla T. Durdíka, kde se začala objevovat myšlenka, že by hrad mohl představovat nejstarší ukázkou hradu tzv. dvoupalácové dispozice (*Durdík 2000*, 287).

Tato práce je po více jak 40 letech první, která se snaží především detailněji zmapovat dnešní stav, což je vynuceno především neustálou hrozbou erozí a tím ztráty stavebních článků a v neposlední době také ohrožení z důvodu zvýšené lidské aktivity.

5.2.4. Současný stav hradní zříceniny

T. Durdík několikrát upozornil na špatný stav dochovaných zbytků zřícenin hradu, který trpěl erozí, ale též nezodpovědným lesním hospodářstvím. V roce 1999 T. Durdík zmiňuje zřícení jihozápadního ukončení největšího fragmentu jižní parkánové hradby, jihozápadního nároží a značné poškození zbytku severní parkánové hradby. Ke škodám došlo i v rámci hradního jádra v jeho západní části ve spojení s nezodpovědným odlesněním (*Durdík 2002*, 48).

Ještě v roce 2009 pro Český rozhlas uvedl, že hrad Kožlí patří „*k nejpernickovějším středočeským hradům...*“ (*ČRo*), čímž podotknul nepříjemný fakt, že v případě zřícenin hradu Kožlí dochází stále k výrazným a citelným destrukcím a erozím, což vede ke značné ztrátě zdiva a též jeho výpovědní hodnoty. K tomu je nutné dodat menší nelegální „*archeologické*“ výzkumy.

V současné době zde vyvíjí aktivitu spolek *Příznivci hradu Kožlí, z. s.*, za jejichž dobu působení došlo především k odstranění vegetace v prostorách jádra hradu i z obou hradních příkopů (Obr. 6). Též došlo k zajištění a jasnému vymezení přístupové cesty do prostoru hradního jádra. Tento fakt významně umožnil terénní dokumentaci a prospekci hradu. Bohužel dosavadní absence památkového zásahu a konzervace zřícenin v některých místech vede k viditelnému osypávání zachovalého zdiva. Bez konzervace a zajištění stávajícího zdiva by vzhledem k absenci bývalého porostu, ať už se jednalo o vzrostlé stromy, keře nebo jen drny zakrývající vrchní partie, mohlo dojít k dalším sesuvům zdí do údolí a tím i úbytku dochovaných zřícenin hradu.

6. Analýza hradu Kožlí a jeho zázemí

Při snaze o popis a následnou rekonstrukci původní podoby hradu Kožlí, jakožto i jeho dataci, naráží výzkum na několik překážek. Jednou z největších je fakt, že hrad stále neprošel archeologickým výzkumem a bez něho není možné přinést finální a zcela korektní závěry. Vycházet je tudíž možné jen z terénních poznatků, především z dochovaných reliktní zdiva a dalších příznaků, které jsou stopami po lidské stavební činnosti.

Druhou největší překážkou je stav dochování těchto reliktní zdiva a současný havarijní stav většiny z nich. Některé části stojícího zdiva jsou na velice špatně přístupném místě s velkým bezpečnostním rizikem. Jiné obnažené části naopak hrozí sesuvem a zřícením, ať už kvůli zvětrávání, či absenci kořenového systému odstraněné vegetace. Na místě je tak nutné statické zajištění a konzervace dochovaných reliktní zdiva s dohledem památkové péče.

Vzhledem k těmto aspektům nemohly být některé popisy částí hradních zřícenin s ohledem na bezpečnost zcela detailní. I tak práce přináší zajímavé informace jak pro základní představu o podobě hradu, tak pro případný budoucí archeologický výzkum.

Zaměření lokality proběhlo pomocí lidarových snímků. Samotný areál hradu byl zaměřen pomocí pásma a dalších manuálních měřících nástrojů. Součástí bylo též zakreslení a fotodokumentace hlavních částí s velkou výpovědní hodnotou.

K dataci pak mohou pomoci keramické soubory získané z nelegálních sběrů a výkopů. Jedná se o několik krabic, které se v nedávné době dostaly do místního muzea Podblanicka. Jsou to především keramické střepy, v menší míře kovové nálezy. Daný materiál pochází z nelegálních sběrů, ale i výkopů, které prováděl místní amatér několik let. Nashromážděný materiál byl bohužel získán bez jakékoliv dokumentace

a přesnější lokalizace a bez ohledu na stratigrafické jednotky či blízkost stavebních reliktnů. Jejich výpovědní hodnota je tudíž omezená a má spíše povahu sběru.

V celém prostoru hradního areálu, včetně jádra hradu, docházelo v delším časovém úseku k pravidelným zásahům lesního hospodářství, kdy byl tento prostor opakovaně odlesňován a opět zalesňován. To způsobilo místy značnou proměnu konfigurace terénu a některé rozdíly oproti starším plánekům, které představovaly pouze terénní náčrty, a dobovým fotografiím (Obr. 7). V poslední době zde dochází ke zvýšené lidské aktivitě spojené se spolkem, který se o hrad stará. Vzhledem k tomu, že se zde konají některé akce a hrad je též turistickou destinací, byť pro menší počet lidí, je zřejmé, že konfigurace terénu se bude dál proměňovat a některé dnes zachycené relikty zaniknou, nové se možnou erozí, sesuvy, destrukcí či sešlapáním objeví. Určité ztráty je možné předpokládat i v materiální složce, jelikož zde v nedávné době byly zachyceny detektorářské sondy, které mimo jiné též poškozují stabilitu dochovaného zdiva. V budoucnu tak bude zajímavé pozorovat různé změny. I pro tyto účely bylo důležité zachytit a zdokumentovat hlavní, dodnes dochované a pozorovatelné relikty a útvary, které mohou být podkladem i pro další, podrobnější dokumentaci, například geodetické zaměření.

6.1. Analýza archeologického materiálu

V rámci této práce došlo k probrání získaných nálezů, které zatím nejsou zpracovány a evidovány. Především nálezy kovů a želez jsou stále v neutěšeném stavu bez konzervace s velkou mírou koroze a jejich analýza je tak předmětem jiné, budoucí práce zaměřené na archeologický materiál. Naopak značné množství keramických nálezů je v dobrém stavu. Uložené byly v 6 banánových krabicích se schematicky vyznačeným místem původu. Vybraný vzorek keramického materiálu pro tuto práci si kladl za cíl alespoň orientačně datovat dobu života hradu a porovnat tyto informace s dřívějšími nálezy a historickými prameny. Jak totiž upozornil již T. Durdík na základě analýzy keramického materiálu z jiného dolnoposázavského hradu Čejchanov, v průběhu 14. století nelze v rámci lokální keramické produkce spatřit výrazné odlišnosti, což svědčí o jisté stagnaci (*Durdík 1980a*, 361-367).

Jako reprezentativní vzorek bylo vybráno 100 ks keramického materiálu obsahující větší i menší střepy okrajů, hrdel, výdutí, den, uch, nožek, poklic a kachlů (Tab. 1). Datace proběhla na základě porovnání s keramickými nálezy z okolních

hradních lokalit (Zlenice, Šelmberk) a též na základě konzultace s PhDr. Josefem Hložkem Ph.D. Střeby byly též alespoň fotograficky zdokumentovány, aby poskytly základní představu o daném materiálu (Obr. 8).

Primární nálezy pocházejí přibližně z prostoru parkánu a nejbližšího okolí, další nálezy pak obecně z prostoru hradu a jeden soubor byl získán v lokalitě „U kapličky“. Toto místo se nachází v údolí na druhé straně Janovického potoka jižně od hradního areálu. Označení „U kapličky“ nejspíše svědčí, že k výkopu došlo někde v okolí drobné sakrální památky z 19. století. Z toho místa pochází soubor především hrnců v podobě okrajů a výdutí. Vzhledem k situování tyto nálezy nesouvisely přímo s hradem, ale jiným objektem v jeho zázemí. S ohledem na blízkost rybníční hráze a nejspíše mlýnského náhonu lze tento materiál spojovat například s existencí mlýna. Reprezentativní vzorek tvoří 20 ks. Jejich dataci lze klást od 2. pol. 14. století až do poloviny 15. století s možným přesahem do 2. poloviny.

Nálezy z různých částí parkánu a nejspíše i svahů obsahují celkově 70 ks keramiky. V místech jihovýchodního a jihozápadního parkánu jsou dodnes značně hluboké deprese mající charakter erozního sesuvu nejspíše značně umocněného lidským zásahem. Keramický materiál získaný nejspíše částečně sběrem a částečně výkopy, obsahoval nejrůznější keramické nádoby jako trojnožky, hrnce, džbány, poklice či zajímavý import v podobě mísy. Naprostá většina vybraného vzorku nádob byla v podobě okrajů. Nachází se zde též soubor nádobkových kachlů s pravoúhlým ústím a unikátní pohárové kachle (dle analogie s nálezy z tvrze Tichá viz *Hložek 2018*, 60-61, 67). I díky nim vedle staršího typu keramiky lze soubor datovat nejdál již do pokročilé druhé poloviny 13. století. Nejčtenější nálezy však hovoří o 14. a 15. století. Horní hranici udávají okraje zdobené glazurou na samotný závěr 15. století a průběh 1. poloviny 16. století.

Poslední nejméně početný soubor představují nálezy z prostoru hradu bez bližší specifikace. Jedná se především o okraje představující hrnce, mísy a trojnožku. K nim je možné připočítat starší nález římsového kachle, zdobeného na čelní straně osmicípou hvězdou, který je uložen ve sbírkách Podblanického muzea pod inv. číslem 100 120. Tento poslední vzorek o celkovém počtu 10 ks dovoluje dataci opět primárně do 14. až 15. století, přičemž římsový kachel ukazuje na pokročilou 2. polovinu 15. století, podobně jako glazovaný střep mísy, který umožňuje dataci nejméně do počátku 16. století. Důležité jsou též dva střeby, jejichž datace spadá již do 2. poloviny 13. století, případně na přelom 13. a 14. století.

Při porovnání se staršími nálezy z povrchových sběrů T. Durdíka a P. Chotěbora z konce 60. let minulého století lze najít určitou schodu. Nálezový soubor tehdy obsahoval železné nástroje převážně stavebního charakteru, zvířecí kosti, které druhově zastupují tura domácího a ovci/kozu, zlomky kachlů dokládající výstavná kachlová kamna, svědčící o vysoké úrovni majitele hradu a především soubor 402 keramických střepů. Celý nálezový soubor byl datován na samý počátek 15. století (*Durdík – Chotěbor 1973, 105-111*).

Tato nejnovější analýza vybraného vzorku keramického materiálu dovoluje posunout spodní hranici existence hradu již minimálně do pokročilé 2. poloviny 13. století. Svědčí o tom s jistou pravděpodobností zmiňované pohárovité kachle a střepy srovnatelné s nálezy z nejstarších vrstev hradu Zlenice.

V této souvislosti, kdy je možné počátky hradu hledat před rokem 1300, tak dovolují spíše vyvrátit úvahy A. Hejny o spojitosti a možné následnosti sídla na Chvojně a hradu Kožlí. Zdá se, že obě dvě sídla po nějakou dobu existovala vedle sebe. Určitou spojitost lze sledovat v nižší intenzitě osídlení od průběhu 1. poloviny 14. století na Chvojně, kdy naopak Kožlí začíná vykazovat početnější doklady lidské aktivity. Je-li v tom možné sledovat například majetkové propojení obou lokalit, kdy majitel vzhledem ke ztrátě starého dvorce sídlí již na významnějším hradě, je otázkou, pro kterou by bylo zapotřebí více podkladů. Každopádně lze říci, že se Kožlí rozvíjelo během celého 14. století i v následujícím 15. století, přičemž nejpočetnější část vzorku keramického souboru lze datovat zhruba od poloviny 14. století do poloviny 15. století.

Nejvyšší hranici pro určení možné doby zániku hradu (ať už coby sídelního objektu či místa hospodářské správy) pak představuje nejpravděpodobněji 1. polovina 16. století, o čemž svědčí tenkostěnné střepy a zdobení glazurou.

Informace získané z hmotných archeologických pramenů *de facto* odpovídají i historickým údajům, které zmiňují hrad poprvé v roce 1318. Ukazuje se však podobně jako na jiných lokalitách, že k založení samotného hradu došlo zřejmě o minimálně dvě desetiletí dříve. Byť svou rezidenční roli dle náznaků písemných pramenů ztrácí nejspíše již v průběhu 60. let 15. století, k jeho finálnímu opuštění dochází zřejmě někdy během 1. poloviny 16. století. V tomto bodě lze vyzdvihnout zmínku z roku 1495, kdy se o Kožlí stále ještě mluví, byť jako o tvrzi v rámci konopišťského panství (*Sedláček 1927, 47*).

Bohužel vzhledem ke způsobu získání daných keramických souborů nelze jejich datační výpovědní hodnotu použít jako oporu pro stavebně-historickou analýzu.

Jednak není zřejmé, zda se výkop dotkl jen svahů, parkánu či parkánové zdi, nebo zda zasáhl až k obvodové hradbě jádra hradu, stejně jako není zřejmé, jak hluboko daný výkop šel. Též není možné zaručit, že daný materiál pochází skutečně z daného vyznačeného místa a nedošlo k promíchání jednotlivých „náleзовých celků“. Výpovědní hodnota tak zůstává čistě v obecnějším měřítku pro dataci objektu jako celku.

6.2. Analýza stavebního materiálu

Pro otázku stavebního rozboru došlo k prostudování okolních geologických a geomorfologických podmínek. V souvislosti s tím byl analýze podroben stavební materiál využitý pro výstavbu hradního areálu. Výsledky pro tuto práci přinesla spolupráce s Mgr. Lubošem Vrtiškou z mineralogicko-petrologického oddělení Národního muzea.

Jak již bylo uvedeno v části zabývající se přírodními podmínkami, širší oblast hradu je tvořena převážně hlubinnými magmatity patřícími ke středočeskému plutonickému komplexu. Samotný hrad stojí na skalním výchozu tvořeném gabrem. Severovýchodně od hradu pak vystupují převážně granodiority a křemenné diority tzv. "sázavského typu". O kousek dále na severovýchodě se pak vyskytují andalusit-muskovit-biotitové rohovce a metatufy se sulfidy, které byly v minulosti těženy na vrchu Chlum.

Prohlídkou zříceniny hradu byly zjištěny téměř všechny typy zmiňovaných hornin. Převažují zde gabra a granodiority, vzácněji pak byly nalezeny i rohovce se sulfidy. Bohužel jsou horniny za léta již značně zašlé.

Ke stavbě byly využity převážně horniny garda a granodiority. Jedná se o vyvěřelé horniny, které jsou vhodným stavebním materiálem, jelikož jsou například relativně odolné povětrnostním vlivům. Problémem však bývá v přítomnosti sulfidických minerálů v nich, která je však dominantnější v rohovcích a metatufech. Sulfidy relativně dobře zvětrávají a minerály z nich nově vzniklé roztrhávají hostitelskou horninu. Tento proces je možné pozorovat u tohoto typu hornin i na hradě Kožlí.

Všechny stavební horniny logicky pocházejí z blízkého okolí hradu. Dá se předpokládat, že část z nich přímo ze skály, na které stojí. Vzhledem k různorodosti hornin nelze předpokládat, že by pocházely z jednoho historického lomu. Pro jejich těžbu nebylo zapotřebí žádné speciální techniky, jelikož tyto horniny většinou mají pukliny, podél nichž se skála dá dobře lámat. Navíc se lze domnívat, že další část toho stavebního

kamene pochází ze suťovišť, tudíž ani nemuselo docházet k mechanické těžbě. Tomu by nasvědčovala i různorodost materiálu. Stavitelé hradu tak vedle těžby kamene při hloubení příkopu, sebrali menší kusy kamene z okolních svahů a z údolí. Této skutečnosti napovídá i terén, jelikož se jedná o poměrně hluboké údolí, kde takto dostupný stavební materiál šlo zřejmě hojně využít.

6.3. Analytický popis hradu a stavebně-historická analýza

6.3.1. Hradní areál

Hradní areál byl ze severní a jižní části vymezen příkrými svahy, které strmě spadají do údolí k Tisemskému a Janovickému potoku. Svahy tvoří poměrně kyprá zemina, ale místy též vyčnívají skalní útvary a kameny větších rozměrů. Zbylou východní a západní část zaujaly hluboké, do skály vylámané příkopy.

Čelní šijový příkop (Obr. 9) dosahuje hloubky 9 m a maximální šířky 20 m, ve středové části lehce přes 14 m. U dna v nejužší středové části přibližně pod vstupní bránou do hradu, kde z obou stran vystupuje rozsochatá skála, dosahuje šířky jen 3,2 m. Zadní příkop (Obr. 10) dosahuje hloubky 10 m a maximální šířky 30 m, ve středové části pak lehce přes 23 m. U dna v nejužší přibližně středové části, která je opět z obou stran vymezena skálou, dosahuje maximální šířky 6 m.

Takto vymezené staveniště (Obr. 11) mělo přibližně obdélníkový, značně protáhlý tvar. Původně mohlo mít též výrazněji rozsochatý, místy skalnatý charakter, jelikož skála dodnes vystupuje ve svazích jen kousek pod hranou dnešní úrovně hradního areálu. Právě úzký tvar staveniště později donutil stavitele k výstavbě parkánové hradby, která byla položena hluboko do svahu. Navezená zemina, která vyplnila prostor mezi svahem a novou parkánovou hradbou, tak vytvořila novou umělou terasou a rozšířila plochu hradního areálu. Parkánová hradba tak plnila funkci nejen obrannou, ale také statickou.

D. Menclová nenalézá stopy po parkánu na severní straně a nepozoruje tak pravidelný, obdélníkový obvod parkánové hradby kolem jádra hradu, nýbrž parkán za tři stran, který se na severu a jihozápadě připojoval k obvodové hradbě jádra hradu. (Menclová 1972, 95). Naopak T. Durdík či L. Wettengl již nachází doklady parkánové hradby na všech čtyřech stranách (viz Durdík – Chotěbor 1973, 101; Wettengl 1995, 11; Durdík 2000, 286-287), stejně jako současné zaměření. Na tomto základě je možné říci, že hradní jádro bylo vymezeno ze všech stran obvodovou parkánovou hradbou

a dosahovalo rozměrů 60 x 27 m. Hrad tak zabíral plochu přibližně 1560 m². Zkoumat a zaměřit je možné jen některé úseky obvodového zdiva, které se dochovaly. Jedná se především o jednotlivá nároží parkánové hradby a její delší jižní až jihovýchodní úsek. Severní strana poskytuje pouze jeden malý relikt parkánové hradby ve středové části (Obr. 12).

Ten se dochoval v maximální šířce 1,4 m a do výšky od 0,9 do 1,4 m v závislosti na terénu, který je zde velice zkreslen erozí. Samotný relikt již nepředstavuje zcela kompaktní zdivo, především v horních partiích, což je způsobeno zvětráváním horniny. Šířka hradby dosahuje cca 1 m. Stejně jako jižní úsek hradby, i tento obsahuje základový sokl, který hradbu rozšiřuje na vnější straně o cca 0,25 m. Odsud se hradba vypíná do výšky přibližně 2,5 m (Obr. 13). Zdivo též z vnější strany obsahuje lehce destruovaný, ale stále čitelný otvor po trámu samonosného lešení. Okolí tohoto reliktu, stejně jako celkově severní svah, je z větší části pokryto kamennou destrukcí této parkánové zdi. Ke zborcení a sesuvu severní linie parkánové hradby došlo již v hlubší minulosti, jelikož už na plánu od A. Sedláčka je zakreslený podobně malý středový úsek zachovaného zdiva. Naopak jižní linie parkánové zdi byla dle plánu od A. Sedláčka a nověji T. Tomička zachována v podstatně delším úseku než dnes, což hovoří o neustálé roli eroze, ale nejspíš též o nedbalém zacházení při režimu lesního hospodářství, jakož i o nelegálních výkopech.

Zatímco na plánu od A. Sedláčka je čelní linie parkánové hradby dochována v podstatě v celé své délce, dodnes se z ní téměř nic nedochovalo a její přesné vedení lze vykreslit pouze hypoteticky s náznakem v rozmělněném zdivu, které se místy rýsuje na okraji terasy (Obr. 14). Lépe čitelná jsou pouze nároží. Severovýchodní nároží (Obr. 15) má charakter značně rozpadlé kamenné masy mezi kořeny stromu, která se zalamuje do pravého úhlu a leží více ve svahu. Naopak protilehlé jihovýchodní nároží (Obr. 16) má dodnes charakter částečně kompaktního zdiva s výškou přes 2 m.

V reliktech je dochovaná též vstupní brána (Obr. 17), kterou lze shodně s D. Menclovou popsat jako věžovitou stavbu (Menclová 1972, 95). Její poloha tíhne více k jihu, z čelní pohledové strany více k levé straně, nenachází se tedy přesně uprostřed linie hradby, což by mohlo napovídat o směru vedení komunikace uvnitř hradního areálu. Její dnešní podobu tvoří dvě nízké protilehlé zídky o síle maximálně 1,1 m, které vystupují vně hradního areálu směrem do příkopu. Toto vysazení umožňuje svah a částečně skála, která zde vybíhá a zužuje šířku šijového příkopu.

Z dochovaných základových zdí brány je lépe čitelná jižní. Vystupuje asi 0,65 m nad terén. V čelní části je zubovitě zakončená, zatímco v zadní části přechází v hlinito-kamenný pahorek. Zdivo je pozorovatelné přibližně v délce 3 m. Protější severní zeď má povětšinou charakter valového hlinito-kamenného tělesa, které jen v čelní části dostává charakter zdi, kde opět zubovitě končí. Vzdálenost zdí a tedy vnitřní prostor brány činí 2,8 m.

Parkánová hradba se nejlépe dochovala v jižní linii, kde je pozorovatelná od čelního jihovýchodního nároží až k protilehlému jihozápadnímu nároží (Obr. 18). Netvoří však neporušenou linii, ale je v několika úsecích porušena sesuvy. Některé části hradby pak mají pouze charakter nevelkého „zubu“ zdiva vystupujícího ze svahu. Nejlépe čitelný a dochovaný je 29 m dlouhý úsek táhnoucí se od jihovýchodního nároží až přibližně do středové části, přerušovaný dvěma erozními sesuvy. Nejvyšší výšky lehce přes 8,5 m dosahuje parkánová hradba ve středové části, kde též vystupuje nad úroveň hradního areálu (Obr. 19). Šířka zdiva dosahuje u základů 1,3 m. Zeď je zde na několika úsecích přímo založená na skále, která zde vystupuje a je též místy obezděna soklem, jenž rozšiřuje zeď o 0,25 m z její samotné šířky 1,05 m. V horních partiích u ochozu dosahuje šířka zdiva 0,9 m, zeď cimbuří 0,6 m.

Nejvhodnější pro stavebně-historickou analýzu je zhruba středový 10 m dlouhý úsek vymezený z obou stran erozními sesuvy. A. Sedláček zde znázorňuje vně vyběhající výběžek zdi bez návaznosti na další napojení (*Sedláček 1927*, 48). Tento detail byl buď nesprávný, nebo konkrétní úsek zdi již neexistuje a nelze jej ověřit.

Dnes je především čitelná technologie výstavby hradby, jako jsou linie šárů a otvory po trámech samonosného lešení, stejně jako je viditelná struktura materiálu (Obr. 20). Z vnějšího pohledu obsahuje zeď 6 linií trámových otvorů po samonosném lešení vzdálených od sebe vertikálně cca 1 m a horizontálně 1,5 m. Poslední sedmou linií tvoří dva otvory trámů hradebního ochozu.

Z vnitřního pohledu jsou pozorovatelné čtyři nad sebou jdoucí šáry a dvě nad sebou ležící trámové kapsy, přičemž druhá řada obsahuje pět otvorů. Trámové otvory jsou od sebe vertikálně vzdálené 1 m, horizontálně 1,5 m. Jednotlivé linie šárů jsou od sebe vzdálené 1 m a leží vždy 0,3 m nad trámovým otvorem. Horní technologická linie zdiva nad posledním šárem má výšku 0,7 cm. Nad ní se nachází koruna hradby. Zde tvoří 0,3 m široká hrana část ochozu. Zbylou část o šířce 0,6 m představuje nadstavěná zeď, která u paty obsahuje opět trámové kapsy, jež už nejspíše sloužily jako nosné trámy

dřevěného ochozu. Dva dochované otvory jsou od sebe horizontálně vzdálené 1,5 m a vertikálně 1 m od poslední úrovně trámových otvorů lešení.

Tato poslední část zdiva tvoří samotnou linii cimbuří, z kterého se však dochoval pouze jeden zub do výšky 1,5 m a o šířce 2,7 m. Přesto je jeho výpovědní hodnota jedinečná. Podle starších fotografií zde ještě kolem roku 2000 existovaly dva zuby cimbuří s prolukou (Obr. 21), ovšem v roce 2008 je již druhý zub značně rozmělněný a téměř zaniklý (Obr. 22). Tento poslední relikv tak přináší jedinečné údaje a potvrzuje historická vyobrazení, která se soustředila na tuto část hradu a na nichž bylo možné vidět celou souvislou linii cimbuří (Obr. 23).

Hradba nejspíše vznikla v rámci mladší stavební fáze, jelikož vykazuje lehce odlišnou technologii a především materiál než zdivo hradního jádra. Na první pohled zaujme odlišná barva kamenů, stejně jako rozdílná struktura pojiva v podobě malty a především příměs druhotně použitého materiálu v podobě prejzů, které se ale vyskytují pouze v linii cimbuří. Naopak příměs cihly se minimálně v jednom exempláři objevuje již v linii pod ochozem hradby.

Dobře čitelné je též jihozápadní nároží parkánové hradby (Obr. 24) přesahující výšku 3 m, která se lépe zachovala především v jižní linii. Kratší úsek v zadní, západní linii parkánové hradby představuje de facto jediný kompaktnější úsek zdiva, který je však značně zvětřalý a odrotený. Z podstatné části z něho vybíhá skála, která tvoří většinu západní linie. Následně se nevýrazně rýsuje severozápadní nároží (Obr. 25), které má však opět charakter značně rozvolněného zdiva mezi kořeny.

Zatímco delší strany hradního areálu, tvořící prostor parkánu o šířce 5 m, lze považovat za čistě komunikační prostor, kde není pravděpodobné předpokládat další zástavbu, na kratších stranách, tedy v místech předního a zadního parkánu, které jsou také prostornější, se naopak rýsují relikty hovořící o zděných objektech.

V čelním (východním) parkánu jsou dodnes viditelné konvexní a konkávní útvary (Obr. 26), které však vzhledem ke svému charakteru znemožňují přesnější půdorysné vymezení a určení jednotlivých objektů. D. Menclová zde po obou stranách od vstupní branské věže spatřuje zbytky dvou budov (*Menclová 1972, 95*), stejně jako T. Durdík (*Durdík – Chotěbor 1973, 97-102*).

Dnes se lépe vykresluje pouze obdélný objekt nalevo od brány při pohledu z prostoru hradu (Obr. 27). Zdá se, že se zde k obvodové parkánové hradbě hned vedle vstupní brány do hradu přimykala celkem prostorná budova, jejíž délka přesahuje 10 m a šířka dosahuje zhruba 4 m. Její obvodové zdivo má charakter pouhé kamenné rozvaliny,

kteřá místy přechází v hliněný valovitý útvar. Jeho linie je však poměrně dobře čitelná. Končí mírně ve svahu, kde se rýsuje rozvalené zdivo. Na základě současného zaměření a starších plánek a popisů je zde možné předpokládat větší stavení v severovýchodním rohu zhruba na půdorysu obdélníka, jehož funkce a stavební vývoj nelze přesněji určit. A. Sedláček tento objekt popisoval jako vrátnici (*Sedláček 1927, 48*).

Na opačné straně, přímo v jihovýchodním rohu, se rýsuje téměř čtvercový útvar v podobě nízkého pahorku, který naléhá na jihovýchodní nároží parkánové hradby (Obr. 28). Než o kamenný objekt se ale spíše jedná o destrukci parkánové hradby.

V čelní části se rýsují ještě další konvexní a konkávní útvary, jako jsou například dvě nápadně pravidelné obdélné deprese v blízkosti vstupní brány, nebo poměrně vysoká terasa, která v severní polovině snižuje úroveň čelní části oproti dál ležícímu čelnímu paláci jádra o zhruba 1 m, následně se však vyrovnává. Jedná se nejspíše o destrukční útvary značně deformované erozí a sešlapáním, popřípadě vznikly v rámci lesního hospodářství, například vývratem stromů apod.

Další stopy po zástavbě lze pozorovat na opačné straně, tedy vzhledem ke komunikačnímu schématu v zadní části za jádrem hradu v prostoru západního parkánu (Obr. 29). Zde se opět rýsuje několik konvexních a konkávních útvarů, které ovšem bez archeologického průzkumu není možné přesněji určit a vymezit, jelikož je tato část, především severozápadního nároží, značně narušená erozí. Lze zde však předpokládat objekty, či spíše jeden větší objekt kamenné konstrukce.

A. Sedláček zde v plánu zaznamenaná západní bránu, byť ji zmiňuje s otazníkem (*Sedláček 1927, 48*). D. Menclová zde považuje dochovanou zeď jako doklad o návaznosti parkánové zdi na hradní jádro (*Menclová 1972, 95*). Naopak T. Durdík zde vedle dvou reliktních zdí zakresluje valovité útvary a prohlubně, které mohou svědčit o sklepních prostorách zaniklé zástavby (*Durdík – Chotěbor 1973, 102*). Při aktuálním bližším pohledu je však situace v rámci stavebního vývoje složitější.

Problematické určení představuje zeď, jež se v lehce rozvalené podobě mírně obloukovitě stáčí hluboko v západním svahu, který představuje vnitřní stráň zadního příkopu (Obr. 30). Tato zeď se nachází zhruba v severní třetině západní linie, kde se vynořuje z hlinito-kamenitého svahu a rozpadlý líc zdiva lze pozorovat zhruba v délce 4 m, než se ztrácí u skalního výchozu, který vybíhá do prostoru příkopu. Zeď je ve špatném stavu dochování. Přesto na první pohled vykazuje stejný technologický postup jako zdivo v prostoru hradního jádra, tedy stavební materiál v podobě větších kamenů bez příměsi druhotně použitého materiálu. Bezpečné určení funkce a sounáležitosti

ke zbytku hradu však není bez archeologického výzkumu možné. Snad se jednalo o zeď staršího objektu, nebo spíše obvodové hradby.

Hned v sousedství této zdi více na jih se vypíná zeď nápadně odlišného stavebního provedení (Obr. 31). Obě zdi na sebe v terénu přímo nenavazují. Tato evidentně mladší zeď představuje část lépe dochovaného objektu, který se zde rýsuje v podobě této kamenné zdi a dvou valovitých hlinito-kamenitých útvarů. Délku objektu nelze přesně vymezit, maximálně však činila 8 m, šířku lze bezpečněji určit na 9 m. Oba dva valové útvary o maximální délce 5 m a šířce 1 až 2 m jsou nepochybně zbytky zdí. O jejich charakteru může nejlépe mluvit dochovaná severní zeď. Ta vystupuje nejprve v podobě valového útvaru ze svahu destrukce zadního paláce hradního jádra a následně získává charakter kompaktní kamenné zdi. Její maximální délka činí 3 m, výška 2,1 m a šířka přesně 1 m, což nejspíše hovoří i o šířce zbylých dvou zdí. Její stav dochování dovoluje též stavebně-historické posouzení (Obr. 32). Charakter jejího zdiva nápadně připomíná zdivo parkánové hradby. Jedná se především o barvu materiálu i pojící složky v podobě malty. Zeď opět obsahuje druhotně využitý materiál v podobě střešních prejz oranžové barvy a to po celé pozorovatelné ploše. Tento fakt hovoří, že zeď, stejně jako nejspíše celý objekt, vznikla až v rámci mladší stavební fáze jako dodatečná stavební komponenta.

Tato severní zeď tvořila nejspíše s protější jižní zdí obvodové zdivo objektu, jenž obsahoval ještě dělicí příčku. Dvě vnitřní prostory dosahovaly šířky 3 m. Rýsuje se zde tak dvouprostorová snad palácová budova o rozměrech zhruba 8 (?) x 9 m (Obr. 33). Z jedné strany se přimykala k obvodové parkánové hradbě. Z druhé strany mohly zdi tohoto objektu přímo navazovat či přiléhat k vnější západní zdi hradního jádra. Mohlo se tak jednat o přistavěný palácový objekt, který měl rozšířit obytný komfort západního paláce. Též se ale mohlo jednat o menší stavbu, případně i provozního charakteru, která pouze přiléhala k parkánové hradbě.

6.3.2. Hradní jádro

Přesné rozměry hradního jádra není možné bez archeologického výzkumu a zásahu do terénu určit. Je to dáno především stavem zachování, kdy naprostá většina částí hradního jádra má charakter valových reliktnů, kde se místy rýsují další konvexní a konkávní útvary. Například je zde problém přesného zaměření zadního paláce. Vytyčení přesné linie, kde tento palác končil, znemožňuje stav jeho dochování, který má charakter několikametrového pahorku, který je navíc po užších stranách poškozen erozí.

Tvar předního paláce je lépe postihnutelný. Je ovšem místy zkreslen rozsypáním a sešlapáním obvodového zdiva.

A. Sedláček zde popisuje samotné obvodové hradby a za nimi hradní stavení, která v rámci plánu zakresluje jako dvě tzv. obydlí. Jedno v severozápadním rohu, druhé přibližně uprostřed jádra hradu. V textu doslova zmiňuje, že „*uprostřed hradu stálo čtverhranaté věžovité stavení, z něhož kusy zbyly. Na obou stranách přistavěna k němu bývala stavení. Na východní a jižní straně byly hradby; kus jižní zbyl i se stínkami a ochozem. Kdekoliv ještě jsou zbytky oken, jsou jen na vnitřní stranu.*“ (Sedláček 1927, 47-48).

D. Menclová již popisovala hrad jako kompaktní dvoupalácovou dispozici s ústředním nádvořím po bocích uzavřené vysokými zdmi a na obou užších koncích uzavřené obytnými paláci (Menclová 1972, 95). Stejně tak hrad popisuje T. Durdík (Durdík – Chotěbor 1973, 105), jehož plány a závěry převzal L. Wettengl a částečně doplnil o své poznatky z roku 1972 (Wettengl 1995, 8-11).

Při stávajícím stavu poznání lze říci, že hradní jádro dosahovalo rozměrů zhruba 38 x 16 m a zabíralo plochu cca 608 m². Bylo tvořeno dvěma protilehlými paláci, východním a západním (Obr. 34, 35), na kratších stranách, které spojovala hradba, vymežující na zbylých stranách mezilehlé nádvoří. Hrad tak v rámci typologie představuje typickou ukázkou hradu tzv. dvoupalácové dispozice, což navíc umocňuje pravidelné rozvržení celého hradního areálu.

Přední, východní palác měl rozměry cca 12 x 16 m. Jeho obvodové zdi, včetně nádvořní, dosahovaly šířky minimálně 2 metrů. Dochovaly se tři obvodové zdi, především nádvořní, která má valový, lehce nepravidelný charakter. Podobně se rýsuje čelní zeď, která má též charakter podélného valového útvaru s vrcholem v jižní třetině. Jižní obvodová zeď se zhruba do poloviny rýsuje v terénu v podobě kamenného zdiva, dál dostává podobu kamenné destrukce, která mizí v sešlapaném terénu. Téměř nezjistitelná je situace u protější severní zdi, jejíž hrana ani vnější, ani vnitřní není zachytitelná, jelikož terén je zde značně sešlapaný. Narušuje ho až nápadná propadlina v interiérové části budovy (Obr. 36). Ta se rýsuje v severní polovině paláce zhruba o rozměrech 4 x 4 m. Její hloubka dosahuje kolem 0,5 m. Podobná pravidelná propadlina, ovšem hůře zřetelná, se rýsuje i v jižní polovině paláce. Zdá se, že se jedná o pozůstatky sklepních prostor.

Zadní, západní palác má dodnes charakter poměrně vysokého pahorku. Jeho horní plocha dosahuje délky 9 m a šířka 14 m, přičemž severní svah je značně ovlivněn erozí

a lze zde přepokládat další 2 m představující obvodové zdivo. Celkové rozměry tak dosahují zhruba 9 x 16 m. Zachytitelná je zde nápadná zídka, která má převážně hlinito-kamenitý charakter o délce 3,5 m a šířce 2 m v jižní polovině východní linie paláce. Představuje nejspíše část nádvorní zdi. Ta je zachytitelná též v nižší úrovni v severní polovině v délce 2,5 m.

Poslední zachytitelné úseky představuje lehce vyvalené zdivo pod kořenovým záballem přibližně ve středové části jižní obvodové zdi, jejíž umístění respektuje linii obvodové hradby hradního jádra, a v krátkém úseku též v západní linii paláce, která má jinak podobu svahu (Obr. 37). Na první pohled tyto úseky zdi neobsahují žádnou příměs druhotného materiálu. Zbylé části představují více či méně prudké svahy hlinito-kamenného pahorku.

Tento zadní, na první pohled menší palác byl nejspíše rozšířen o věžovou stavbu, která se přimyká k jeho severovýchodnímu nároží a vystupuje do prostoru jinak pravidelného nádvoří (Obr. 38). Obvodové zdi této stavby jsou značně zkresleny sešlapáním, jelikož slouží jako vstupní prostor do horní části zadního paláce. Dosahují šířky 1,5 až 2 m a vnitřní nepravidelný prostor dosahuje v nejširších úsecích rozměrů 5 x 5 m. T. Durdík uvedl v jedné ze svých úvah, že tento útvar by mohla být též hradní studna. Sám se však následně přiklání pro možnost věže (*Durdík – Chotěbor 1973*, 104). Právě věžovitý, dodatečně přistavěný objekt se zdá nejpravděpodobnější. O jeho mladším původu nejspíše hovoří četné nálezy drobných zlomků prejzů, získaných sběrem v jeho obvodových rozvalinách.

Existence a lokalizace samotného zdroje pitné vody, který mohl mít charakter studny či cisterny, zůstává nadále otázkou.

Ústřední nádvoří (Obr. 39) bylo vymezené ze dvou užších stran paláci a po zbylých dvou delších spojovací hradbou. Bez věžovité stavby v severovýchodním nároží by dosahovalo pravidelného obdélníkového tvaru o maximální délce 17 m a šířce 12 m. Délka nádvoří je opět problematictější, jelikož obě nádvorní zdi paláců nevykreslují přesnou linii. Naopak šířku nádvoří lze stanovit téměř přesně. Kolísá od 11,5 m primárně ke 12 m. To je dáno především charakterem severní obvodové hradby, která se rýsuje v terénu v podobě sešlapaného zdiva o proměnlivé šířce 2 až 2,4 m. Zhruba v polovině své délky je přerušena vyšlapaným novodobým vstupem do areálu hradu, který sem stoupá po příkrém severním svahu od západu.

Protější jižní úsek obvodové hradby má naopak charakter poměrně kompaktního, ovšem značně zvětralého zdiva (Obr. 40). Je tak de facto jedinou použitelnou a vhodnou

částí hradního jádra pro stavebně-historickou analýzu (Obr. 41). Současné zbytky tohoto úseku dosahují nejvyšší výšky okolo 6,5 m a jsou pozorovatelné do délky 19 m. Lépe dochovaná část se opět nachází přibližně ve středové části, přičemž mezi zadním palácem a okrajovým zdívem této hradby je značná, minimálně 3 m dlouhá proluka, daná opět erozí a sešlapáním. Dochovaný úsek tak představuje především část hradby spojující dva protilehlé paláce. Menší díl ještě pokračuje coby obvodové zdivo předního paláce a následně dostává charakter základového zdiva, které se rýsuje v terénu přibližně do poloviny délky paláce. Dole se hradba rozšiřuje o mírný 0,1 m široký sokl. V horní části dosahuje šířky 2,1 m. Koruna hradby je značně zvětralá a povětšinou vysypaná.

Z nádvoří strany lze poměrně problematicky sledovat dvě linie šárů, které jsou od sebe vertikálně vzdálené 0,9 m. Zachytitelný je též jeden otvor snad po trámovém lešení, který leží 0,3 m pod a 0,4 nad liniemi šárů. Ve vzdálenosti 1,1 m od něho ležel druhý možný trámový otvor, který má dnes ale podobu vyvaleného zdiva.

Určit původní výšku hlavní hradby vzhledem k absenci korunové části nelze. Chybějící část není ani možné odhadovat, jelikož není známo, nakolik je zvýšená či snižená současná úroveň nádvoří oproti původnímu stavu v době života hradu. Erozní sesuvy půdy na vnější straně hlavní hradby však ukazují, že i ona byla vystavěna poměrně hluboko do svahu a základový sokl je místy položen přímo na skále. Ukazuje to snahu a potřebu stavitele již při zakládání hradu rozšířit poměrně malé rozměry staveniště do šířky.

Charakter samotného dochovaného úseku zdiva dovoluje porovnání s jinými úseky v prostoru parkánu. Struktura zdiva je nápadně odlišná, především svou barvou a na první pohled zvětralostí materiálu. Nápadná je též absence druhotně využitého materiálu, jako v případě parkánové zdi. Bez archeologického výzkumu nelze ani tento reliktní úsek lépe popsat a datačně zařadit, ale na základě popsaných indicií lze uvažovat o její příslušnosti ke starší stavební fázi.

Nezodpovězenou otázkou zůstává původní vstup do hradního jádra. A. Sedláček a L. Wettengl lokalizují průjezd na hradní nádvoří v severní polovině čelní zdi východního paláce (A. Sedláček 1927, 48; Wettengl 1995, 11). T. Durdík podobně jako D. Menclová ponechává tuto otázku vzhledem ke stavu zříceniny stranou.

Dle analogie podobných objektů dvoupalácové dispozice se nabízí dvě možnosti. Vstup mohl být buď v podobě průjezdu, který procházel palácem, v tomto případě východním palácem, který leží v čele hradního jádra naproti vstupní bráně do hradního areálu. Druhou možností je vstup někde v linii spojovací hradby mezi oběma paláci.

Tato varianta se zdá být pravděpodobnější, jelikož nejspíše stejná situace existovala i u nedalekého hradu Líšno, kde se předpokládá, že hrady byly svým stavebním provedením vzájemně ovlivněny. Z terénních náznaků lze tento vjezd předpokládat snad na jižní straně, jelikož i samotná vstupní brána do areálu hradu je více posunuta k jihu a prostor parkánu zde dosahuje dostatečné šířky 5 m, což umožňovalo pohodlný průchod. Jako možná indicie se zde nabízí kresba od F. A. Hebera (viz Obr. 23). Ten v prostoru jižní hradby zobrazuje otvor, který ale není možné jednoznačně popsat a identifikovat. T. Durdík tento otvor považoval za okenní otvor s vylámaným ostěním (*Durdík – Chotěbor 1973*, 104). Otázkou je zde role perspektivy, jelikož velikostně by se též mohlo jednat o vstup do hradního jádra, který měl charakter menší brány či pěší branky, což by též ukazovalo, že hradní jádro bylo přístupné už pouze pro pěší. Na plánu od A. Podlahy je zhruba ve třetině východní poloviny jižní spojovací hradby zachycen otvor o šířce 1,5 m. Stejně tak na plánu od A. Sedláčka je v těchto místech, tedy nedaleko od jihozápadního nároží východního paláce, jakýsi otvor. Problém však představuje fakt, že tento úsek hradby je dodnes dochovaný a žádný takovýto otvor neobsahuje. Musel by se tedy nacházet minimálně na úrovni dnešní koruny hradby, což by nabízelo jednak možnost, že vstup byl skutečně umístěn výš a byl přístupný po dřevěné lávce či schodech, popřípadě by ukazoval, v jaké výšce byla původně úroveň parkánu a nádvoří, jehož nivelita je prokazatelně vlivem eroze a sešlapání značně pozměněná. V úvahu též připadá jen pomocná role tohoto vstupu, přičemž hlavní se mohl nacházet jinde. Bez archeologického výzkumu však není možné tuto otázku bezpečně zodpovědět.

Obsahoval-li hrad také kapli, nelze bez archeologického průzkumu zjistit, byť zde tato možnost zůstává. Kaple se na šlechtických hradech objevují častěji už během 14. století, často však u menších hradů zastupovaly hradní kapli starší tribunové kostely, jelikož nové šlechtické hrady vyrůstaly často nedaleko od starších sídel v podobě dvorců s vlastnickým kostelem. Zde se mohl vlastník kostela před lidmi reprezentovat na empoře a soukromá kaple na hradě nemusela být v počátku potřeba (*Záruba 2014a*, 215). Je tedy pravděpodobné, že součástí starší podoby hradu Kožlí kaple nebyla. Její roli mohl plně zastupovat nedaleký kostel na Chvojně. Tuto roli mohl plnit po celou dobu existence hradu, tedy i v průběhu 15. století, popřípadě zde mohla soukromá kaple vzniknout v rámci mladší přestavby.

6.3.3. K možnému stavebně-historickému vývoji hradu

Zaměření stávajícího zdiva (Obr. 42) a jeho analýza, umožňuje alespoň orientační představu o podobě a stavebním vývoji hradu, přičemž některé konkrétnější názory jsou bez bližšího archeologického výzkumu pouze na bázi hypotézy.

Hrad byl vystavěn na příhodném místě v užší části ostrohu, který ze dvou delších stran tvoří strmé svahy. Nejprve byly nejspíše vyhloubeny dva široké, do skály vytesané příkopy, které vymezily přední a zadní linii staveniště. Podoba hradu v jeho počátcích není jasná, ale je zřejmé, že v době první zmínky v roce 1318 se nejednalo o hrad dvoupalácové dispozice, ale o hrad jiného stavebního charakteru. Zdá se, že v těchto dobách dosahoval minimálně rozměrů hradního jádra, a je možné, že ho již tehdy obíhala parkánová zeď, nejspíše však v menším rozsahu, než dnes. K této původní podobě by snad mohla napomoci lehce šikmo až oble vedoucí hradba v nižší partii zadní části hradu, která respektuje šířku hradního jádra a vybíhá směrem k zadnímu příkopu, kde se stáčí. To by umožňovalo představu, že zadní čelo hradu bylo původně oblé, či vytažené v mírný břít. Na tomto základě je možné říci, že hrad byl původně užší a měl výrazně protáhlý půdorys, kdy jeho délka korespondovala s nynější, kterou vymezují dva příkopy. Hradní jádro, bylo-li zčásti stejné, jako nynější, bylo nejspíše obdobných rozměrů s jedním palácem v zadní, nejchráněnější části hradu. Vstup by se tak mohl nacházet pouze v čelní obvodové hradbě.

Snad již někdy v druhé polovině 14. století, popřípadě nejpozději během 1. poloviny 15. století, došlo k razantní přestavbě. Obvodová parkánová hradba, pokud už zde existovala, nejspíše kvůli svému situování trpěla statickými problémy, tudíž byla stržena, stejně jako některé další části opevnění, například v zadní části hradu. Obvod hradu byl vymezen novou parkánovou hradbou, která respektovala délkové rozměry hradního areálu mezi příkopy, ovšem jeho prostor rozšířila. Byla založena hluboko do svahu a umožnila tak pravidelnou zástavbu o půdorysu obdélníka. O jejím mladším založení hovoří dochované relikty, kde se vedle kamene objevují druhotně použité stavební materiály, jako jsou prejzy, nejspíše právě ze střech starších objektů.

Jejich využití je někdy spojeno se snahou o zarovnání zdi před omítnutím, ovšem v tomto případě je nepravděpodobné, že by mělo dojít k omítnutí pouze horní linie hradby, konkrétně cimbuří. Nelze též vyloučit, že dané úseky parkánové hradby byly kvůli statickým problémům opakovaně opravovány.

Přestavba hradu do této podoby byla jistě snahou jak o zvětšení poměrně úzkého prostoru a zvýšení obytného komfortu vzhledem k počtu a skladbě obyvatel hradu a jejich

sociálních vztahů, ale jistě též reakcí na dobovou módu. Tím si lze vysvětlit poměrně razantní zásahy do terénu, který užití dvoupalácové, vyvážené dispozice na první pohled příliš neumožňoval. Dané rozšíření prostoru hradního areálu ovšem umožnilo změny uvnitř hradního jádra, které nyní bylo stavebně flexibilnější a umožňovalo více variant řešení vstupu, jak z čelní tak boční linie. Každopádně bylo jádro vybaveno dvěma paláci, jenž stály naproti sobě a uzavřely mezilehlé nádvoří, které ze zbylých dvou stran vymezovala obvodová hradba staršího hradu.

Otázkou je, do jaké míry byly zmiňované paláce novostavbou a jak razantní změny prodělalo samotné jádro. Na základě dochovaných reliktnů lze vyslovit pracovní hypotézu, že západní palác byl starší a byl uchován, jelikož se zde nenašly žádné stopy po druhotně použitém materiálu, např. střešní krytiny, a novostavbou byl naopak východní palác. Zde vzhledem ke stavu dochování nebylo možné přítomnost druhotně použitého materiálu ověřit, ale lze vycházet z větších rozměrů paláce a jeho situování v čele. Novostavbou byla nejspíše i věžovitá stavba, přistavěná k nároží staršího západního paláce, o čemž nejspíše svědčí nálezy zlomků prejzů v jejím rozmělněném zdivu.

Stavební aktivity se jistě dotkly i dalších částí hradního areálu. Vzniknout mohla například podlouhlá stavba v čele hradu vedle vstupní brány. Prokazatelně tehdy vznikl dvouprostorový objekt v zadní části hradu, který přiléhal k obvodové parkánové hradbě a možná též k zadnímu paláci hradního jádra. O jeho mladším původu jasně hovoří příměs druhotně použitého materiálu v podobě prejzů. Nápadná vizuální podobnost stavebního materiálu a pojiva u tohoto objektu a parkánové hradby hovoří o stejné mladší stavební fázi. Nelze však vyloučit, že se mohlo jednat i o samostatnou dílčí stavební aktivitu v rámci mladší stavební fáze.

Naopak nálezy větších kusů keramické střešní krytiny mimo relikty zdiva též mohou hovořit o tom, že objekty nesly prejzovou střechu.

Kdy přesně k těmto jednotlivým stavebním fázím došlo a byly-li skutečně pouze dvě, popřípadě tři, nelze bez archeologického výzkumu říci. Prokazatelně je zatím možné hovořit pouze o dvou stavebních etapách, kdy při první vznikl samotný hrad a při druhé získal vyváženou dvoupalácovou dispozici (Obr. 43, 44). Menší stavební úpravy jsou však pravděpodobné. Dle této analýzy je možné vytvořit alespoň základní návrhy, jak mohl hrad po přestavbě vypadat (Obr. 45).

6.4. Analýza provozní, funkční a správní role hradu

6.4.1. Předhradí

Součástí hradního komplexu bylo předhradí (Obr. 46), které se nachází na stejném ostrohu a je oddělené od hradu šíjovým příkopem. Zaujímá již značně široký a pozvolna svažité opyš ostrohu, jehož terén je dnes v celkové podobě vyrovnaný, místy zvlněný, s mírným sklonem k severu. Místy se objevují poměrně rozměrné kusy neopracovaných balvanů a výstupků skály. Plocha opyše dosahuje maximální šířky cca 92 m, v užší části blíže k hradu cca 46 m, maximální délky dosahuje při severovýchodním obvodu 97 m. Celá plocha tak zabírala přibližně 6950 m². Prostor samotného předhradí není v terénu přesně vymezený.

Starší autoři zde zmiňují dochovaný val a příkop, jejichž relikty se táhnou po celé severní a východní straně, kde mizí ve svahu.

Při bližším pohledu se však ukazují určité nesrovnalosti. Především zmiňovaný příkop není na vnější straně, ale na vnitřní (Obr. 47). Val s příkopem se vinou po obvodu předhradí a následně se v jihovýchodním okraji stáčí směrem po svahu do údolí, kde mizí. Zmiňovaný příkop zde dostává značnou hloubku. Jako pravděpodobnější se jeví, že by se mohlo jednat o středověkou komunikaci, která se vinoucí ve svahu zařezává do terénu a vytváří tak na první pohled jakýsi příkop. Její vedení po obvodu předhradí se zdá logické, jelikož tak obcházela zastavěnou střední část. Její směr lze sledovat od severovýchodní hrany šíjového příkopu hned naproti hradu, kde začíná na jakési 5 metrů široké terase. Zdá se, že zde mohl být jeden ze vstupů do předhradí. Následně se táhne po severním svažitém obvodu. Její rozměry jsou u horní linie 2,5 až 3 m, v dolní linii pak dosahují šířky primárně 1,5 m. Nejčastěji se cesta zahlubuje o 0,6 až 0,7 m do terénu. Po pár metrech se větví. Jedna část pokračuje dál ve svahu, druhá naopak stoupá po svahu jihovýchodním směrem, kde se mírně stáčí. Následně však její viditelné stopy mizí. Je evidentní, že mířila dál na západ k šíjovému příkopu, a představovala tak komunikaci vedoucí až k mostu, který překonával příkop a vedl do hradní brány.

Delší úsek cesty se táhne po obvodu ostrožny a stejně jako se stáčí svah, stáčí se i cesta postupně k jihu. Tímto směrem pokračuje po východním, strmějším svahu a následně po něm klesá do údolí. Charakter valu se zde vytrácí, naopak cesta je zde díky své hloubce dobře čitelná a vykazuje typické rysy úvozové cesty. Její vedení tudy je poměrně logické, jelikož svah zde není ještě příliš prudký, naopak dál na jih dostává

charakter téměř příkrého svahu, kde místy vystupuje skála. Zdá se, že v těchto místech mohl být další, v pořadí druhý vstup do předhradí.

Relikty cesty, které zmiňuje též A. Sedláček jako natolik uježděné, že by se mohlo jednat o středověkou cestu a vstup do předhradí, lze pozorovat též po jižním obvodu (*Sedláček 1927*, 48) Její rozměry jsou širší, dosahují 4 m a cesta se nijak výrazněji nezařezává do terénu (Obr. 48). Dnes je pozorovatelná mírně ve svahu zhruba od poloviny délky jižního obvodu předhradí, které je zde položeno na poměrně vysoké skalní terase. A. Sedláček tuto cestu zaznamenává dále po horním východním obvodu předhradí a napojuje ji na protější komunikaci, která stoupala po severním svahu též do vyšší úrovně východní části předhradí. Jižní úsek cesty navazuje na zchovalý úsek mohutné hráze (Obr. 49), která překonávala údolí Janovického potoka a vytvářela v něm poměrně velký rybník. Zdá se, že po hrázi mohla vést další přístupová cesta do předhradí, v pořadí třetí.

Komunikace dnes představují nejviditelnější stopy, které lze v prostoru předhradí pozorovat a blíže dokumentovat. Žádné další výraznější stopy, například po zástavbě, nelze vyčíst. Pouze v severní polovině na hraně šíjového příkopu naproti hradu lze sledovat nápadné terénní křivky, v nichž A. Sedláček spatřoval stopy po stavení. Z terénních náznaků však nelze určit žádné bližší informace. A. Sedláček dále zmiňoval tři deprese v jižní části předhradí (*Sedláček 1927*, 48). T. Tomiček již tyto deprese ve svém plánu neregistruje. Naopak zvýrazňuje nápadně pravidelný, okrouhlý relikt ve vyšší partii jihovýchodní části předhradí (*Durdík 2000*, 287). Ten je dodnes lehce patrný, jeho funkci však nelze nijak blíže specifikovat.

Vzhledem k popsaným faktům i skutečnosti, že lokalita neprošla žádným archeologickým výzkumem, ani v tomto prostoru není registrovaný žádný nelegální výkop, jehož nálezy by byly evidovány, není možné určit charakter zástavby předhradí, ani jeho výbavu, podobu, formu apod. Vzhledem k nastíněným skutečnostem se však zdá, že zde stály čistě dřevěné stavby, které mohly být v některých případech zahloubené, v podobě polozemnic, popřípadě podsklepené.

6.4.2. Zázemí hradu Kožlí a vnější fortifikace

Otázka zázemí hradu zůstávala bohužel u starších autorů stranou. Jako zázemí hradu v jeho blízkém okolí lze dnes vnímat především rybniční síť. Byla-li v blízkém okolí podél toků též nějaká menší osada, nelze při současném stavu poznání říci. Stejně tak nelze vyloučit další vodní díla dále po proudu Janovického potoka. Jeho okolí

v místech soutoku s Tisemským potokem a dál bylo v mladší minulosti pozměněno výstavbou nového mlýnského náhonu pro mlýn, který zaujal postavení dál po proudu.

Právě rybníky zaujímaly velice důležitou roli a to jak z hlediska obranné, tak provozně-hospodářského. Ať už byla původní úroveň a povaha obrany samotného hradu jakákoliv, je pravděpodobné, že už zakladatel hradu počítal s využitím vodních toků k obranným účelům. Ty v mohly mít první fázi charakter jen trvale udržované mokřadní a bažinaté plochy v údolí Tisemského a Janovického potoka, popřípadě mohlo již tehdy dojít k výstavbě sítě rybníků. Ty udržovaly trvale zaplavené jižní a severní břehy ostrohu. Otázkou je přesná původní výška rybníčních hrází.

Doklady o existenci rybníků lze dodnes nalézt jak na Tisemském, tak Janovickém potoce. Zdá se, že obě údolí byla vodními díly trvale zaplavena, byť kronika obce Tisem, mluví o zaplavování tisemského údolí jen v době nebezpečí. Tato kronika je ovšem psaná až v moderních dějinách retrospektivně a o její plné důvěryhodnosti lze pochybovat. Zmiňuje mimo jiné, že obec měla být součástí obranného systému hradu. Na Tisemském potoce mělo být pět rybníků, které spravovali lidé dosazení pány z Kožlů. Tito lidé měli mít za úkol v době ohrožení hradu spustit stavidla a zaplavit tak údolí pod hradem, což značně zúžilo a omezilo přístupnost hradu. Otázkou je vzhledem k nedochování původních hrází či jejich výšky, zda se mohl zatopit i zadní šijový příkop, který odděloval hrad od zbytku stoupající ostrožny. Každopádně obyvatelé obce měli být za tuto službu osvobozeni od robot až do druhé poloviny patnáctého století, tedy do doby, než hrad zanikl (viz *ČRo; KoT*, 14).

Dnes lze na Tisemském potoce v blízkosti hradu doložit dva rybníky. Pozorovatelná je zde část hráze, ovšem značně zdeformovaná přírodními procesy i lidským zásahem. Přesto je při bližším průzkumu dobře patrná a čitelná (Obr. 50). Její kratší strana dosahuje délky 17 m, delší západní 26 m. Na šířku dnes dosahuje 3 m a na výšku maximálně 4,5 m. Své směřování ukazuje směrem k čelnímu šijovému příkopu, kde buď navazovala na úsek svahu kousek pod severovýchodním nárožím parkánu hradu, nebo se napojovala přímo na severozápadní nároží předhradí. První možnost se však zdá jako pravděpodobnější. Cesta zde nejspíše po nízko položeném mostu překonávala nerovné dno šijového příkopu a vstupovala branským stavením v severozápadním nároží do prostoru předhradí, kde je dále pozorovatelné vedení cesty.

A. Sedláček na svém plánu tuto hráz neeviduje, naopak zakreslil jinou více na západ. Doslova zmiňuje existenci rybníka, z něhož už v jeho dobách byla louka

(*Sedláček 1927, 48*). Po hrázi tohoto rybníka se dodnes nedochovaly téměř žádné stopy, ovšem při čtení lidarových snímků je možné v těchto místech zachytit mírné výběhy ze svahu hradní ostrožny i protějšího svahu. Druhou rybníční hráz tak lze umístit přibližně do těchto míst. Její funkci též jako komunikaci však vzhledem k nedochování i situování nelze posoudit, jeví se však jako méně pravděpodobná.

Na opačné jižní straně se naopak dochovaly dva úseky mohutné hráze. Její kubatura odpovídá tomu, že na rozdíl od Tisemského potoka představuje Janovický potok mohutnější tok až charakteru říčky. Též je možné, že se zdejší hráz dochovala přibližně v původní výšce.

Výběh samotné hráze je částečně pozorovatelný v jihozápadním nároží přehradí, druhá, delší část pak na opačné straně údolí. Zde se dochoval 45,5 m dlouhý úsek mohutné hráze, jejíž šířka koruny se pohybuje od 4 do 5 m (Obr. 51). Návštěva a prozkoumání samotné hráze ukázala další zajímavosti související se zázemím hradu a s ekonomickým využitím tohoto vodního díla. Vedle toho, že rybník zajišťoval přísun čerstvé vody a ryb, byl nejspíše součástí dalšího důležitého provozu. Hráz se na druhé straně od hradního návrší nápadně rozšiřuje. Se zužujícím výběžkem dosahuje maximální šířky 35 m. Vytváří se zde výrazně rovná plošina, která má téměř pravidelné obdélníkové rozměry cca 12 x 19 m. Navíc je tato plošina oddělena od protějšího svahu pomocí žlabu či koryta, které se obloukovitě stáčí z prostoru bývalého rybníka až do údolí za hrází (Obr. 52). Šířka tohoto koryta činí u horního okraje maximálně 10 m a dosahuje maximální hloubky 6 m. Vedení koryta respektuje svah a překonává přitom skalní zábrany, které jsou zde viditelně lidským zásahem eliminovány.

Svah naproti vyrovnané plošině obsahuje ve stejné výškové úrovni též do roviny upravenou terasu o rozměrech cca 15 x 15 m. Jediný dělicí prvek tak představuje koryto, které plošinu od zarovnané terasy ve svahu odděluje. Tyto dodnes nápadné relikty mohou svědčit o přítomnosti mlýna, který v těchto místech stával, přičemž zmiňovaná strouha byla nejspíše mlýnským náhonem, v jehož prostorách se nacházelo mlýnské kolo, jehož ukotvení umožňovala konstrukce v prostorách vyrovnané terasy svahu. Tento nález by mohl svědčit o značné vybavenosti hradního zázemí i o tom, že údolí po stranách ostrohu byla nejspíše trvale zatopena (Obr. 53), přinejmenším na jižní straně, což mohlo souviset s provozem mlýna. Jeho přítomnost by mohla korespondovat s keramickými nálezy, které byly objeveny v lokalitě „U kapličky“, která se nachází v prostorách vyústění mlýnského koryta, asi 120 m severovýchodně od míst, kde mlýn nejspíše stál. Keramické nálezy tak souvisí buďto se samotným provozem mlýna, kdy mohou

představovat jeho odpad splavený do těchto míst, nebo s jinou budovou, která zde za hrází rybníka stála. Mohlo se jednat o samostatný objekt, popřípadě součást komplexu budov mlýna. Keramický materiál by umožňoval dataci od 2. poloviny 14. až do 2. poloviny 15. století. Tento nález by mohl vypovídat také o tom, že minimálně provozně-hospodářské objekty nemusely být jen v prostoru předhradí, ale také zde v širším údolí potoka, kde je možné lokalizovat určité podhradí, disponující vodním mlýnem. Více důkazů, jako by byly například nálezy základového zdiva, mazanice apod. však pro tuto hypotézu chybí. Obdobná problematika pravděpodobného hradního mlýna, který byl situován na plošině v blízkosti rybníční výpustě, existuje u lokality Kozí Hrádek (*Hložek – Křivánek – Menšík 2011, 223-542*).

V prostoru za mlýnským kolem nejspíše stála lávka či menší dřevěný most, který spojoval hráz rybníka s protilehlým jižním svahem, což umožňovalo komunikační propojení s dalšími případnými objekty v těchto místech, popřípadě tudy mohla pokračovat dálková cesta.

Jak dokazují možné stopy nejspíše po mlýnském stavení na Janovickém potoce, rybníky jistě nesloužily jen jako přidaná fortifikace, ale měly i své symbolické a ekonomické využití. V rovině symbolické je to především fakt, že výstavba rybníků a jejich údržba byla velice nákladná a tudíž si je mohli dovolit jen bohatší páni (*Creighton 2002, 184-185*). Tímto způsobem mohli dát najevo své bohatství či společenské postavení.

Kromě již zmiňovaných rybníků nejsou v zázemí ani v širším okolí hradu evidovány žádné stopy po vnější fortifikaci. Byť hrad prokazatelně existoval i během husitské a pohusitské doby, neobjevují se žádné stopy po předsunutém opevnění a to ani v týlu hradu, v místech před zadním hradním příkopem, kde se svah kopce nebezpečně zvedá nad úroveň hradu, který se případnému útočníkovi v palebném postavení ocitá jako na dlani. Též nebyly evidovány žádné stopy po palebném postavení možného útočníka či vojenském ležení, tudíž lze předpokládat, že se vojenské akce hradu alespoň nijak výrazně nedotkly.

6.4.3. Panství a majetek hradu

Problematické se jeví přesné vytyčení původního panství hradu Kožlí, respektive jeho zboží. K tomuto tématu se nevyjádřil ani A. Sedláček ve své stati o hradu, ani se jím nezabýval žádný lokální badatel, jako např. A. N. Vlasák. Nepomáhá zde ani důkladnější analýza dějin okolních vesnic a osad, které by se hlásily k hradnímu zboží.

Stanovení a vymezení panství hradu ve 14., potažmo 15. století, je tak bez důkladné rešerše originálních písemných pramenů nepřesné.

Přesto lze za současných poznatků vytyčit základní obrysy. Je evidentní, že panství hradu nebylo rozsáhlé a odpovídalo majetku drobné šlechty rytířů a vladyků, popřípadě vedlejší větve pánů, jako tomu bylo v případě Libuna z Dubé a Kožlí. V určitých dobách se mohlo panství propojit se vzdálenější majetkovou enklávou, jelikož šlechtický majetek býval značně rozdrobený.

Nejstarší doloženou vsí v okolí je obec Zaječí, jihozápadně od hradu Kožlí, která je zmiňovaná už v roce 1000 jako „*Zaiecye*“ v majetku ostrovského kláštera a od roku 1497 v majetku konopišťského panství (*Profous – Svoboda 1957, 710-711*).

Severně od hradu Kožlí bylo založeno město Vladislavice, dnes vesnice Václavice, kudy vedle důležitá zemská stezka. Nejspíše král Přemysl Otakar II. zde v místech starší osady založil nové město, přičemž nejsou přesně jasné okolnosti ani doba vzniku. První písemná zmínka pochází z roku 1271. Tehdy královna Kunhuta Uherská darovala patronátní práva na farní kostely, jejich filiace a další platy z okolí křižovníkům s červenou hvězdou. Na přelomu 13. a 14. století zde tedy možná existovala určitá královská enkláva, jejíž přesný rozsah není znám. Městečkem Vladislavice tehdy disponovala královna Kunhuta asi jako se svým věnným majetkem, k němuž náležely ještě další okolní majetky a platy jako ve Všetvicích, Radějovicích, Krušičanech, Babčicích, Krehlebech a Nahorubech u Křečovic, které ale měly vazbu spíše již k Živohošti stejně jako Kobylníky. Celek byl nazýván jako „*provincia Wadizlabicensis*“. Před polovinou 14. století jsou doloženy v majetku města vsi Bukovany, Úročice, Láženice, Žabovřesky a Zbožice. Samotná fundace města však nebyla úspěšná, nejspíše vlivem silné konkurence nedalekého města Benešov či vlivem malé majetkové základny (*Záruba 2016a, 98, 107*). Prameny zmiňují Vladislavice jako „*opiddo*“, „*villa*“ a „*městečko*“ až do konce 15. století, kdy se objevuje též název „*Waczlaviczze*“. Během 16. století se už se mluví o vesnici, která náležela ke konopišťskému panství (*Profous – Svoboda 1957, 463*).

Další okolní vesnice jsou písemně doloženy obdobně jako hrad Kožlí v roce 1318 či v mladším období. Výjimku tvoří pouze Nešetice, ležící západně od hradu Kožlí, zmiňované již v roce 1310, kdy se zmiňuje „*Clemens V. monio in Insula confirmat villam Nescedicih*“ (*Profous 1951, 215*), a Chvojen, ležící na východě, zmiňovaný v roce 1316, kdy se uvádí jakýsi „*Ditricus de Chwoyna*“ (*Profous 1949, 78*).

Na severu tak hranici dobře vytyčuje majetek náležející původně k městu Vladislavice. Na severovýchodě a východě pak majetek náležející ke konopišťskému panství, jako například Jarkovice zmiňované v roce 1327 „*donatio castri Konopiscz, oppidi Benessow et villarum Jarkowicz*“ (Profous 1949, 102). Na jihovýchodě a jihu pak panství náležející k hradu Leštno (později Líšno), například Jírovice, zmiňované v roce 1416 „*in villa Wczirowiczich Wenc. de Duba et de Lestna decessit*“ (Profous 1949, 164). Přirozenou hranici zde jistě tvořil Konopišťský potok a vrchy Borkov a Skalka.

Ostatní vesnice na jih od Kožlí, jako Nesvačily (Profous 1951, 213) či Mlýny (Profous 1951, 111), jsou později také uváděny jako majetek líšeňského panství, ale původně zde nejspíše stávala tvrz či dvůr. Obdobně též Bezejovice, kde se ještě v roce 1424 uvádí Jakub z Bezdějovic (Profous 1949, 68).

Nejistou hranici tak tvoří především oblast na západ od hradu a v těsném sousedství. Zdá se, že dál na západ a severozápad leželo zboží náležející k ostrovskému klášteřu, jako už zmiňované Zaječí, popřípadě majetek patřící pod Týnec nad Sázavou, později panství Tejnec a Beničky, jako Chrástřany, zmiňované poprvé v roce 1318 v podobě „*Ulricus de Tynchye conqueritur propter dampnum in Hraschan*“ (Profous 1949, 56).

V těsném sousedství na sever od hradu leželo nejspíše malé zboží náležející ke dvoru ve Vatěkově. První zmínka pochází z roku 1386 „*fres de Hodkow necnon Petrus de Pohnanye ... vendimus pratum sub Watyekow*“, dále z roku 1448 kdy Marek z Vatěkova vpadl do Prahy. Původní podoba jména byla Vatikov, od osobního jména Vat či Vata a znamenalo Vatikův dvůr (Profous – Svoboda 1957, 480).

Nejblíže jižním směrem od hradu leží Tvoršovice, zmiňované poprvé v roce 1380, kdy se uvádí „*Jessco de Tworziessowicz*“, následně v roce 1381 „*Andreas de Tworzissowicz*“ a ještě v roce 1411 „*Cunso de Tworzessowicz*“ (Profous – Svoboda 1957, 404).

Nejblíže na západ pak leží Příbyšice, kde se v roce 1318 zmiňuje jistý „*Radek de Przibysycz*“. Z roku 1392 pochází zpráva „*hered. in Przibysiczych in districtu Wltawiensi, procl. in Gurim*.“ (Profous 1951, 475).

Po tomto výčtu okolních lokalit zde v základním obrysu vystává malý prostor, který mohl tvořit panství hradu Kožlí. Do něho jistě patřila vesnice Chvojen s kostelem, ležící na severovýchod od hradu. K majetku Kožlí se též dle obecní kroniky hlásí vesnice Tisem (KoT, 14), ležící na Tisemském potoce jihozápadně od hradu. První zmínka o vsi pochází z roku 1325 (Profous – Svoboda 1957, 337).

Otázkou zůstává vesnice Chvojínek, jinak také Chvojenc či Malý Chvojen. V letech 1352 – 1399 se uvádí místní děkan, doslovně „*dean Benessou*“ (Profous 1949, 79). Podací právo na zdejší kostel se měnilo. Je doloženo pro vladky z Mlékovic, ale též Ondřeje z Dubé (Sedláček 1927, 344). Nápadné je především pojmenování, které může svědčit o jisté náležitosti či propojení k lokalitě Chvojen, jinak také Vysoké Chvojno. Vesnice by tak představovala samostatnou, cca 4,5 km vzdálenou část nevelkého panství hradu Kožlí. Žádné přímé doklady pro majetkovou náležitost ke Kožlí ale nejsou známy.

Samotné jádro panství tak nejspíše tvořily pouze vesnice Chvojen a Tisem, předhradí a možná také jinak zcela zaniklé osady či statky podél Janovického potoka, například v okolí dnešního mlýna Kožlí. Opomenout nelze ani fakt, že majetkové vlastnictví jednotlivých vesnic a osad bylo často rozdrobené a nelze tak vyloučit, že k hradu Kožlí patřily alespoň části výše vyjmenovaných vesnic. Očekávat by to možné například u vesnice Příbyšice, která leží ve vizuálním kontaktu s hradem.

Jádro panství hradu Kožlí v jeho bezprostředním tak v tomto rozsahu zaujímá plochu cca 3 x 3 km. Tomuto vymezení odpovídá i výsledek analýzy viditelnosti, která vlivem situování hradu jakoby v údolí, ukazuje dohlednost hradu jen v nejbližším okolí, především pak na západ a jihozápad k obcím Příbyšice a Tisem, na východ pak nejdál k vrchu Chvojen. Nejdlejší pole viditelnosti tvoří severojižní osa, v rámci které je možné z prostoru hradu shlédnout údolí podél Janovického potoka na vzdálenost několika kilometrů.

Připustit během 14. století je nutné i možnou držbu vzdálenějších majetkových enkláv, jelikož k hradu často nepatřilo jen ostrou linií vymezené okolí. Tyto majetkoprávní otázky se však pro 14. století nepodařilo zjistit a doložit. Otázkou je, zda k této věci (lokalitě) vůbec existují záznamy či písemné prameny. Je jisté, že vedle vsí, osad či samot hradu patřily jistě nejrůznější polnosti, louky, lesy a také důležitá, již zmiňovaná rybníční síť.

O rozšíření panství lze uvažovat především v době, kdy se hrad dostal do rukou nových pánů. Dobrým příkladem může být počátek 15. století, kdy se hrad Kožlí uvádí v majetku Petra z Pětichvost, pocházejícího z dnešní obce Pětihosty, ležící ve vzdálenosti cca 14,5 km severně od hradu Kožlí. První písemná zmínka pochází z roku 1371, kdy se uvádí „*Busco miles de Pietichwost*“. V roce 1394 „*Petro de Pietychwost*“ (Profous 1951, 347), kterého lze ztotožnit s Petrem, zmiňovaným v roce 1404 jako majitel hradu Kožlí. V té době tak panství hradu zahrnovalo minimálně dvě vzdálenější majetkové enklávy – v okolí Pětihost a v okolí hradu Kožlí.

6.4.4. Dálkové cesty a komunikační schéma

Při mapování okolních středověkých cest naráží výzkum především na problém s dlouhodobým využitím tohoto prostoru jako bažantnice s poměrně intenzivním režimem lesního hospodářství. Některá místa jsou kvůli porostu nepřístupná či značně poničená. Přesto je zde možné narazit na nápadné útvary v terénu. Ty se též vykreslují na lidarových snímcích a hovoří o existenci úvozových cest. Bohužel zde často došlo k narušení či výraznému poničení a deformaci sledovatelných úseků středověkých cest a to především při kácení a opětovném odlesňování, popřípadě kvůli těžké lesní technice.

Pokud lze prokazatelně určit úseky dálkových středověkých komunikací, není možné je evidovat v údolí podél toků, ale naopak na vyšších terasách a svazích. Tím potvrzují existenci rybníční sítě a s tím spojený fakt, že údolí kolem samotného hradního areálu bylo zatopeno (Obr. 54).

Nejsevernější úsek cesty leží asi 330 m severně od hradu. Zde se úvozová cesta obloukovitě zvedá z údolí po mírném svahu (Obr. 55). Pozorovatelná je v délce cca 16 m. Ze strany svahu se zahlubuje až o 2 m, dále primárně o 0,7 m. Její šířka činí 1,5 až 1,8 m.

Vedení této komunikace je nutné předpokládat po vyvýšené plošině dál na jih. Je evidentní, že cesta tudy obchází zaplavené údolí a přibližuje se až v západní linii za hradem. Nejčitelnější je větvení této cesty asi 230 m severně od hradu. Zde se cesta ve svahu větví na 5 cest (Obr. 56). Tři lépe dochované dosahují šířky v horní linii přes 2 m, rozvor kol činí kolem 1,5 m. V nejprudší části svahu jejich hloubka dosahuje 3,5 m. Po zhruba 30 m se vytrácí v hustém porostu, přičemž jejich čitelnost již předtím klesá. Dle lidarových snímků lze vidět, že primárně cesty vedou dál jihozápadním směrem.

Jedna z cest se stáčí výrazněji po oblouku terasy a míří k jihu směrem k údolí Tisemského potoka, kde lze její pokračování spojit s hrází rybníka u šijového příkopu hradu a lze ji považovat za přístupovou cestu k předhradí, potažmo hradu.

Hlavní, dálková cesta pokračovala až k mírné rokli dnes vyschlého toku, podél něhož se stáčela k údolí Tisemského potoka již za hradem. Pokud i zde bylo ještě údolí zaplavené, dalo se nejspíše překonat po další z rybníčních hrází, které nejspíše existovaly níže po proudu potoka, popřípadě se dal potok překročit po lávce.

Další úvozové cesty se rýsují za samotným zadním příkopem hradu (Obr. 57). Zde hlavní linie cesty stoupá po poměrně příkrém severním svahu jihovýchodním směrem na samotný vrchol úzkého ostrohu a dostává se téměř na hranu zadního příkopu. V ten moment se však stáčí k západu a pokračuje tímto směrem po mírně se zvedajícím

kopci, přičemž se drží více u jižního okraje. V místech, kde svah kopce dostává strmější ráz, lze pozorovat rozvětvení této cesty na dvě linie, které dále pokračují po svahu až téměř k vrcholu, kde se vytrácí. Delší úsek cesty lze sledovat v délce asi 62 m, přičemž v poslední, horní části již v prostoru širokého a rovného vrcholu ostrohu má charakter poměrně mělkého žlabu. Druhá linie se vytrácí již pod vrcholem. Maximální vzdálenost mezi nimi je 5,5 m. Největší hloubky dosahují kolem 0,7 m. Jejich rozvor kol dosahuje standardně cca 1,5 m.

Možné stopy po úvozové cestě se nachází též na jižním svahu Janovického potoka nedaleko vyrovnané plošiny související nejspíše v mlýnem. Zde cesta o primární šířce 1,5 m mírně obloukovitě stoupá v délce cca 10 m po svahu. Ve značné části už je ale poničena těžkou lesní technikou. Dá se předpokládat, že se jednalo o cestu mířící od jihu a navazující na komunikační propojení vedoucí po hrázi rybníka na Janovickém potoku do prostoru předhradí.

Z makropohledu lze komunikační schéma vidět především v podobě cest, které jsou pozorovatelné na vyvýšené plošině severně od hradu a následně na svazích kopce za hradem. Jejich vedení odpovídá i zakreslení cest na mapě I. vojenského mapování z 2. poloviny 18. století (Obr. 58). Byť jsou zde již cesty vedené též údolím, jelikož k zániku rybníční sítě došlo nejspíše záhy po zániku hradu, stále jsou zde zaznamenané a tudíž i využívané cesty právě na vyvýšené rovině severně od hradu a dál za zadním příkopem hradu, kde po svazích kopce vede cesta až k jeho vrcholu a dále na jih. Lze mít za to, že ve středověku se jednalo o důležitou obchodní stezku vedoucí v majoritním směru sever-jih podél Janovického potoka, kterou tu předpokládal již J. Petráň (*Petráň 2001*, 26). Hrad Kožlí, který leží přímo v jejím sousedství a ve značné délce ji též kontroluje, tak s touto cestou jistě souvisel. Mohl těžit z výběru poplatků či transportu zboží. Z jeho historie jsou známy též četné epizody, kdy je uváděn jako sídlo loupeživých majitelů a lapků, kteří přepadají putující obchodníky, jenž odsud mířili k řece Sázavě a nejspíše dál směrem do Prahy. Vedení samotné cesty a její fungování mohlo též stát u zrodu samotného hradu při snaze tuto cestu kontrolovat a ovládat, což mohlo i ovlivnit výběr staveniště umožňující stavbu menších rozměrů.

Dle mapy I. vojenského mapování zde v návaznosti na tento hlavní směr komunikace existovaly též cesty k obci Tisem a Příbyšice. Lze předpokládat, že obdobné schéma mělo komunikační propojení též ve středověku. (Obr. 59). Další komunikační propojení je nutné hledat též směrem ke Chvojnu. Lze předpokládat, že jedna z cest vedla místem dnešní lesní cesty, která klesá podél menšího bezejmenného toku postupně se

zařezávající roklí až do janovického údolí. Jedná se o nejbližší a nejschůdnější místo, kudy sestoupat do údolí Janovického potoka, jelikož dále na jih se toto údolí značně prohlubuje a okolní svahy, především východní až jihovýchodní jsou značně strmé a neschůdné. Vedení těchto cest potvrzuje též mapa I. vojenského mapování.

Jedinou další možností, kudy též mohla cesta z Chvojna ke Kožlí vést, představuje mírně klesající svah jižně od hradu Kožlí, kdy komunikace od Chvojna mohla údolí obcházet po náhorní plošině a přibližovat se k hradu až tímto směrem od jihu.

V rámci mikropohledu lze též poměrně přesně vykreslit komunikační schéma. Přístup do předhradí byl možný po hrázích rybníka ze severu a od jihu a nejspíše také z údolí směrem od jihovýchodu. Nelze však určit, jaký z těchto vstupů měl charakter hlavního komunikačního směru, byl-li ve své době zřejmý. V rámci předhradí obcházela hlavní cesta podkovovitě vrchní část areálu předhradí, kde má terén charakter výraznější roviny. Z těchto míst bez možnosti přesnějšího určení pak vycházela cesta západním směrem k šíjovému příkopu. Nejpravděpodobněji vedla středovou částí předhradí, kde se zpráva dostávala k nástupnímu bodu, odkud bylo možné po padacím mostě přejít šíjový příkop a hradní branou vejít až do prostorného čelního prostranství s nejspíše pomocnou správně-hospodářskou zástavbou.

Z tohoto prostoru bylo možné nejspíše z obou stran obejít hradní jádro skrze poměrně široký parkán až do zadní prostornější části, kterou však v mladším období zcela či zčásti zaujal rozměrný dvouprostorový palác přiléhající k obvodové parkánové hradbě. Pokud by přiléhal k obvodové hradbě hradního jádra, respektive zdi zadního, západního paláce, a zaujímal tak celý zadní parkán, byla by narušena kontinuita průchodnosti parkánu kolem jádra hradu a samotný hradní areál tak nadále bylo možné obejít hypoteticky pouze po ochozu parkánové hradby.

Vstup do samotného jádra hradu se nacházel buď někde v čele předního, východního paláce, nebo pravděpodobněji v rámci jižní linie spojovací hradby hradního jádra. Tento vstup, nacházející se snad v blízkosti jihozápadního nároží předního paláce, měl nejspíše charakter pouhé branky, a umožňoval tak vstup na samotné ústřední nádvoří pouze pro pěší. To by též odpovídalo soukromému rázu tohoto prostoru, který měl sloužit pouze pro majitele hradu, nejbližší sloužící a návštěvy.

Vzhledem ke stavu dochování obou protilehlých paláců však není možné blíže posoudit a popsat komunikační řešení v rámci hradního jádra. Lze pouze vyslovit hypotézu, že přibližně čtvercový přístavek v severozápadním nároží nádvoří u nádvoří

zdi zadního paláce mohl být schodišťovou věží zajišťující vertikální komunikační propojení jednotlivých pater.

7. Větší panská sídla dolního Posázaví ve 14. století

Do analýzy vývoje panských sídel a hradní architektury v zájmové oblasti patří hned několik historicky, a to ne jen regionálně, významných objektů. Celkově je sem možné vedle hradu Kožlí zařadit dalších 9 větších panských sídel, k jejichž založení či rozvoji docházelo v průběhu 14. století (Obr. 60). Jmenovitě se jedná o hrady Čejchanov, Ježov, Konopiště, Líšno, Stará Dubá, Týnec nad Sázavou, Zbořený Kostelec, Zlenice a tvrz Mrač (Obr. 61). Jejich byt' ne podrobně analytické historické a stavebně-historické zhodnocení může výrazně pomoci k dokreslení vývoje hradního stavitelství a architektury dané doby. Jedná se de facto o zrevidování stávajícího stavu archeologického výzkumu větších panských sídel v regionu. Pomyslným měřítkem při této analýze bude zájem o dobu výstavby a stavitele hradu, majitele v době 14. století a otázka jejich funkce, provozu a symbolické struktury. V neposlední řadě se analýza zaměří na pomocné typologické zhodnocení a porovnání všech těchto objektů.

Práce nezahrnuje hrady Kozí Hřbet a Ostromeč, které jsou řazeny do oblasti Povltaví. Do analýzy záměrně nejsou též zařazeny objekty, které sice splňují geografické podmínky, ale jejich hodnocení je vzhledem ke stavu poznání či dochování problematické. Řeč je o hradech Ježov, který byl předmětem dnes již „historické“ terénní prospekce, a navíc jeho areál až na dílčí okrajové části zcela zanikl, a o hradech Komorní Hrádek a Hrad u Čtyřkol, jejichž vznik a existence se nachází mimo sledované 14. století (Tab. 2).

7.1. Analýza hradu Kožlí v kontextu větších panských sídel dolního Posázaví

Analýza vybraného vzorku archeologického materiálu z lokality Kožlí umožnila nově klást vznik tohoto hradu minimálně do poslední dekády 13. století. Právě pokročilá druhá polovina 13. století, popřípadě přelom 13. a 14. století, byla nejspíše dobou, kdy dochází k hojně výstavbě větších sídel v této oblasti. První panská sídla však vznikají mnohem dříve. Vedle lokality Chvojen je to Týnec nad Sázavou. Jak vyplývá ze samotného názvu, původně se jednalo o otýněné, tedy lehkou dřevěnou hradbou obehnané místo (*Sedláček 1927, 44*). O existenci hradu v Týnci nad Sázavou poprvé svědčí zpráva z roku 1318, kdy se Týnec objevuje v predikátu Oldřicha z rodů Valdeků,

jehož potomci byli Medkové z Valdeka (*Sedláček 1908*, 913). Byť úvahy o možné spojitosti této lokality s „*Týncem*“ uváděným už v roce 1227 přesvědčivě vyvrátil ve své studii F. Záruba (*Záruba 2013*, 178-183), archeologický výzkum pod vedením A. Hejny přinesl svědectví o existenci místa i samotného panského sídla již v závěru mladohradištního období. Tehdy zde existovalo sídliště se sakrálním okrskem v podobě rotundy, kterou obklopovalo pohřebiště. Samotná rotunda vznikla někdy v průběhu 11. století a sloužila jako farní kostel. A. Hejna dále uvádí, že areál pro feudálního pána se vyčlenil právě v prostoru kolem rotundy, kde bylo zrušeno pohřebiště. Panské sídlo tak nadále tvořila rotunda, už coby pomyslná hradní kaple, velká hranolová věž a ve starším období stavba s kůlovou konstrukcí, kterou následně nahradil kamenný palác. Celý areál byl obehnan příkopem a otýněn. K tomuto přerodu mělo dojít snad už někdy kolem roku 1200 (*Hejna 1977*, 139).

Přibližně od této doby se tak prokazatelně jednalo o panské sídlo, snad charakteru hradu, který se následně od 14. století stal vlivem neznámých majetkových transakcí rezidenčním sídlem rodu Medků z Valdeka (*Durdík 2000*, 567-568).

Vzhledem ke komunikačnímu řešení obytného paláce a jeho situování těsně za příkop se naskýtá představa, že popisovaný areál takto neexistoval samostatně, ale byl součástí většího, též snad opevněného či ohrazeného areálu, který však nebyl dosud zkoumaný. Samotné pomyslné jádro pak mělo zhruba tvar sférického trojúhelníku. Někteří badatelé jako T. Durdík či F. Záruba vyslovili myšlenku, že bylo v této době obehnáno valem s pravděpodobnou čelní dřevo-kamenitou konstrukcí (*Záruba 2016a*, 101-102). Právě T. Durdík pokládá archeologicky zjištěné kůlové jámy nikoli za doklad palisádového opevnění, ale za důkaz, že se čelo valu bylo ukotveno mohutnými kůly. Tento val pak neobsahoval žádné dřevěné ztužující konstrukce, tudíž se nejednalo o hradbu raně středověkých hradišť, ale právě valové opevnění, které mělo být signifikantní pro ranou podobu hradů tzv. přechodného typu. Doba jeho výstavby měla též korespondovat s faktem, že se jednalo o meziobdobí staveb hradišť a kamenných hradů (*Durdík 2000*, 568).

Za pánů Medků z Valdeka si hrad v jádru až do počátku 15. století uchoval všechny základní objekty sídla z předchozí stavební fáze, doplňované postupně dalšími objekty (*Hejna 1977*, 139). Právě v této době lze prokazatelně mluvit o panském sídle charakteru hradu.

Otázkou zůstává, jak lze panské sídlo charakterizovat v jeho počátcích, tedy někdy kolem či po roce 1200. Dodnes existuje diskuse, zda se jednalo o dvorec

či skutečně hrad, popřípadě zda je optimální jeho řazení mezi hrady tzv. přechodného typu, je-li vůbec vhodné užívání tohoto termínu (např. *Razím 2005b*, 351-380).

Při respektování hypotézy T. Durdíka bez ohledu na provedení opevnění si lze hypoteticky představit obraz jednoho ze správních hradů a pilířů královské moci v této oblasti. Jeho proměna může souviset s nutností zajištění oblasti dolního Posázaví v době, kdy přestává fungovat stará hradská soustava, kterou zde představovalo hradiště Lštění. Královská moc zde tak zakládá nové, menší správní středisko „nového typu“, kterým byl hrad, obsahující kamenné konstrukce v podobě rotundy, věže a paláce. Ovšem na druhou stranu se stejně tak může jednat o jeden z dokladů panských dvorců či menších hrádků pozemkové šlechty. Tuto otázku by snad mohl lépe ozřejmit další, hlubší výzkum počátků hradů na našem území, nebo například archeologický výzkum nedaleké lokality, kterou je Hrad u Čtyřkol, jenž představuje konstrukčně a datačně podobné rysy, i když nevznikl vyčleněním ze staršího sídlištního areálu. Oba však mohou představovat reakci na úpadek staré hradské soustavy hradišť a nutnost nového zakládání opěrných bodů královské moci, či naopak obraz procesu svrchovanosti a propagace šlechty během 13. století. K otázce počátků hradů a situace šlechty na přelomu 12. a 13. století existuje zajímavý příspěvek od F. Lavalu, který se zamýšlí nad původním významem a funkcí kostela, především jeho věže a tzv. westwerku (*Laval 2016*, 47-90).

S neplatností klasifikace této lokality coby zástupce tzv. hradu přechodného typu lze souhlasit, jelikož bylo značně napadeno z několika rovin (*Kypta 2008*, 581-583), a Týnec lze označit všeobecně za panské sídlo. K vývoji pohledu a názorů badatelů na otázku kolem Týnce nad Sázavou se poměrně detailně věnoval J. Varhaník (*Varhaník 2007*, 227-243), nicméně je možné vyvrátit jeho hypotézu, podle které lokalita měla obsahovat pouze sakrální objekty. V této věci mluví J. Varhaník o hranolové věži jako o kostelní věži a též palácovou budovu vidí v jejím počátku jako stavební záměr výstavby kostela, kde ale následně došlo ke změně plánu a výstavbě paláce (viz např. *Varhaník 2003*, 182-188; *Varhaník 2007*, 227-243). Existence tří sakrálních staveb na této malé ploše není pravděpodobná (*Záruba 2016a*, 106). Navíc dle F. Lavalu není nutné kostelní věž považovat čistě za sakrální objekt, ale též za objekt fortifikační a ve vztahu ke staviteli též symbolický (*Laval 2016*, 68-69, 84).

Jako další sídlo zde vzniká hrad Stará Dubá, původně Dubá. Vznikl někdy před rokem 1283, kdy se poprvé připomíná Ondřej z Dubé, který je nejčastěji označován za zakladatele hradu. Ondřej z Dubé, potomek rodu Benešoviců, založil novou linii, která je po jeho sídle zvaná jako páni z Dubé (*Sedláček 1908*, 174). Tento Ondřej vlastnil

ještě majetky v okolí dnešní Bystřice, kde stálo jeho druhé sídlo, zvané Kavčí Hora (*Sedláček 1927*, 102).

O počátcích hradu hovoří též nalezené soubory z povrchových sběrů, představující především keramické střepy či kovové fragmenty. Jediné archeologické poznatky pochází od T. Durdíka z 60. a 70. let minulého století. Dle jeho interpretace dovoluují dataci hradu již do 13. – 14. století. Zajímavé a zarazující ovšem je, že nálezové soubory neobsahují nálezy z 15. století či ze zánikového horizontu. To nejspíše vysvětluje způsob zániku hradu a jeho současný zavřený stav, který pohltil tyto stopy. Nalezené soubory z prostoru předhradí a strání pak souvisí s dobou života hradu (*Durdík 1980b*, 158-161).

K nejstarším hradům patří také Konopiště, založené někdy v poslední třetině 13. století (viz např. *Charvátová 1962*, 2; *Tywoniak 1992*, 41-49; *Durdík 1998*, 61; *Záruba 2016a*, 108-110) či hrad Zlenice. První doložená zmínka, kdy jsou Zlenice uváděny, pochází z roku 1318. Jedná se o soudní spor Oldřicha ze Zlenic se Ctiborem z Kozlí (*Sedláček 1927*, 52). Spekulace o tom, zda se toto písemná zpráva týkala dnešního hradu, či jiné staršího sídla, například Hradu u Čtyřkol, o němž na základě absence jakékoliv písemné zprávy uvažoval v počátcích T. Durdík jako o možném předchůdci hradu (*Durdík 1995*, 327), vyvrátily archeologické nálezy z hradu Zlenice spadající datačně do konce 13. století (*Durdík – Kašpar 2002*, 15).

S otazníkem zůstává datace výstavby hradu Zbořený Kostelec, původně Kostelec nad Sázavou. První písemná zmínka o hradě pochází až z roku 1341 ve znění „*Ulricum de Kostelecz*“ (*Profous 1949*, 320). A. Sedláček ve svém místopisném díle považuje za zakladatele právě tohoto Oldřicha z rodu pánů z Valdeka, přičemž hrad by měl být založen okolo roku 1340 (*Sedláček 1908*, 443). Ve svém díle o hradech, zámcích a tvrzích už se ale přiklání k verzi, že byl hrad nejspíše původně královského založení a snad během časů Jana Lucemburského byl zastaven právě pánům z Valdeka (*Sedláček 1927*, 40). Podobně výstavbu hradu datuje T. Durdík ve spojitosti s Václavem II., tedy nejpozději na přelom 13. a 14. století (*Durdík 2000*, 625). Vzhledem k absenci důkladnějšího archeologického výzkumu, a tím i průkazného materiálu není možné datum výstavby hradu přesně určit a jeho založení lze obecně vložit do doby před nebo kolem roku 1300.

Další lokality vznikly až na samém počátku 14. století či později. Patří mezi ně i hrad Čejchanov. První zpráva o hradě, původně zvaném Hrádek, pochází z roku 1318. Jako první majitel je uváděn Ondřej z Hrádku, příslušník rodu pánů z Dubé

(*Sedláček 1927*, 98). Hrad vznikl nejspíše krátce po roce 1300, ale bez archeologického výzkumu není přesnější datace možná. Dosavadní nálezové soubory odpovídají pokročilé 1. polovině a 2. polovině 14. století, další souvisí se zánikovým horizontem (*Durdík 1979*, 264-269).

První písemná zmínka o Mrači pochází z roku 1318 a zmiňuje „*Sdyslawe de Smratsce*“ (*Profous 1951*, 143). Uváděný vladyka Zdislav jistě sídlil ještě na starší tvrzi asi 100 metrů jihovýchodně od dnešní dochované vrcholně středověké tvrze. Zde se dodnes dochovalo tvrziště na menším ostrohu, který je přerušen dvěma příčnými příkopy. Samotné tvrziště bylo trojbokého tvaru chráněné na jižní straně valem. Hlavní obytnou stavbou byla nejspíše kamenná hranolová věž. Archeologický výzkum v podobě povrchového sběru ukázal, že tato starší tvrz existovala již v druhé polovině 13. století (*Tywniak – Dragoun – Jásek 1988*, 111, 121).

S výstavbou nové tvrze na nejnižším konci vyvýšeniny nad potokem nejspíše souvisí další rod, jehož příslušníci patřili k panské šlechtě, konkrétně Benešovicům (*Tywniak – Dragoun – Jásek 1988*, 111). Tvrz tak vznikla nejspíše ve druhé polovině 14. století, kdy byla v majetku Oldřicha, Viléma a Ješka z Mrače, zmiňovaných v roce 1356. Prokazatelně je v roce 1405 uváděn Beneš z Lopřetic seděním na Mrači, což je také první doklad o existenci zdejšího panského sídla (*Rykl 1996*, 141, 147).

Nejmladším dílem hradní produkce je hrad Líšno, původně Leštno. První písemná zmínka o hradě pochází z roku 1378, kdy se poprvé píše Beneš z Dubé a Leštna (*Profous 1949*, 634). K založení hradu došlo po dělení majetku mezi tři syny Ondřeje z Dubé: Václava, Ondřeje a Beneše. Právě Beneš v roce 1367 získal oblast kolem pozdějšího hradu Líšno. V letech 1367 až 1378 je uváděn jako patron kostelů v Nesvačilech a Okrouhlici (*Sedláček 1927*, 116). Toto časové rozmezí bylo dlouho uváděno jako doba, kdy tu Beneš z Dubé založil svůj nový hrad a hlavní sídlo Líšno (viz např. *Sedláček 1908*, 508; *Durdík 2000*, 337). K přesné dataci výstavby hradu pomohlo podrobné studium písemných pramenů, které jeho výstavbu potvrdilo do 70. let 14. století. Hrad byl prokazatelně dokončen nejpozději v roce 1375 (*Úlovec 2007*, 134).

Zakladatelskou činnost zde rozvíjela především šlechta, ovšem nachází se zde i několik adeptů na královské založení. Patří mezi ně Týnec nad Sázavou, kde mělo tamní sídlo dle T. Durdíka vzniknout na popud krále (*Durdík 2000*, 567). Podobného názoru je též F. Záruba (*Záruba 2016a*, 106). Nevyřešenou otázkou zůstává hrad Zbořený Kostelec. T. Durdík uvažuje o založení králem Václavem II. při jeho snaze o dokončení královské sítě nové hradské soustavy (*Durdík 2000*, 625). I dnes se většina

badatelů spíše domnívá, že se jedná o hrad královského založení, nejdříve z časů Přemysla Otakara II., nejpozději a také nejpravděpodobněji pak za Václava II. (Záruba 2016a, 112-113). V tomto hledu lze zmínit zájem panovníka, kdy byl Karlem IV. v rámci Majestas Carolina tento hrad v majetku krále, jež lze jen v naléhavé situaci zastavit na dobu 6 let (Durdík 2000, 351). To ovšem nemusí zcela prokazatelně poukazovat na královský původ hradu, pouze na jeho důležitost coby opěrného bodu královské moci za časů Karla IV. V. Razím navíc podotýká s odkazem na nedaleké Rataje nad Sázavou, že hrad kvalit, jaké má Kostelec, mohl stejně tak vzniknout v roli nějakého šlechtického rodu (Razím 2016, 75).

Nejdiskutovanější lokalitou v této otázce představuje hrad Konopiště. A. Sedláček vyjádřil myšlenku, že byl hrad Konopiště šlechtického původu. K jeho založení tak mělo dojít za Miloty, před jeho smrtí v roce 1307, nebo za jeho potomků mezi lety 1311 a 1318. Vychází tak z faktu, že první písemná zmínka o hradu je z roku 1318 ve spojení s bratry Benešem a Dobešem z rodu Benešoviců, kteří poprvé použili predikátu z Konopiště, zatímco Dobeš, pražský kanovník, se ještě v roce 1311 psal z Benešova (Sedláček 1927, 30).

Zakladatelská činnost bývá též často spojována s osobou pražského biskupa Tobiáše z Benešova, blízkého přítele a rádce krále Václava II., jehož společenské postavení a dostatečné prostředky by výstavbu takového díla měly umožňovat (viz např. Kašička 1978, 98-99; Tywoniak 1992, 41-49).

Jiní badatelé se však na základě nepřímých písemných pramenů a především studia dochovaných architektonických prvků domnívají, že stavebníkem hradu byl nejspíše panovník (viz např. Durdík 1998, 54-60; Záruba 2016a, 110-111).

Při otázce datace výstavby hradu lze souhlasit s poznatkem F. Záruby, který uvádí jako zásadní datum rok 1287, kdy se ještě zmiňuje „*munitione in Benessow*“, tedy jakési opevnění v Benešově (snad původní panské sídlo na vrchu Karlov). Tento fakt nejspíše limituje dobu výstavby, popřípadě dostavby Konopiště do doby po tomto roce. Hrad tak podle F. Záruby mohl být založen už za časů Přemysla Otakara II. a dostavěn následně za Václava II., popřípadě byl zakladatelem sám Václav II. (Záruba 2016a, 108-111). Datování založení hradu do 70. až 80. let by korespondovalo s novým zjištěním o výstavbě hradu Týřov obdobného provedení. Datace výstavby této jeho podoby je nově položena do 60. až 70. let 13. století, tedy do doby krále Přemysla Otakara II. (Razím 2005a, 82-85). U hradu Konopiště lze ovšem dataci opřít pouze o dochované, druhotně umístěné fragmenty sdružených okének, které se svým tvaroslovím hlásí

nejspíše do 80. let 13. století, ale mohou být i mladší (*Durdík 1998*, 61). F. Záruba připouští, byť méně pravděpodobně, i roli biskupa Tobiáše (*Záruba 2016a*, 111). Realizace hradu takovýchto kvalit vzhledem k bouřlivé době i blízkému vztahu k panovníkovi (který v tomto ohledu mohl mít též svůj vliv) z díla biskupa a člena významného rodu Benešoviců tedy není vyloučená. Roli zde může hrát i relativní blízkost města Benešova a vizuální provázanost, kdy analýza dohlednosti ukazuje možnou vzájemnou kontrolu z vrchu Karlov a samotného hradu Konopiště. Vzhledem k blízké spolupráci krále Václava II. a biskupa Tobiáše však nelze vyloučit ani možnost, že zde mělo jít o přátelský, sousedský vizuální kontakt mezi dvěma spoluhráči proti členům odbojné šlechty, kdy se král výstavbou Konopiště snažil hájit nejen své zájmy, ale též svého spojence. Šlo by tak též vysvětlit, proč se hrad později dostal do rukou Benešoviců, kteří jistě měli na takovém hradě v blízkosti rodového města majoritní zájem.

Byť je královské založení hradu možné, prozatím prokazatelný zůstává pouze fakt, že se hrad na počátku 14. století nachází v šlechtických rukách, konkrétně rodu Benešoviců. Následně v roce 1327 daroval Dobeš hrad Konopiště svému příbuznému Zdeňkovi ze Šternberka, jehož potomci zde sídlili po více jak 250 let (*Sedláček 1908*, 433). Právě během zájmového 14. století se všechna zmiňovaná sídla nachází primárně v rukou šlechty.

Vedle hradu Kožlí lze s drobnou šlechtou spojit především hrad Čejchanov a starší sídlo v Mrači. Na Čejchanově jsou mezi dalšími majiteli uváděni Jan a Čajchan (Čejchan), přičemž po druhém jmenovaném se později ujalo pojmenování samotného hradu. Jan a Čejchan jsou zmiňováni v roce 1356 jako patroni kostela v Choceradech. Po nich jsou v roce 1380 připomínáni Rous a Chvál z Hrádku (*Sedláček 1927*, 98).

Nové sídlo v Mrači je již spojováno s vyšší šlechtou pánů z Dubé, kteří během 14. století získávají početné statky a zboží. Vedle rodového sídla hradu Dubá postupně získávají Zlenice. Ještě v roce 1351 je připomínán Jan ze Zlenice, který v daném roce hrad zastavil pánům z Tetína (*Durdík 2000*, 629). Nedlouho poté získali hrad páni z Dubé, buď koupí, nebo v rámci dědictví (*Sedláček 1927*, 52). Nejspíše ve spojení s osobou Ondřeje IV. z Dubé a ze Zlenic se roku 1377 hrad stal královským manstvím, i s hradem Ježov a okolními vesnicemi, dvory a městečkem Lštění (*Sedláček 1927*, 52).

Hrady byly často stavěny na ostrožnách umožňující kontrolu a přehled nad údolím řeky Sázavy. To souvisí nejspíše se snahou o kontrolu dálkových a obchodních cest, popřípadě brodů, které byly v blízkosti daných lokalit. Už nejstarší panské sídlo

Týnec nad Sázavou se nachází na široké ostrožně nad levým břehem Sázavy, odkud byl dobře pozorovatelný okolní prostor i brod dole na řece (Záruba 2016a, 99).

Hrad Čejchanov zaujal pozici na nevýrazné ostrožně vymezené menším bezejmenným tokem tvořící levostranný přítok Sázavy. Hrad byl vystavěn na zadní severozápadní části skalnatého hřbetu, přičemž samotná ostrožna se dále na jihovýchod zvedá. Zvolené stanoviště bylo s vývojem dobývacích technik značně nevýhodné, především i kvůli okolním převyšujícím vrchům.

Podobný obrázek, kdy okolní vrchy převyšují stanoviště samotného hradu, představuje hrad Stará Dubá, který zaujal postavení na krátké, výrazné ostrožně, rovnoběžné s levým břehem Sázavy. Od zbytku plošiny byla ostrožna na jihu vymezena hlubokou brázdou dnes již vyschlého potoka, na jihovýchodě hlubokým údolím Dubského potoka, tvořícího levobřežní přítok Sázavy. A také hrad Zbořený Kostelec, jehož staveništěm se stal rozlehlý skalnatý ostroh nad pravým břehem Sázavy a Kamenickým potokem. Ostroh ostře vybíhá z jinak výrazně převyšujícího vrchu, přičemž i okolní kopce staveniště hradu převyšují, což značně eliminovalo jeho obranyschopnost. Ostroh ze tří stran tvoří prudké svahy, přičemž nejprudší srázy padají k řece Sázavě. Hrad byl přístupný pouze od severní až severozápadní strany, kde bylo staveniště hradu od dále stoupajícího vrchu odděleno příkopem (Záruba 2004, 183).

Zajímavé je situování hradu Zlenice, který leží na klesající zadní části ostrožny sevřené soutokem potoka Mnichovky a řeky Sázavy. Ač je hrad situován ke konci ostrožny, vzhledem k její klesající tendenci byl přístup veden ze sázavské nivy, nikoliv z horní plochy ostrožny. Z hlediska geomorfologického útvaru tak předhradí bylo situováno za hradním jádrem. Z hlediska logiky přístupové komunikace je ovšem normálně před hradním jádrem (Durdík a kol. 2010, 34). V tomto ohledu lze najít podobnost s hradem Kožlí, který je konfigurován obdobně.

Napojení na obchodní cesty, popřípadě na důležité zdroje, lze předpokládat i u lokalit dál od řeky Sázavy, v blízkosti významných vodotečí, podél nichž vedly obchodní a komunikační cesty, což poskytovalo možnost vybírání cla a mýta.

Tuto skutečnost je možné vidět například u vrcholně středověkého sídla v Mrači, které zaujalo pozici na konci nevýrazné skalnaté ostrožny v blízkosti Benešovského potoka. Obdobně hrad Konopiště zaujal staveniště na skalnaté žulové ostrožně nad Konopišťským potokem. Jeho situování má ale spíše obranné a demonstrativní důvody. Hradní areál byl vystavěn na zadní, nejvyšší části toho ostrohu, který je též dosti svažité.

To představovalo dobré bezpečnostní zajištění ze tří stran, ale též se podepsalo na příkrostiti jeho nádvoří. Samotné staveniště však bylo celkem prostorné.

Důraz na dostatek prostoru je nejvíce vidět u hradu Líšno. Hrad zaujal prostornou, v krajině nijak výraznou plošinu, která se mírně zvyšuje severním směrem, přičemž její jižní okraj, který zaujal hrad, je vymezen údolím Líšenského potoka. Z obranného hlediska nevýhodné podmínky naopak staviteli umožňovaly značný prostor v představách o podobě hradu. Tento požadavek byl patrně přednější, než hledisko obrany, což je vzhledem k době výstavby v poklidných časech vlády Karla IV. pochopitelné, nehledě na možné vazby k dálkovým a obchodním cestám, hospodářskému zázemí apod. Navíc si hrad vůči staršímu sídlu v Bystřici udržoval vizuálně určitou krajinou dominanci.

Hradní areál měl téměř pravidelnou dispozici, kterou vymezoval okružní příkop a val. Hluboký příkop obíhal celé hradní jádro a po jeho vnější hraně se táhl val, který nejspíše vznikl z materiálu vytěženého při hloubení příkopu. Vnitřní areál dosahoval průměrné délky 110 metrů a šířky 75 metrů (*Úlovec 2007*, 183-184). Mezi vnitřní hranou příkopu a jádrem hradu zůstával volný parkán, který uzavírala ohrada nebo zeď. Jeho šířka na severu, jihu a východě byla od 7 do 9 metrů, na západě pak 15 metrů. Snad právě zde, tedy západním či severozápadním směrem, je možné lokalizovat předhradí. Cesta k němu vedla nejspíše od severozápadu, kde se větvila cesta od vsi Líšna k Vlašimi a její vedlejší větev tak zamířila k předhradí. Mladší zprávy zde zmiňují bránu s věží a další objekty, ovšem bez bližší identifikace a datace, které by však tento předpoklad směru komunikace mohly potvrzovat. Jedná se o nejlépe přístupný směr k hradu, jelikož jihozápadní, jižní a jihovýchodní směr uzavíral poměrně strmý svah (*Úlovec 2007*, 185).

Opevněné předhradí nacházející se za příkopem bylo přístupné přes most neznámé konstrukce. Nejspíše se však jednalo o zdvihací most. Otázkou je zde propojení předhradí a jádra hradu, respektive vstup do jádra hradu. V úvahu přichází vstup v jižním průčelí u hrany východního paláce (*Úlovec 2007*, 185-199).

Samotné jádro hradu mělo téměř obdélný půdorys o rozměrech asi 61 x 21 až 25 metrů, jehož rozsah vymezovala hradba vysoká až 8 metrů. Tato hradba se táhla v severní a jižní části a propojovala východní a západní paláce. Mezi nimi tak vznikl prázdný prostor se studnou u jižní obvodové hradby. Komunikaci mezi patry u obou paláců zajišťovaly přistavěné věže (*Úlovec 2007*, 185-187).

V rámci rekonstrukce původní podoby zůstávají některé otázky, i přesto se zde jasně rýsuje podoba stavebně vyváženého hradu tzv. dvoupalácové dispozice (Úlovec 2007, 187).

J. Úlovec poukázal na podobné rozměry s hradem Kožlí (Úlovec 2007, 190-191) a podporoval hypotézu T. Durdíka, že by starší hrad Kožlí mohl být svou podobou vzorem pro mladší hrad Líšno (Durdík – Chotěbor 1973, 105). Toto tvrzení nelze zcela vyloučit, je ovšem nutné podotknout, že rozměrově srovnatelný je pouze prostor celého hradního areálu hradu Kožlí s hradním jádrem hradu Líšno. Samotné hradní jádro hradu Kožlí je podstatně menší.

Terén a přírodní podmínky značně ovlivňovaly výslednou podobu hradu. Jednak ovlivňovaly a do jisté míry eliminovaly jeho půdorysné řešení, na druhou stranu umocňovaly vizuální účinek architektonického provedení daného hradu v krajině.

Mezi nejdiskutovanější patří se svým stavebním provedením hrad Konopiště. I přes značné aktivity (ať už stavební či destrukční) především v období baroka a následně na přelomu 19. a 20. století, je dodnes v tělese zámku dobře čitelná původní podoba gotického hradu. Ten byl v přesně nedefinované době vystavěn stavebníkem značného společenského postavení na výrazné ostrožně, která je téměř ze tří stran obklopena vodními toky nebo bažinatými plochami. Archeologicky se podařilo v místech staveniště hradu zachytit stopy po žďáření, což vypovídá, že hrad byl novostavbou na zalesněné nebo hustě zarostlé ploše (Durdík 1998, 61). Temeno návrší bylo dostatečně prostorné, takže umožňovalo vznik rozlehlé pravoúhlé obdélné dispozice hradu.

Hrad byl v delší stranou postaven v ose východ – západ na půdoryse obdélníka o rozměrech 37 x 70 m (Durdík 1998, 54). F. Záruba poukazuje na rozměry stanoviště, které společně s parkánem dosahuje rozměrů 0,5 ha, v čemž vidí spojitost s dalšími královskými hrady dané doby (Záruba 2016a, 110). Ovšem definování stavebníka pouze na základě velikosti může být nebezpečné.

Samotný hrad obklopený přibližně 30 m vysokou hradbou a skládal se ze dvou částí. Obě části hradu byly kontinuálně spojeny jednou hradbou a též obkrouženy jedním parkánem, což tvoří sevřenou dispozici. Je tedy pravděpodobné, že obě části představují jádro hradu a předhradí se nacházelo buďto před západním či východním čelem hradu. Pokud by se skutečně jednalo o královský hrad, nemuselo mít Konopiště předhradí vůbec (Durdík 1998, 51-54).

Zástavba západní části hradu není úplně známa. Doložena je existence budovy u jižní hradby a nejspíše se zde nacházely další, jednodušší stavby, pokud prostor

nezůstával volný, coby místo pro shromáždění dostatečného počtu vojáků. Lépe známa je východní část, kde naproti sobě stály dva paláce, jižní nejspíše obytný a severní, jehož prostor byl téměř zcela vyplněn hradní kaplí. Oba paláce byly podsklepeny a dosahovaly vyrovnané výšky asi 2 pater (*Durdík 1998*, 60).

Největším unikátem hradu jsou navíc jeho početné věže a jejich provedení. Hrad disponoval celkem sedmi věžemi – čtyřmi v nárožích, dvěma uprostřed obou kratších front a jednou uprostřed severní delší fronty. Těla menších nárožních věží vystupují o $\frac{3}{4}$ a dvě hlavní velké věže o $\frac{1}{2}$ před čelo hradby, čímž měly umožňovat efektivní křížové odstřelování nepřátel, tzv. flankování. Oním specifikem samotných věží je ovšem existence schodišťových věžiček, které zajišťovaly vertikální komunikaci. Přiléhaly k trupu všech věží, u střední severní věže dokonce z obou stran, kromě nárožních věží v západní části dispozice, konkrétně jihozápadní a severozápadní. Tyto dvě nárožní věže totiž stály v místech, kde se k hradbám přimykaly hradní paláce. Komunikace zde byla řešena schodišti v síle zdi. Samotné schodišťové věže vystupují svým trupem před hradbu do prostoru parkánu. Vysunutí zranitelných vížek nejspíše souviselo s kontinuálním vedením ochozu na hradbách, který v těchto místech samotné tělo věží obcházel (*Durdík 1998*, 58-60). Vrcholy věží byly nejspíše zakončeny cimbuřím bez ochozu na krakorcích, jak lze analogicky předpokládat vzhledem k prokázání tohoto faktu u severozápadní věže (*Jesenský 1998*, 439-443).

Již D. Menclová řadila hrad mezi kastely a zdůrazňovala zde dokonalou aplikaci francouzského vzoru, v níž se však uplatnily i domácí opevňovací prvky (*Menclová 1972*, 312-316). Obdobně popisuje hrad T. Durdík jako čistou ukázkou tzv. francouzského kastelu, která by měla opět svědčit pro královské založení (*Durdík 1998*, 54-60). I toto typologické, potažmo půdorysné hodnocení je však, jak se ukazuje, dosti vratké.

Situování a provedení věží skutečně umožňuje představu o jejich flankovacích schopnostech. Ovšem existence samotného parkánu a parkánové hradby ve spojení s příkopem jejich funkčnost značně eliminuje. Navíc doposud neexistují doklady, že věže skutečně obsahovaly střelny, které by umožňovaly pokrýt daný prostor křížovou palbou, tedy že byly skutečně schopny flankování. Lze spíše předpokládat, že zde došlo k nepochopení původního francouzského vzoru a jednalo se především o symbolické a demonstrativní pojetí významného stavebníka v politicky neklidných dobách na konci 13. století, který tak zdůrazňoval své společenské postavení, sílu a moc, popřípadě legitimizaci práva na dané území.

Vzhledem ke stavu poznání zůstává mnoho otázek také u hradu Zbořený Kostelec. Hradní dispozice byla dvojdílná a měla zhruba vejčitý tvar, kdy spodní část obklopovala jádro ze severu, západu a jihu. Na severní a západní straně ho chránil mohutný vyzděný příkop a masivní val (*Záruba 2004*, 183-184). Tato dolní část hradu fungovala jako předhradí, přimykající se k samotnému jádru hradu (*Durdík 1976*, 128). Byla obehnána kamennou zdí, přičemž komunikační schéma se zde měnilo. První brána věžovitěho charakteru stála na severovýchodní straně. Obsahovala kolébkový padací most a vlčí jámu. Druhá brána vedoucí k severu vybíhala hluboko do prostoru příkopu. Kvalitně provedená brána obsahovala sedilie a těž konstrukci pro padací most. Třetí věž více na severozápadní straně měla už jen pomocnou a obrannou roli. Spojovala dolní část hradu s vnějším mohutným valem, kam tudy bylo možné navázat děla k aktivní dělostřelecké obraně (*Záruba 2004*, 184-190, 204). Dosavadní literatura považovala za nejstarší bránu doby předhusitské, či dokonce ještě raně gotické, severovýchodní bránu. Mladší bránou doby pohusitské měla být brána směřující k severu. Podle V. Razíma v nejnovější studii, která se hradu věnuje, je však časová posloupnost bran přesně obráceně (*Razím 2016*, 93). Do jádra hradu se vstupovalo od východu branou v místech, kde hradba tvořila baštovitý výběžek (*Durdík 1976*, 128).

Jádro hradu se nacházelo přibližně ve středu staveniště a jeho okraj přiléhal k prudkému srázu nad řekou Sázavou. Mělo též nepravidelný vejčitý tvar a tvořilo ho několik hlavních palácových budov sevřených za plášťovou zdí, přičemž jejich stavební vývoj pochází z různých časových období. Do prostoru baštovitěho výběžku byla později vestavěna palácová budova, která byla nejspíše hlavní obytnou budovou hradu. Další stavby se přimykaly k jihozápadní a jihovýchodní hradební zdi v zadní části (*Záruba 2004*, 184).

Na jižní straně jádra stál hlavní palác. K hradnímu jádru nejspíše už od počátku, nebo od přelomu 13. a 14. století patřila i hláska na skalnatém výběžku nad soutokem. Její situování umožňovalo dobrý rozhled a kontrolu komunikací pod hradem (*Záruba 2004*, 184).

Stavební vývoj hradu je složitý a odpovídá několika stavebním fázím. Dle F. Záruby se ve své původní podobě nejspíše jednalo o bezvěžový typ hradu s obvodovou plášťovou zdí. Autor vychází ze současného stavu poznání, kdy stále ještě nebyla zcela zodpovězena otázka bergfritu v místech baštovitěho výběžku. Ve středních Čechách je hrad s plášťovou zdí neobvyklý, ovšem dle F. Záruby neodporuje stavebnímu stylu doby Václava II. (*Záruba 2004*, 201-202). Podobný názor zastával též T. Durdík

(např. *Durdík – Sušický 2000*, 155; *Durdík 2000*, 626), který ovšem dříve existenci bergfritu připouštěl (*Durdík 1976*, 128). Sám též zdůrazňoval minimum informací a ryze teoretickou rovinu pro možné závěry (*Durdík 2000*, 626).

Lze spíše souhlasit s názorem D. Menclové, která ve své starší studii přirovnávala podobu Kostelce k hradu Pirkenštejn v Ratajích nad Sázavou. Do baštovitého výběžku lokalizovala analogicky bergfrit, který však v 15. století zcela zmizel výstavbou mladší budovy v jejím místě (*Menclová 1972*, 364-365). Též V. Razím připouští existenci bergfritu v oblouku hradby, která vykazuje příslušnost k nejstarší stavební fázi. Usuzuje tak jednak na logičnost vedení obvodové hradby tímto stylem, jednak na porovnání s blízkými hrady, mezi něž patří kromě Pirkenštejna například Šelmsberk. Na druhou stranu dodává, že úplné odstranění takové stavby by bylo velice obtížné a účelnost tohoto kroku sporná (*Razím 2016*, 89-90).

Mezi lépe poznané lokality, byť pouze v díle T. Durdíka, patří hrad Čejchanov, který s největší pravděpodobností patří mezi klasické ukázky tzv. donjonového typu hradu v jeho jednodušším provedení, který je typický pro 1. polovinu 14. století (*Durdík 2000*, 96). T. Durdík navíc hrad řadil mezi možné nejstarší ukázky tohoto typu, vzniklé již okolo roku 1300 (viz např. *Durdík 1977*, 225; *Durdík 1980a*, 364; *Durdík – Sušický 2000*, 12).

Celá jeho dispozice byla dvojdílná. Přístupová komunikace k hradu zřejmě klesala po mírně se svažujícím ostrohu z prostoru dnešního Komorního Hrádku. Druhá v terénu dobře patrná komunikace se nachází v prostoru před prvním hradním příkopem (*Durdík 1979*, 254). Další možná komunikace se se nejspíše nachází v sousedství prvního příkopu ve svahu k řece. Vedle erozní rýhy se zde rýsují stopy po úvozové cestě, která směřuje k východu, snad k původnímu brodu k protější obci Chocerady. Zhruba 200 metrů od hradu je možné narazit na kus cesty vedený zářezem ve skále. Jedná se tak nejspíše o cestu, která vedla k hradu po svahu z údolí řeky, kde spojovala hrad s jeho zázemím v podobě vsi Chocerady. Možná šlo též o propojení s hospodářským příslušenstvím u řeky, například mlýnem, rybárnou apod.

Hradní dispozici od zbytku ostrožny odděloval šijový příkop, který dále obíhal celou stranu předhradí. Před ním byl z vytěženého materiálu tažen val. Styk obou příkopů byl značně poškozen při recentních terénních úpravách v 19. století (*Durdík 1979*, 254).

Jádro hradu pak T. Durdík popisuje jako na půdorysu protáhlého trojúhelníku, který byl obehnán hradbou, přičemž v čelní stěně při pravém nároží se nacházel vstup. Téměř celý jeho vnitřní prostor vyplňovala velká čtverhranná obytná věž, dnes dochovaná

v podobě výrazných terénních náznaků. Její rozměry byly přibližně 12 x 12 metrů. Jednalo se o obytnou i obrannou stavbu a zřejmě i jedinou stavbu této stíněné části dispozice (*Durdík 1979, 256*).

Pokračující klesající opyš za jádrem hradu byl přetát třetím menším příkopem. Terénní relikty především u západní strany této části hradu mohou svědčit o další fortifikaci v podobě parkánu (*Durdík 1979, 256*). Hrad tak představuje názornou ukázkou menších hradů dolního Posázaví, který vznikl v režii drobnější šlechty, v čemž lze sledovat několik paralel k hradu Kožlí.

Mezi sídla srovnatelná s hradem Kožlí patří též vrcholně středověká tvrz v Mrači, která byla původně obehnaná příkopem a ze tří stran též valem. Objekt tvrze tvoří na západní straně palácová stavba a nádvoří, obehnané pětibokou vysokou hradbou z lomové žuly. Původní vstup na nádvoří tvrze vedl skrze bránu od východu (*Tywoniak – Dragoun – Jásek 1988, 123-124*). Původní výška hradeb dosahovala z úrovně nádvoří 9 m. Hradba byla nejspíše zakončena cimbuřím, přičemž přístup na ochoz byl s největší pravděpodobností z podstřešního patra či polopatra paláce (*Rykl 1996, 142*).

Palác vznikl společně s obvodovým opevněním v rámci stejné stavební etapy ve druhé polovině 14. století. Představuje ho dvoupatrová budova s osou sever-jih o délce téměř 33 metrů. Západní obvodová zeď se v severní třetině zalamuje tak, že se z 10 m šířky jižního průčelí zužuje na 6 m severního průčelí. Obvodové zdi jsou z lomové žuly (*Tywoniak – Dragoun – Jásek 1988, 123*). Přesná podoba vnitřních prostor a jejich členění není známa, ale pravděpodobně šlo o dřevěné konstrukce jak v podobě podlah, stropů tak příček, popřípadě nebyly vnitřní konstrukce provázány s obvodovou zdí (*Kolektiv 2000, 478-479*).

Byť je Mrač všeobecně řazena do kategorie tvrzí, je zde na místě podotknout problematiku těchto termínů, ke které se mimo jiné vyjádřil například F. Gabriel (např. *Gabriel 2002, 499-501; Gabriel 2006, 14-15*). Již starší autoři uvádějí, že vzhled mračské tvrze spíše připomíná svým charakterem dobově současné a velikostí obdobné hrady s plášťovou zdí (*Kolektiv 2000, 478*). Vedle ryze hradní dispozice nese i další rysy typické pro hrady, jako je ostrožní poloha a volný vztah k vesnici (*Rykl 1996, 147*). Mrač tak leží na pomyslném rozhraní tvrze a hradu a poukazuje na toto typologické úskalí.

Nejlépe prozkoumanou lokalitou je hrad Zlenice. Skládá se v podstatě ze tří částí. Jedná se o část před předhradím s předloženým zemním opevněním, předhradí s hospodářskou zástavbou a samotné jádro hradu, za nímž poslední příkop přetíná stoupající hřbet ostrohu (*Durdík 2000, 629*).

V rámci typologie byl hrad nejdříve D. Menclovou zařazen do kategorie „hrady s obalovou zdí a zaoblenými rohy“ (*Menclová 1972, 367-368*). Později je dle T. Durdíka hrad hodnocen jako typická ukázka blokové dispozice (*Durdík 1995, 327*), přičemž by se mohlo jednat o jednu z nejstarších ukázek (*Durdík – Sušický 2000, 158*).

S deskripčním určením lze souhlasit, jelikož hrad i během dalších výzkumů vykazuje prvky typické pro tento typ hradu, u něhož donjon srůstá spolu s palácovými křídly do bloku obklopujícího nádvoří většinou nevelkých rozměrů, a to buď ze všech, nebo častěji ze tří stran (*Durdík 1995, 64*). Výhrady lze mít pouze ke zmiňovanému donjonu, který je hledán v dochovaném fragmentu hradní zříceniny označované jako věž „Hláska“. Dle novějších archeologických poznatků měla spíše obdélný půdorys (*Durdík a kol. 2010, 45-55*) a obsahovala valeně zaklenutou místnost s hrotitým oknem, která snad mohla být kaplí, a také roubenou komoru (*Durdík 2000, 630*). Lze se tedy ptát, zda se skutečně jedná o donjon, nebo jen palác větších vertikálních rozměrů (věžovitý palác), který až nápadně stál v čele hradu. Otázka zda tímto způsobem plnil objekt roli fortifikační, popřípadě též demonstrační, je jistě na místě.

Jádro hradu bylo dispozičně značně složitě, ve srovnání s plochou předhradí však poněkud menší. Vzhledem k nebezpečí z hlediska ostřelování, které se nabízelo z prostoru pokračující mírně stoupající plochy ostrožny, bylo nad třetím příkopem jádro protaženo v břit. Systém opevnění sjednotil jádro s předhradím do jediného celku, byť úroveň jádra hradu ležela výrazně výše. Samotná plocha předhradí, a tím i přístupová komunikace, mírně stoupaly až k vnější hraně čelního příkopu jádra. Ráz ostrohu, na kterém hrad leží, jako například fakt, že svahy k Mnichovickému potoku jsou zejména v prostoru předhradí podstatně strmější a skalnatější než svahy k Sázavě, ovlivnil provedení fortifikace v daných místech (*Durdík a kol. 2010, 34*).

Předhradí se naopak kvůli rabování kamene po zániku hradu a během novověku příliš nedochovalo. Na základě archeologických výzkumů se ovšem ukázalo, že k zástavbě byla využita značná část obvodu předhradí (*Hložek 2016, 295*).

U většiny hradů plnilo ekonomickou funkci předhradí či blízké podhradí. To bylo lokalizováno například u hradu Zlenice. V údolní části, kterou zde vytváří nevelký, rovinatý opyš ostrožny, vymezený potokem Mnichovka a řekou Sázavou, se nacházelo podhradní osídlení. Archeologický výzkum zde odkryl tři zaniklé dřevo-hlinité středověké objekty na kamenných podezdívkách a příkop, který procházel napříč danou plochou. Jednalo se nejspíše o vodní náhon. Zmíněné objekty pak mohly představovat mlýn, hamr či kovárnu. Jejich datace odpovídá době života hradního areálu (*Kašpar 2015,*

9). Pod hradem Konopiště je k roku 1379 zmiňován mlýn (*Kašička 1978*, 100). Lze tedy předpokládat, že nejpozději v této době hrad disponoval provozním a hospodářským zázemím. Tehdy byl již hrad Konopiště v majetku šlechty podobně jako hrad Zbořený Kostelec. I jeho podobu a fungování tak minimálně od 40. let 14. století tento fakt ovlivňoval. Kostelec mohl těžit i díky svému situování v blízkosti důležité obchodní stezky směřující severně od Prahy dál na jih přes Týnec nad Sázavou či Benešov z vybírání poplatků. K jeho rolím patřila i kontrola a ochrana brodu přes řeku v jeho blízkosti, přičemž významný vodní tok mohl být též zdrojem příjmů (např. z rybolovu). Jak vyplývá z majetkových výčtů, lze předpokládat, že hrad disponoval dostatečným zázemím v podobě mlýna, vesnic (viz např. *Sedláček 1927*, 40-42; *Záruba 2004*, 178-180), ale jistě též i lesů, polí, luk apod.

Součástí sídelního komplexu hradu Stará Dubá bylo dokonce podhradí, tzv. latrán. Toto opevněné a k hradu přináležející městečko je v Posázaví pravým unikátem, které se však dodnes nedočkalo bližšího zájmu. Samotné městečko, ležící v údolí na břehu řeky Sázavy, bylo svými hradbami přímo napojeno na hrad, stojící na nad ním. Dochované jsou relikty hradeb i vstupní brány. Vzhledem ke způsobu opevnění a výstavby bran datoval T. Durdík výstavbu městečka již do 13. století, kdy mělo vzniknout společně s hradem, či krátce nato (*Durdík 1980b*, 153-165).

14. století, potažmo jeho druhá polovina, byla důležitým obdobím pro stavební vývoj většiny hradů. Velkou výpovědní hodnotu zde má například hrad Stará Dubá. Okolo roku 1350 zde vzniká kaple sv. Klimenta (*Sedláček 1927*, 102). Je ovšem možné, že zde kaple byla již předtím a jen velkolepá přestavba v režii Ondřeje z Dubé v roce 1350 stála za zaznamenání (*Durdík 1980b*, 152).

T. Durdík dle své typologické koncepce zařadil hrad mezi hrady s tzv. obvodovou zástavbou. Navíc by se mělo jednat o jeden z hradů dokládajících výjimečné stavitelské počiny nejvyšší šlechty za časů posledních Přemyslovců na konci 13. století. Svou rozlohou, náročností a dispozicí se měl rovnat hradům královským té doby (*Durdík 2000*, 512). Tuto koncepci už dnes lze na základě jiných studií, které věnovali možnostem šlechtických a královských stavitelů ve 13. století, vyvrátit (viz např. *Klápště 2003*, 786-800; *Razím 2004*, 176-214).

Při hodnocení hradu a jeho stavebního vývoje je navíc nutné poznamenat, že hrad patří z archeologického hlediska mezi tzv. zavřené hrady, kdy došlo destrukcí zdíva k zavalení vnitřních prostor hradu (*Durdík 2000*, 512). To způsobilo zavření a jistou konzervaci stavebních částí hradu, ale též například zvedlo terén a zkreslilo dnešní pohled

na ruiny hradu. Bez archeologické výzkumu tak není možné detailně číst podobu hradu, natož přesněji určit stavební vývoj či dokonce jeho podobu v době založení před rokem 1283.

T. Durdík dělil hrad na čtyři části, respektive nádvoří. První nádvoří mělo představovat vstupní část, která ležela na terase pod samotnou úrovní jádra hradu, čtvrté nádvoří pak zadní díl hradu s palácovými křídly (*Durdík 1980b*, 140-153).

Nejstarší část hradu, tedy původní hrad z druhé poloviny 13. století, lze logicky očekávat v zadní, nejchráněnější části. Zde T. Durdík popisuje na základě terénních reliktní sevřený komplex paláců obklopujících nevelké obdélné čtvrté nádvoří (*Durdík 1980b*, 140-153), které tvořila nejspíše čtyři palácová křídla (*Durdík 2000*, 512). Celou zadní část hradu zřejmě obíhal parkán. Jeho sledování je dnes vzhledem k destrukci paláců a zavalení velice problematické. Na opyši se k němu připojovala hradba, která se po svahu táhla k podhradnímu městečku Odranci (*Durdík 1980b*, 153).

Nejvíce zavalenou a tudíž nejhůře čitelnou částí dispozice je dnes její střed, který původně nejspíše tvořilo třetí nádvoří, obklopené stavbami výrazně vertikálního charakteru, mezi nimiž vynikala velká věž. Výrazným zbytkem zdiva v tomto prostoru je okosené nároží, které se obrací do druhého nádvoří. T. Durdík si zde všímá především šikmé spáry, která by měla být zbytkem původního štítu o malém spádu. Ta nejspíše svědčí o jeho raném stáří, na který pak navazuje mladší stavební fáze v podobě nazdění dalšího patra. Stavby této části hradu jsou tak zřejmě zavaleny sutinami z velké věže až po střešní štíty. Podle A. Sedláčka se v těchto místech nacházela hradní kaple. I přes netradiční orientaci presbyteria k severozápadu, která však u hradních kaplí nebývá striktní, nelze dle T. Durdíka tuto hypotézu jednoznačně vyvrátit (*Durdík 1980b*, 152), zdá se však více než nepravděpodobná a zalomený úsek zdiva může souviset čistě s obvodovou hradbou. Studium této části hradu je velice problematické, jelikož je dodnes terén zvýšen a zkeslen mohutnou kubaturou zdiva z hradní dominanty v podobě věže, která dosahovala značných rozměrů. Její tvar nelze zcela bezpečně odvodit. Jednalo-li by se o věž čtvercového či obdélníkového půdorysu, mohlo jít o donjon. Vyloučit však nelze ani možnost oválné věže, která by mohla vypovídat o tom, že v původní, menší podobě hrad ve svém čele disponoval bergfritem a šlo by tak o klasickou ukázkou bergfritové dispozice, jež byla v pozdějších dobách rozšířena o prostor původního předhradí, které zaujalo pravidelné a rozměrné druhé nádvoří.

Toto druhé nádvoří je dnes nejčitelnější, jelikož byl jeho prostor zastavěn pouze ze dvou stran, zatímco ostatní tvořila hradba. I přesto je zde možnost rekonstrukce bez archeologického výzkumu dosti problematická.

Dobře dochovanou je dodnes velká, zřejmě palácová stavba, která zaujala celou jihozápadní stranu nádvoří. Z obdélníkové budovy zřejmě o dvou prostorách se dochovala nádvorní stěna, boční stěny a příčka. Budova přiléhala k obvodové hradbě, která vlivem eroze sjela po svahu k vodnímu toku, popřípadě vlivem destrukce v dobách dobývání hradu zanikla. Doklady svědčí o jejím přiložení k hradbě na spáru, což dle T. Durdíka nemusí jasně znamenat její mladší dodatečné začlenění (*Durdík 1980b*, 150). Z hlediska možného vývoje hradu je ovšem její mladší výstavba logická, související s rozvojem hradu v mladších dobách, jelikož je možné předpokládat, že nejstarší jádro hradu bylo v samotném závěru hradní zástavby, popřípadě bylo tvořeno původně jen velkou obytnou věží.

Stavební koncepce druhého nádvoří celkově spíše odpovídá 14. století a lucemburské, potažmo karlovské éře, která se nese v duchu prosperity a bezstarostnosti. To dává možnost i zde vystavět prostornější a pravidelnější objekty, byť je tím eliminována obranyschopnost hradu. V případě hradu Dubá je tento fakt také dobře čitelný, jelikož nový palác byl na druhém nádvoří vystavěn téměř v čele hradu. Byl ohrožitelný jak ve směru od šijového příkopu, tak především celá jeho vnější délka byla na dostřel z prostoru blízkého, výrazně vyššího kopce, jehož svahy skutečně v 15. století využili dobyvatelé jako palebné postavení. Navíc je vidět evidentní snaha stavitele o rozšíření původně poměrně úzkého staveniště tím, že jak palácovou budovu, tak obvodovou hradbu založil poměrně hluboko do svahu.

Stavební ruch na hradě Zbořený Kostelec lze očekávat především od druhé poloviny 14. století, kdy v roce 1360 hrad získal Jan z Hardegga (*Sedláček 1927*, 40). Tehdy vzrostla i s ohledem na klidné časy, potřeba a snaha o zvýšení úrovně obytných a reprezentačních složek. Nejspíše za Jana z Hardegga tak dochází k přestavbám rozšiřující obytné prostory v podobě hradních paláců, které do určité míry narušily starší hradní kompozici (*Záruba 2004*, 204). V jižním úseku se dnes nachází torzo palácové budovy s opěráky, která však pochází až z mladšího stavebního vývoje z počátku 15. století. Tehdy je nutné zohlednit roli milce krále Václava IV., kterým byl Jan Sádlo ze Smilkova. Pro něj hrad představoval především prostředek prezentace jeho společenského postavení. O jeho organizačních a finančních možnostech svědčí též nálezy opuky, která sem musela být přivážena ze značné dálky (*Razím 2016*, 90-91).

Naopak v případě Týnce nad Sázavou nepřineslo sledované období zásadnější změny. V rukách pánů Medků z Valdeka si jádro po celou dobu uchovalo svou původní podobu z 1. poloviny 13. století (*Záruba 2016a*, 107). V průběhu 14. a 15. století došlo jen k dílčím úpravám vnitřního areálu, který doplnily mladší gotické stavby. Jednalo se většinou o objekty hospodářské funkce. Samotný areál zvětšila výstavba nového kamenného opevnění (*Kolektiv 2006*, 64) se vstupní branou vysunutou do původního příkopu (*Záruba 2016a*, 107).

15. století pak pro mnoho hradů představovalo poslední kapitolu, která naposledy ovlivnila jejich podobu a funkci. Důležitým mezníkem byl již přelom 14. a 15. století a doba spojená s oslabením královské moci. Tento fakt lze nejlépe sledovat na lokalitě Čejchanov. Ten byl, podobně jako nedaleký hrad Stará Dubá, coby sídlo zloděje a zemského škůdce dobyt zemskou hotovostí v roce 1404. Na rozdíl od Staré Dubé byl Čejchanov zbořen a již nebyl obnoven. Zdejší majetky rozdal král Václav IV. svým dvořanům. Jeden z nich, Racek z Dvojic, pak v roce 1412 získal od krále povolení k výstavbě nového hradu, dnes zvaného Komorní Hrádek (*Sedláček 1927*, 98, 102), východním směrem od původního Hrádku, dnes tzv. Čejchanova.

Podobně neslavný osud měl též hrad Zbořený Kostelec, který na počátku 15. století střídal majitele, až ho okolo roku 1443 získává Kuneš z Dubé (*Sedláček 1927*, 40-42), odpůrce krále Jiřího z Poděbrad a loupeživý rytíř v této části Posázaví. I proto se v březnu roku 1449 hrad stal cílem vojenské výpravy, kterou vedl tehdy ještě straník Jiřího z Poděbrad, Zdeněk Konopištský ze Šternberka. Obléhání ale bylo nakonec bez úspěchu přerušeno. Hrad byl dobyt až následujícího roku vojsky Zdeňka Konopištského a Jiřího z Poděbrad. Kostelec obdržel Zdeněk Konopištský a nechal jej zřejmě částečně rozbořit (*Razím 2016*, 75).

Během 60. let se zatím politické poměry v zemi změnily a z krále Jiřího a Zdeňka Konopištského se stali nepřátelé. Zřejmě v této době nechal Zdeněk Konopištský ze Šternberka Kostelec opět opravit a hrad se tak stal jedním z jeho opěrných mocenských bodů v kraji. V roce 1467 vytáhl král Jiří z Poděbrad proti Zdeňkovi a oblehl mimo jiné i Kostelec nad Sázavou, který se mu podařilo záhy dobýt. Kostelec byl následně zčásti zbořen (*Sedláček 1927*, 42).

Právě období poděbradských válek bylo pro mnohé hrady fatální. Dobrým příkladem je hrad Stará Dubá. Poté co ho po dobytí zemským vojskem opět získal Vaněk z Dubé, byl hrad nejspíše opravován a udržován. Jeho stav ale zůstával neutěšený a význam hradu začal upadat. Po smrti Vaňka v roce 1416 se panství ujala jeho manželka

Markéta, která už na hradě nesídlila, nejspíše vzhledem ke stále nevyhovujícímu stavu hradu, a žila v městečku Odranec pod hradem. V následujícím období se majitelé často střídali, až téměř celé zboží získal Bohuš Kostka z Postupic, zatímco prostor v hradbách, tedy jen vlastní hrad a městečko Odranec, získal Kuneš Rozkoš z Dubé. Smrtí Kuneše končí vlastnictví hradu pány z Dubé a hrad se dostává do kostkovského dominia (*Sedláček 1927, 102*), které vedle šternberského patří k hlavním a největším panstvím dolního Posázaví během 15. století.

Ohledně doby zániku hradu panují dodnes určité nejasnosti. Například F. Záruba klade dobu zániku hradu již do roku 1449 do spojitosti s Kunešem Rozkošem z Dubé. Hrad zemského škůdce měl být tehdy dobyt trestnou výpravou (*Záruba 2016b, 217-219*). Autor však nepřináší žádné důkazy. Je pravděpodobnější, že historie hradu Dubá končí záhy během bojů mezi králem Jiřím z Poděbrad a Panskou jednotou zelenohorskou, kdy byl hrad, v rámci nastalých válek obležen a dobyt. O vojenské a obléhací akci zde svědčí výrazné terénní relikt, mimo jiné po obléhacím táboře a velitelském stanovišti. To hovoří o dlouhodobějším obléhání.

Stejně tomu bylo nejspíše v případě hradu Zlenice. V roce 1463 se hrad koupí dostává zpět do rukou pánů Kostků z Postupic, kteří jej předtím vlastnili již od 40. let 15. století. Zdeněk Kostka z Postupic v roce 1465 zbavuje Zlenice manského závazku výměnou za hrad Myšlín a ty se stávají dědičnou součástí kostkovského panství Komorní Hrádek. Ve stejném roce se však Zlenice uvádí již jako opuštěné. V listině je přímo zmiňováno, že je hrad Zlenice zbořen a opuštěn (*Sedláček 1927, 54*). Ohledně dobývání hradu však neexistuje žádná písemná zmínka. Doba a způsob zániku Zlenic tak není možné přesněji určit. Dle nejnovější analýzy archeologického materiálu z prostoru věžovité brány do předhradí v porovnání s ostatním získaným materiálem je doba zániku hradu kladena do 2. třetiny 15. století. Dříve archeologicky zjištěné stopy po obléhání tak mohou být staršího data, než je doba poděbradských válek v 60. letech 15. století. Pokud se pak obléhání a dobývání hradu skutečně uskutečnilo v době bojů mezi králem Jiřím z Poděbrad a Panskou jednotou zelenohorskou, je pravděpodobnější za dobyvatele hradu označit vůdce odboje proti králi, Zdeňka Konopištského ze Šternberka (*Slabý 2017, 73-74*).

Dobyvačné akce se dotkly též majetku pánů ze Šternberka, včetně hradů Konopiště a Líšno. Hrad Líšno získali členové rodu Holických ze Šternberka od Jana ze Smilkova někdy před rokem 1465. V době poděbradských válek byl hrad Líšno, stejně jako další významné hrady Zdeňka Konopištského ze Šternberka, obléhán.

Vojska krále Jiřího z Poděbrad dobyla hrad po dvou měsících obléhání v roce 1467 (*Úlovec 2007*, 139-146).

Hrad se po krátké době na konci 70. let vrátil do majetku rodu Šternberků, konkrétně Petra Holického ze Šternberka, který hrad opravil a přestavěl. V držení jeho potomků byl hrad po dalších 150 let, kdy se mimo jiné pomalu přeměnil na renesanční zámek (*Úlovec 2007*, 146).

Nedaleký hrad Konopiště odolával nejdéle a trvalo 18 měsíců, než byl v roce 1468 dobyt vyhladověním posádky (*Sedláček 1927*, 32-33). Z dob obléhání se v okolí hradu dochovaly pozůstatky obléhacích prací a stanovišť, které měly za cíl hermeticky uzavřít okolí hradu a zamezit tak možnosti zásobování. Provedení především samostatně opevněných „velitelských stanovišť“ ukazuje promyšlenou vojenskou strategii období druhé poloviny 15. století (viz *Meduna 1994*, 243-250).

Po dobytí hradu získal Konopiště kníže Hynek Minstrberský, který byl synem synem Jiřího z Poděbrad. Později byl majetek navrácen pánům ze Šternberka a následné stavební úpravy začaly pomalu přeměňovat hrad v zámek (*Sedláček 1927*, 33-34).

Některé lokality jako Mrač či Týnec nad Sázavou dané období přežily. Samotný hrad Kožlí je nejspíše ukázkou nenásilného zániku, kdy ztrácí svou rezidenční roli a stává se pouhým hospodářským a správním centrem. Postupně jeho údržba přestává být rentabilní, což vede k jeho zániku.

7.2. Zhodnocení

Z daného přehledu, který představil stávající historické, stavebně-historické a archeologické poznatky o větších panských sídlech v oblasti dolního Posázaví, vyplývají některé skutečnosti. Co se týče otázky původu jednotlivých lokalit a jejich historického vývoje, ukazuje se, že většina větších panských sídel zde vznikala již ve druhé polovině 13. století, popřípadě na přelomu 13. a 14. století. Ve většině případů byla zakladatelem šlechta, možné výjimky, byť ne zcela ověřené, tvoří pouze Týnec nad Sázavou, Zbořený Kostelec a Konopiště.

V otázce situování jednotlivých lokalit převažují ostrohy, umožňující kontrolu a přehled nad údolím řeky Sázavy a okolních významnějším toků. To souvisí nejspíše se snahou o kontrolu dálkových a obchodních cest, popřípadě brodů, které byly v blízkosti daných lokalit. Na tento fakt navazuje možnost vybírání cla a mýta. V případě Líšna a Mrače hrála pro zvolení staveniště jistě roli i návaznost na starší sídelní tradici,

respektive návaznost na starší rezidenční objekt. Nemalou roli zde jistě hrála i dobrá viditelnost daných objektů, které až na výjimky zaujímaly v krajině dominantní postavení, což odráží jejich demonstrativní a symbolickou úlohu.

Například hrad Líšno ukazuje na zvýšený zřetel při výběru staveniště, což je často spojováno s mladším obdobím výstavby, kdy pro podobu hradu hrála roli rozloha a charakter staveniště, umožňující kompaktní a půdorysně pravidelnou podobu stavby. Tento fenomén je však zřetelný již u hradu Konopiště, který přitom vzniká už na konci 13. století. V jiných případech podobu a charakter hradní zástavby ovlivňovaly geografické, respektive terénní podmínky.

Z hlediska ekonomického, funkčního a provozního je evidentní, že se hrady v této oblasti spoléhaly nejen na vlastní majetkové držby a výnosy, jako například zemědělství, lesní hospodářství apod., ale pravděpodobně těžily též z obchodu a jeho kontroly, o čemž by mohlo svědčit jejich umístění v blízkosti dálkových obchodních cest.

Majetkové zázemí jednotlivých hradů nebylo zprvu veliké, ovšem ve 14. století dochází ke konsolidaci v rámci velkých panství. V nejbližším okolí řeky Sázavy tento proces představují především rody pánů z Dubé a následně Kostkové z Postupic a Šternberkové, díky nimž se během 14. a 15. století jednotlivé, rozdrobené statky a k nim náležející hrady coby správní a administrativní centra dostávají do větších celků.

Z typologického hlediska lze říci, že se zde nachází nejružnější „typy“ hradů. Vzhledem ke stavu poznání jednotlivých lokalit však není možné nabídnout zcela jednoznačná stanoviska. Na základě současných znalostí lze říci, že se zde nachází jeden zástupce tzv. donjonové dispozice, jeden zástupce hradů s obvodovou zástavbou, jeden zástupce hradů blokové dispozice a dva zástupci dvoupalácové dispozice. Sporné je užití termínu francouzského kastelu či tzv. hradu přechodného typu. V případě Zbořeného Kostelce nelze zatím říci, jednalo-li se o hrad bergfritové dispozice či bezvěžový hrad s plášťovou zdí, což by do určité míry mohlo splňovat i vrcholně středověké sídlo v Mrači. Zajímavé je velikostní porovnání právě lokality Mrač a Kožlí, kdy hrad Kožlí představuje jen o něco málo větší sídlo. Společně s hradem Čejchanov patří k „drobnějším“ představitelům hradního stavitelství 14. století v Posázaví.

Hrad Kožlí zde představuje módní dvoupalácovou dispozici, byť menších rozměrů, která se do určité míry podobá situaci na hradě Líšno, což již dříve vedlo k úvahám o vzájemné inspiraci, kdy se majitelé hradu Líšno inspirovali u staršího hradu Kožlí. Výstavba hradu Kožlí spadá nejspíše již do konce 13. století. Je tedy více než pravděpodobné, že hrad měl v první fázi své existence jinou podobu, o které by snad mohl

více vypovědět pouze archeologický výzkum. Jeho dvoupalácové provedení je tak nejpravděpodobněji až záležitostí mladší stavební akce. Je tudíž možné, že zmíněná inspirace mezi hrady Kožlí a Líšno byla opačného směru, kdy se majitelé hradu Kožlí z řad nižší šlechty nechali inspirovat u velkolepého pojetí nedalekého hradu Líšno v majetku společensky vysoce postavených pánů z Dubé. Vyloučit nelze ani možnost, že dvoupalácová dispozice vznikla na hradě Kožlí až s příchodem pánů z Dubé.

Daná podoba hradu Kožlí odkazuje mimo jiné na důležitou roli reprezentace a symboliky, kterou ale není možné hledat jen v samotné architektuře hradu, ale též v dalších znacích, jako je poměrně rozsáhlé předhradí a obsah zázemí v podobě sítě rybníků. Souvisí tudíž též s provozní a funkční stránkou hradu.

V rámci stavebního vývoje se zdá být jako velice důležité právě 14. století, respektive jeho 2. polovina až počátek 15. století. Jedná se o dobu, kdy je možné u hradů pozorovat hojnou stavební aktivitu především za účelem hrad nejen zvětšit, ale též se klade důraz na pohodlí a obytný komfort, zdobnost a reprezentaci. Například na hradě Zlenice dochází k rozrůstání palácových křídel, která postupně obklopují centrální nádvoří ze všech stran. U hradů Stará Dubá a Kožlí lze pozorovat snahu o pravidelnost a prostornost, kdy stavitelé zakládají nové stavby hluboko do svahu, což bylo jistě značně nebezpečné jak z technologického a statického hlediska (vliv vody a eroze), tak též obranného. Pro nově zakládaný hrad Líšno bylo dokonce zvoleno prostorné staveniště nevalných obranných vlastností, kde evidentně pohodlnost a reprezentace, jakož i vizuální propojení s okolním zázemím, dostaly přednost před otázkami ochrany a vojenských kvalit. Klidná karlovska doba to jistě zprvu umožňovala, ovšem v konečném důsledku se to pro mnohém zmiňované hrady stalo osudné.

Na počátku a v průběhu 15. století to byly různé vojenské akce a výpravy. Čejchanov byl královským vojskem dobyt již v roce 1404. Fatální následky měly však konflikty během poděbradských válek v 60. letech 15. století, kdy se oblast Posázaví jeví jako krajina válek. Prokazatelně tehdy zanikly hrady Kostelec nad Sázavou a Dubá, pravděpodobně též hrad Zlenice, u něhož v této době každopádně došlo k finální destrukci a opuštění. K dobytí a částečnému poškození došlo u hradů Konopiště a Líšno. Pro Týnec nad Sázavou a Mrač neexistují v této otázce doklady, jejich existence ovšem pokračovala dál. Stejně tak hrady Konopiště a Líšno byly opraveny a přetrvaly až do novověku. Samotné Kožlí též mnoho informací nepřináší. Hlavním úskalím je nejistota, komu hrad v 60. letech 15. století a dál skutečně patřil. Stejně tak zůstává nejasné, zda v této době ještě hrad sloužil jako rezidence a nebyl již jen správním

a administrativním centrem daného panství. V získaných nálezových souborech nejsou žádné doklady svědčící o boji. Ani v okolí nebyly nalezeny žádné doklady o obléhání v podobě palebných postavení či vojenského ležení, proto se zdá jako pravděpodobné, že hrad v těchto dobách nebyl cílem vojenské akce a zmiňované konflikty v klidu přečkal. S jeho zánikem lze spojit následný úpadek jeho významu už coby součásti velkého konopištského panství na počátku 16. století.

V neposlední řadě zde vyvstal závažný fakt, který se týká především úrovně poznání tohoto tématu v dané oblasti. S tím souvisí odkaz již na slova jedné z úvodních kapitol, zabývající se úrovní kastelologie, jelikož výpovědní hodnota některých prací je mizivá, popřípadě velice neaktuální. Zcela zde chybí komplexnější pojetí této studie, kdy odpovídající výpovědní hodnotu vzhledem ke stávajícímu výzkumu má ze zmiňovaných lokalit pouze hrad Zlenice.

8. Hrad Kožlí v typologickém kontextu hradů tzv. dvoupalácové dispozice

Již ve starší literatuře byl hrad Kožlí řazen mezi hrady tzv. dvoupalácové dispozice (*Menclová 1972, 95*). Tento názor nejvíce rozvíjí T. Durdík, který též Kožlí označoval za možný nejstarší příklad tohoto typu (viz např. *Durdík 2000, 287; Durdík – Sušický 2000, 78*). Z novějších prací zastává podobný názor například F. Záruba, který však dodává, že není zcela jasné, co zde v počátcích historie hradu přesně stálo (*Záruba 2014b, 41*). Nejnovější dokumentace a analýza potvrdila příslušnost tohoto hradu v rámci typologického pojetí do kategorie hradů dvoupalácové dispozice. Nadále však zůstává otázkou přesná datace, kdy tato podoba hradu vznikla, stejně jako doba dalších detailních stavebních úprav.

8.1. K otázce hradní typologie

Tradiční přístup k interpretaci hradní architektury vytvořil obecnou posloupnost „hradní evoluce“, která se vyvíjela od „vojenské kultury“ s důrazem na obranyschopnost až k důrazu na komfort a vzhled. To ve studiu hradů vedlo k populárnímu užívání různých typů či kategorií hradů. Tento atraktivní přístup měl nesmírný vliv na moderní studium hradů (*Creighton – Higham 2003, 49-50*).

Počátky hradní typologie ve středoevropském prostoru lze hledat na počátku 20. století v díle *Die Burg im Wandel der Weltgeschichte* od C. Schuchhardta. Zde se autor snaží především na území Franské říše a jejich nástupnických států počtené hrady

zařadit do dvou základních skupin, které tvoří tzv. hrad franko-normanský a tzv. hrad germánsko-saský. Na konci 30. a na počátku 40. let se objevily první snahy o aplikaci schuchhardtových teorií na českou a moravskou hradní architekturu. Jeho typologie byla zneužita především některými německými nacionalistickými historiky, kteří se dle půdorysu hradu snažili dokázat jeho germánský původ. To lze najít například v díle H. Weinelta (*Musil 2006*, 168-170).

Česká hradní typologie se rozvíjí až od druhé poloviny 20. století. Do té doby se této problematice nikdo nevěnoval, popřípadě docházelo k třídění hradů jen na základě polohy hradu (výšinný, vodní, skalní atd.) V 70. letech vydává D. Menclová své zásadní dílo v podobě dvojdílné knihy *České hrady*, na které pracovala již od 50. let. Na základě studia hradní architektury si uvědomila určitou příbuznost některých staveb a pokusila se o jejich rozdělení do několika skupin, přičemž teoreticky vycházela z kritiky i pozitivního ohodnocení některých závěrů práce C. Schuchhardta (*Musil 2006*, 171). Její typologické pojetí vychází především z otázky existence, či neexistence věže a její podoby a vývoje, popřípadě hrady dělí podle stavebníka či stavebního okruhu.

Na dílo D. Menclové navázal od 70. let T. Durdík, který přišel s vlastní typologií, založenou na charakteru vzájemného architektonického propojení jednotlivých částí hradu, jako je například hradba, palác, věž apod. Díky tomu, že do kastelologie přinesl vedle studie historie, topografie a dějin umění také archeologii, počet hradních lokalit se velice rozšířil. Částečně přejal typologii od D. Menclové a z větší části ji rozvinul a upravil. Typologické členění hradních lokalit se pak stalo zásadním prvkem v jeho díle. Mezi nejpřínosnější a neznámější jistě patří *Encyklopedie českých hradů* z roku 1995, následně *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů* z roku 1999, doplňovaná v dalších letech o *Dodatky*.

Podobný princip a encyklopedické pojetí použil pro oblast Moravy a Slezska M. Plaček. Právě pro tuto oblast vyšla jeho souborná kniha „*Hrady a zámky na Moravě a ve Slezsku*“ či *Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí*.

Současná hradní typologie vychází především z díla T. Durdíka, ovšem některé jeho závěry byly odmítnuty, popřípadě se kolem nich vedou ostré diskuze (např. o tzv. hradu přechodného typu či tzv. francouzském kastelu). Naopak se připojují nové typy (např. kolonizační provizorium či hrad dvorového typu). K této problematice přispěli mimo jiné Z. Měřinský, P. Bolina, V. Razím či P. Kouřil (*Musil 2006*, 174-249). Toto třídění může být užitečné, ovšem za podmínky, je-li bráno na zřetel, že se jedná o širokou generalizaci. Ač pro výstavbu hradu existoval nějaký plán či cíl, jeho výstavba

byla vždy v něčem unikátní, ojedinělá, ovlivněna více faktory (*Creighton – Higham 2003*, 49).

Lze se jistě ztotožnit se slovy F. Musila k hradní typologii, kdy uvádí, že dodnes jsou některé typy předmětem diskusí a jsou někdy přijímány jen „podmínečně“. Jde o určitou kritiku formalizmu hradní typologie, jelikož každý hrad je určitou individualitou danou řadou okolností a není tak vždy možné takový objekt jen na základě hypotetických úvah zařadit do určitého typu, a pokud již k tomu došlo, nelze tento fakt považovat za definitivní a neměnný, především pak v případech absence detailnějších výzkumů (*Musil 2006*, 249). K problematice typologie se v nedávné době vyjádřil například F. Gabriel (*Gabriel 2014*, 5-18). Typologické členění tak lze používat, ale jen coby pomocné třídění a deskripci, nikoliv jako prvořadá data pro závěrečné hodnocení daných lokalit.

Díky hlubšímu studiu hradů dnes stále více autorů uznává velkou roli individuality. Hrad byl vždy v podstatě postaven pro dané jednotlivce, jejichž preference, zdroje a požadavky se velmi lišily. To podtrhuje skutečnost, že bez ohledu na to, jaké jsou jejich obranné vlastnosti, většina hradů byla především domovem, kde se žilo. Též je vzhledem k této skutečnosti těžké, ne-li nemožné, všechny hrady řadit do kategorií a typů, jelikož některé byly zkrátka stavěny individuálně a svým způsobem unikátně. Stavební provedení hradů bylo mnohdy ovlivněno i tím, jaká architektura byla v okolí (např. z prostoru církevních staveb, jako byl kostel, katedrála, opatství či klášter). Dále se zde odrážela úroveň místní řemeslné práce, dostupnost a kvalita materiálu atd. (*Creighton – Higham 2003*, 49-53).

Byť tedy není možné roli typologie nadřazovat nad jinými otázkami v rámci studia daného hradu, byla podoba, eventuálně dispozice hradu vedle jeho situování v krajině a krajinných vazeb též důležitou stránkou. Nešlo jen o obranné aspekty, ale též o vizuální účinek za účelem prezentace, demonstrace a jisté symboliky. Stavební podoba hradu, jeho rozsah a vlastnosti vypovídali o stavebníkovi/majiteli mnohé. Nejen o jeho sociálním statutu, ale i o jeho finančních možnostech apod. Podle R. Šimůnka nebyl zpravidla signifikantní konkrétní stavení typ hradu, ale jeho vizuální účinek (viz *Šimůnek 2010*, 207-214). Zde lze ovšem s odkazem na T. Durdíka namítnout, že právě určité hradní typy splňovaly nejen tyto vizuální podmínky, ale byly v určitém období módní záležitostí. Staly se předmět pomyslné ikony a prestiže, která se napodobovala, přičemž její konkrétní podoba pak byla ovlivněna individuálními možnostmi a potřebami. Tento princip by bylo možné očekávat i hradů tzv. dvoupalácové dispozice.

8.2. Analýza hradu Kožlí v kontextu hradů tzv. dvoupalácové dispozice

Do typologické kategorie hradů tzv. dvoupalácové dispozice, kterou vymezila již D. Menclová a kterou přijal i T. Durdík, spadá hned několik hradních lokalit. Početnější skupinu tvoří hrady z Čech, v menší míře pak z Moravy. Podle charakteristiky od T. Durdíka se jedná o takové hradní objekty, jejichž jádro tvoří dva hmotově více či méně vyrovnané protilehlé paláce spojené obvodovou hradbou, svírající mezi sebou hradní nádvoří. Pokud si terén na dané lokalitě nevyntul modifikované řešení, mají hrady této dispozice pravidelný obrys. Do popředí se na úkor obranyschopnosti dostává snaha o vyšší standard bydlení a komfortu, jakožto i reprezentace. Důležitou se též stává podoba a utváření hradního nádvoří, do té doby chápaného ryze jako účelový prostor. Jedná se o typ bezvěžového hradu, kde se však může objevit schodišťová vížka jako prostředek komunikačního propojení jednotlivých pater. Užití jeho dispozice je typické především pro lucemburskou éru, respektive karlovskou a václavskou dobu, tedy 2. polovinu 14. století až počátek 15. století (*Durdík 2000*, 127).

T. Durdík mezi hrady tohoto typu uvádí zástupce z oblasti Čech: Dívčí kámen, Helfenburk, Líšno, Kožlí, Vysoký Chlumeč, Egerberk, Litice nad Orlicí, Velhartice, Skála u Přeštic a s určitou pravděpodobností též hrad Velešov. Z moravských hradů M. Plaček uvádí jako možné zástupce: Rabštejn u Dukovan, Rožnov, Kanšperk, Nový (Sedlecký) hrad, Cornštejn, Tepenec a sporně hrad Ronov a Lapikus. Mezi soupisem hradů českého Slezska se dvoupalácová dispozice neobjevuje.

Některé výše zmiňované lokality prošly za uplynulý čas řadou výzkumů, které v některých případech dvoupalácovou dispozici vyvrátily, či její platnost uvedly do roviny diskuzí. Například výzkum na hradě Velhartice, který blíže upřesnil stavební vývoj hradu, jeho příslušnost k dvoupalácové dispozici oprávněně odmítl (*Anderle 2009*, 51-82). Obdobně u hradu Lapikus novější analýza jeho příslušnost k dvoupalácové dispozici vyloučila a vykresluje jádro hradu jako kompaktní palác s hranolovou věží v čele (*Šimeček – Plaček – Skálová 2008*, 35).

V případě hradu Ronov se s jistotou jedná o ukázkou hradních staveb karlovské doby, čemuž nasvědčuje i datace výstavby hradu někdy krátce po polovině 14. století, ovšem spíše než o dvoupalácovou dispozici se jedná o kompaktní provedení, které tvoří dvě věže propojené palácem, popřípadě o samostatně stojící palác neznámé náročnosti provedení (*Plaček 2007*, 542). Jeho podoba se tak blíží jiné kompaktní, vyvážené dispozici, kdy je palác vložen mezi dvojici věží (*Šimeček – Plaček – Skálová 2009*, 49), kterou lze srovnávat například s hradem Kašperk.

Zařazení hradu Skála u Přeštic mezi hrady dvoupalácové dispozice už dříve připustila D. Menclová (*Menclová 1972*, 98-99). Ovšem její půdorysný popis, byť svébytně graficky upraven, vycházel ze staršího plánu F. A. Hebera, který zobrazuje určité části hradu zkráceně. Její analýza tak byla poněkud zavádějící (*Novobilský – Nožička 2004*, 64). Novou výpovědní hodnotu přineslo ikonografické ztvárnění hradu, které se objevilo na nástěnné fresce v hradní kapli hradu Švihov. Tzv. dolní hrad, označovaný dříve za dvoupalácovou dispozici, dostává na základě rekonstrukce z tohoto ikonografického pramene a přesného geodetického zaměření, zcela jinou kompaktní podobu, jejíž součástí byla i věžová stavba (*Novobilský – Rožmberský 2005*, 14-43).

Také hodnocení hradu Tepenec je velice problematické, jelikož studium je odkázáno pouze na starou dokumentaci, popřípadě na vzácné historické vyobrazení. Například T. Durdík a P. Bolina představili názor, že se mohlo jednat o bezvěžový hrad s palácem snad o půdorysu písmene L s malým dvorkem, který by byl zařaditelný mezi hrady s plášťovou zdí či hrady s palácem coby hlavní obytnou a obrannou stavbou (*Durdík – Bolina 2001*, 173). Naopak na základě ikonografické nápovědy a daného poznání se spíše jako pravděpodobnější podoba hradu jeví jednopalácová dispozice s příčným traktem se zvýšenou, nejpravděpodobněji věžovitou, severozápadní částí. K této verzi se přiklání M. Plaček (*Plaček 2007*, 640), M. Tymonová (*Tymonová 2002*, 219), či V. Vránová (*Vránová – Vrána 2016*, 42).

Poslední velmi spekulativní lokalitu představuje hrad Velešov. Jeho typologické zařazení mezi hrady dvoupalácové dispozice vychází též pouze z terénních prospekcí a historických souvislostí. Jednalo se o dvoudílný hrad. Jádro hradu na půdoryse přibližně obdélníku dodnes obsahuje stopy zdiva, které vykresluje zástavbu v zadní, nejchráněnější části, v podobě paláce. T. Durdík předpokládá analogickou stavbu i na přední straně, kde však situace není bez archeologického výzkumu zcela zřejmá a prokazatelná (*Durdík 2000*, 584). Přesto Velešov mezi hrady dvoupalácové dispozice řadí i F. Musil, přičemž poukazuje na možnost, že hrad nebyl dostavěn (*Musil 2006*, 233).

Téma a problematika hradů dvoupalácové dispozice si jistě zaslouží podrobnější zájem. Ozřejnění této otázky by mohlo pomoci například zodpovědět, zda v případě výstavby hradů toho typu sledoval stavebník módní stavební styl pro danou dobu za účelem určité prezentace, nebo zda šlo jen o individuální potřeby, ovlivněné finančními prostředky a terénními podmínkami. Opomenout však nelze ani funkční a provozní stránku jednotlivých komponent hradu. Patří sem například otázky, zda byly oba dva

paláce opravdu funkčně rovnocenné, jak se na jejich podobě a skladbě odrážela sociální skladba obyvatel hradu atd.

Lepší poznání mohou jistě přinést další výzkumy na daných lokalitách, které tuto „pracovní kategorizaci“ mohou potvrdit, či vyvrátit. To se týká především hradů, které nebyly archeologicky vůbec či minimálně dotčeny a jejich klasifikace vychází jen z terénního průzkumu.

Z tohoto důvodu jsou v následující části vybrány jen lokality, které doposud prokazatelně splňují charakteristiku dvoupalácové dispozice podle T. Durdíka, popřípadě je možné tyto parametry na dané lokalitě vzhledem k dosavadnímu stavu poznání předpokládat. Svou roli též hraje výpovědní hodnota, rozměry, styl provedení, datace a majetkové poměry, tedy údaje, které jsou porovnatelné s údaji z lokality hradu Kožlí. Pro srovnání přináší obrazové přílohy též dnešní stav dochování některých lokalit (Obr. 62).

Velkou otázkou hraje už samotná potřeba a vznik takovéto dvoupalácové dispozice, stejně jako doba a okolnosti, kdy k tomu dochází. Jak ukazují novější studie, stavební vývoj těchto hradů byl mnohem složitější.

Například hrad Dívčí Kámen, měl představovat jednu z prvních ukázek tohoto stavebního typu. D. Menclová datovala první stavební etapu do období mezi roky 1350 až 1360. V té době v rámci jádra hradu, vznikla obvodová hradba, vytvářející lichoběžníkový půdorys s palácem na širší, západní straně a se vstupem ve východní hradbě. Tento starší palác byl dle D. Menclové původně dvoupatrový. V rámci druhé stavební etapy, kterou D. Menclová datuje dle kaple západního paláce do doby před rok 1383, vznikl východní palác, přičemž s jeho výstavbou se od počátku mělo počítat. Toto kratší palácové křídlo tvořilo protiváhu západního paláce. Navíc bylo opatřeno středovou chodbou stejně širokou, jako byl původní z kvádrů vyzděný vstup, k němuž byla současně zvenčí přistavěna přízemní branka se sediliem po boku. Vstup na nádvoří hradu tak nově představoval průjezd přímo v tělese východního paláce. Do té doby též měla spadat výstavba třetího patra západního paláce s velkým sálem a arkýřovou kaplí. Propojení obou paláců pak ochozy hradebních zdí, které dosahovaly tohoto 3. patra. Podle D. Menclové tak dvoupalácová dispozice vznikla ještě ve 14. století (Menclová 1972, 77-79). Nová dendrochronologická analýza stropních trámů z východního paláce však v tomto pohledu přinesla zásadní zlom. Datace jejich skácení totiž spadá až do poloviny 15. století. Nelze to brát jako směrodatné tvrzení, že celé dvoupalácové jádro vzniklo až v 15. století, nicméně se ukazuje, že původní koncepce

stavebního vývoje je jiná a vyvážená dvoupalácová dispozice zde vzniká až v rámci delšího časového úseku (*Kypta – Veselý 2012*, 87-88).

Jako novostavba vzniká i hrad Kanšperk. Tento malý hrad vznikl nejspíše někdy po polovině 14. století. První písemná zmínka pochází z roku 1360, kdy se po něm psali Milota a Beneš z Kanšperku, nejspíše z rodové větve pánů z Kravař, kteří vlastnili nedalekou Strážnici (*Kohoutek 1995*, 112).

Obdobně se hrad Rabštejn u Dukován poprvé zmiňuje po polovině 14. století, konkrétně v roce 1358, kdy ho Pešík z Janovic odprodal Vokovi z Holštejna a Drslavovi ze Šelmberka (*Plaček 2007*, 526). Jádru hradu představuje téměř pravidelný obdélník, který ze dvou stran vymezovaly dva protilehlé paláce (*Kouřil 1977*, 139). Dobu výstavby pak lze klást do období kolem poloviny 14. století, kdy hrad vlastnili páni z Janovic, pocházející původně z jihozápadních Čech (*Plaček 2007*, 526).

O lokalitě Nový (Sedlecký) hrad až do jediné zmínky z roku 1545 historie mlčí. Byl nejspíše vystavěn až po vzniku sousedního hradu Lamberka. Vzhledem k jeho poloze, která zaujímá prostornou plochu ostrožny s náhorní planinou na západě šije, po které vedla cesta do Sedlce, který patřil manovi třebského kláštera, lze usuzovat, že stavitelem byl právě blíže neznámý klášterní man z místní nižší šlechty. Vystavěn byl snad někdy v pokročilé druhé polovině 14. století (*Plaček 2007*, 440).

Složitější stavební vývoj představuje hrad Rožnov, založený snad již před polovinou 14. století, nejpozději v roce 1372, kdy je hrad výslovně zmiňován (*Holoubková 2013*, 7). Lze předpokládat, že nejstarší stavební fáze z poloviny 14. století dala hradu základní lichoběžníkový tvar. Za nejstarší část v rámci jádra hradu je považován východní palác (*Holoubková 2013*, 8-9). Jednalo se nejspíše o dvouprostorovou a podsklepenou budovu (*Kohoutek 1995*, 75). K východnímu paláci přiléhala obvodová hradba, později doplněná o parkánovou hradbu. Nejspíše v průběhu druhé poloviny 14. století se do prostoru mezi hlavní a parkánovou hradbu vestavěl západní palác. V této době zde tedy vzniká dvoupalácová dispozice (*Holoubková 2013*, 9). Byť byl nejspíše západní palác dostavěn ve druhé stavební fázi, s jeho existencí se dle M. Plačka od počátku počítalo (*Plaček 2007*, 548).

V případě hradu Cornštejn, který byl v majetku příslušníků rodu Bítovských z Lichtenburku, vedla k jeho založení nejspíše potřeba bydlení pro další členy rozrůstajícího se rodu, jimž již prostor na nedalekém rodovém hradě Bítov nestačil. (*Plaček 2007*, 159-161). Původní hrad, vystavěný v první polovině 14. století, představoval jednoduchou a nevelkou dispozici. V čele nepravidelného obdélného

rozvrhu s dvakrát nalomeným severovýchodním nárožím stál palác (*Plaček 2007*, 159-160), který byl původně nižší, pouze jednopatrový (*Kacetl 2011*, 7). K přestavbě hradu došlo snad někdy během 1. poloviny 15. století (jednotliví autoři se neshodují, např. *Menclová 1964*, 3; *Plaček 2007*, 160; *Šimeček – Plaček – Skálová 2008*, 32). Stavební úpravy se dotkly i hradního jádra. Na opačné straně oproti jižnímu paláci vznikl nový severní palác, který svým tělem zabral i bývalý severní prostor parkánu, což vedlo k nutnosti výstavby dalšího pásu opevnění. Dle M. Plačka hrad po této přestavbě vykazuje určité spojitosti s pozdní produkcí doby Václava IV., kdy získal opožděně téměř vyváženou dvojpalácovou dispozici (*Plaček 2007*, 160).

Tato dispozice se ale evidentně objevuje i v mladším období, jak ukazuje hrad Litice nad Orlicí. Původní hrad byl založen už někdy na konci 13. století rodem Drslaviců v rámci kolonizační činnosti podhůří Orlických hor (*Dohnal – Jáně – Kněz – Valenta – Zima 2002*, 475). V roce 1371 se hrad dostal do majetku pánů z Kunšátu a jedním z majitelů byl i král Jiří z Poděbrad (*Menclová 1972*, 280).

Původní podoba hradu ze 13. století není známá, jelikož během 14. a 15. století prodělal hrad několik stavebních úprav, které ji dle současného stavu poznání téměř zcela smazaly (*Dohnal – Jáně – Kněz – Valenta – Zima 2002*, 475). Datace vzniku dvojpalácové dispozice zde představuje zásadní problém. T. Durdík považoval dvojpalácovou dispozici již za dílo 2. poloviny 14. století, přičemž v době Jiřího z Poděbrad po polovině 15. století mělo dojít v prostoru hradního jádra jen k dílčím stavebním úpravám, mimo jiné v podobě dodatečné přístavby věže k nároží jižního paláce (*Durdík 1995*, 175-176).

Většina badatelů se však kloní k názoru, že dvojpalácová dispozice zde vzniká až za časů Jiřího z Poděbrad po roce 1450 (např. *Cejpová, 1998*, 247; *Dohnal – Jáně – Kněz – Valenta – Zima 2002*, 475-476). D. Menclová považuje tuto přestavbu za natolik radikální, že byl hrad téměř úplně nově postaven (*Menclová 1972*, 280).

Pokud nebyly hrady novostavbou, dostávají svou dvojpalácovou podobu právě radikální přestavbou. K tomu docházelo již od druhé poloviny 14. století. Tehdy tuto podobu získává například hrad Egerberk. Původní hrad byl založen nejspíše v druhé polovině, popřípadě ke konci 13. století, o čemž svědčí archeologické nálezy. Z této nejstarší stavební fáze byly v rámci přestavby jádra hradu využity některé úseky v podobě obvodového hradby (*Hefner 2011*, 1).

Tato radikální přestavba je datována dle nenovějších dendrochronologických dat k roku 1387 (*Sýkora 2018*). V rámci jádra zde vznikla dvojpalácová dispozice,

příčemž jeden palác byl vystavěn v oblouku starší obvodové hradby, zatímco protější palác byl novostavbou (*Hefner 2011, 1*), která nahradila starší objekt (*Sýkora 2018*).

Možný hradní předchůdce mohl stát i na lokalitě Vysoký Chlumeč. V druhotné poloze se tu našlo i několik fragmentů starší keramiky, rámcově ze 13. – 14. století. Tento fakt by mohl napovídat, že zde ještě před vznikem hradu probíhala jistá lidská aktivita, možná zde mohlo teoreticky stát nějaké šlechtické sídlo charakteru menšího hradu, který byl ve druhé polovině 14. století v rámci výstavby nového hradu zcela zničen. Jakékoliv pozůstatky předcházejícího staršího sídla se však nepodařilo zachytit, proto lze vzhledem k nedostatku relevantních důkazů tento postoj brát prozatím jen jako neprůkaznou spekulaci (*Budač – Machačová – Procházka 2012, 440-441*).

Hrad Vysoký Chlumeč ukazuje stejně jako hrad Egerberk stavební projekt významného stavitele s vysokým společenským postavením, dostatečnými finančními možnostmi a tím i nutností dostatečné reprezentace. V případě Vysoké Chlumce se jednalo o Purkarta z Janovic zmiňovaného v roce 1385 (*Novosadová – Vilímková – Heroutová 1977, 1*). Právě Purkarta lze považovat za stavitele kamenného hradu a jeho dvoupalácového provedení a to snad na přelomu 70. a 80 let, nejpozději pak před rokem 1382, kdy je zmiňován první purkrabí. Jednalo se o oblíbence krále Václava IV. Jeho působení na královském dvoře umožňuje představu, že si zde nechal vystavět hrad dle tehdejší módy (*Durdík 2000, 610*). Komfortní a módní podoba hradu Egerberka byla dílem Jindřicha Škopka z Dubé, který byl členem korunní rady a nejvyšším komorníkem. Nároží nově vystaveného paláce zde zpevňují bosované kvádry, které jsou typické pro stavby dvorské huti Václava IV. a dokazují tak Jindřichovy kontakty na dvorskou huť umožněné právě vysokým společenským postavením (*Durdík 2000, 130-131*).

Právě otázka reprezentace hraje velikou roli už u vzniku některých z těchto hradů. V případě hradu Dívčí Kámen byla v roce 1349 v Mohuči vydána listina, kterou Karel IV. povoloval čtyřem bratrům, Petrovi, Joštovi, Oldřichovi a Janovi z Rožmberka, aby si postavili nové sídlo (*Menclová 1972, 75*). Podobně tomu bylo i u hradu Helfenburk, pro jehož výstavbu existuje zvláštní povolení, které získali stejní čtyři bratři od Karla IV., tentokrát v roce 1355 za velmi pohnutých okolností v Pise. Zde se Janovi podařilo potlačit vzpouru, za což získal od císaře za odměnu pro sebe a své bratry povolení ke stavbě hradu (*Menclová 1972, 80*). Šlo tedy o jakýsi akt nejvyšší legitimizace, která byla záležitostí nanejvýš prestižní.

Otázkou zůstává, co vedlo k modifikaci hradního jádra do podoby dvoupólové dispozice o dvou protilehlých palácích. Proč zde nevzniká jeden velký palác, či naopak

tří? V případě hradu Cornštejn se jako vznik nového paláce nabízí nutnost bydlení pro další členy rozrůstajícího se rodu, popřípadě dělené majetkové vlastnictví. Například jak hrad Helfenburk, tak i Dívčí kámen zakládalo několik bratrů. Zde je ovšem nutné dodat, že i přesto nebyl ani jeden z hradů rezidenčním sídlem Rožmberků, ale píše se po nich pouze místní purkrabí. V případě hradu Dívčí Kámen může zarazit fakt, že hrad ležel v blízkosti hlavní rezidence vrchnosti, hradu Český Krumlov (*Kypta – Veselý 2012, 87*). Nejspíše se jednalo o administrativní a správní centrum, které mělo svou reprezentativní úlohu. Tu měl bezpochyby hrad Helfenburk. Jeho přesná lokalizace nejspíše nasvědčuje tomu, že s výstavbou hradu již bratři počítali předem. Měl spravovat bývalé bavorské zboží, které v roce 1334 získal jejich otec. Zajímavostí je ono lokalizování hradu dle hradu Vítějovice. Ten totiž původně sloužil jako správa bavorských statků, ale již delší dobu byl opuštěn. To měl být také důvod a potřeba pro výstavbu nového hradu, který se tak měl stát novým prostředkem správy na daném území (*Menclová 1972, 80*).

Lze mít za to, že vůle o hmotné a prostorové zvětšení hradu se odvíjela od snahy zvětšit obytný prostor a komfort, jakožto i provozní zázemí. Existence dvou víceméně rovnocenných paláců tak mohla být reakcí na dělené vlastnictví, počet rodinných příslušníků majitele, ale též šlechtické družiny a jejich rodinných členů. To mohlo vést k jednoduchému zmnožení „typického“ středověkého bytu, na což poukázal na jiných příkladech J. Škabrada (*Škabrada 1998, 33-42*). Například na hradě Egerberk byly součástí nového paláce prevéty, zpravidla spojované s obytnou místností, kde se spalo (*Sýkora 2018*) ve 2. i 3. patře (*Hefner 1994, 61*). To by mohlo hovořit o dvou obytných jednotkách, přičemž přítomnost kaple by mohla identifikovat nejnáročnější obydlí majitele hradu. V jiném případě je možné v případě 3. patra hovořit o velkém sálu, který zdůrazňoval reprezentativní složku hradu. Obdobný příklad nabízí hrad Helfenburk, kde je možné sledovat stopy indukující obytné prostory v podobě přítomnosti prevétu, táflování či otopného zařízení v obou palácích, přičemž celé 2. patro západního paláce nejspíše zabíral velký sál opět s reprezentativní funkcí (*Kašička – Lancinger – Procházková 1996, 65-71*).

Existence druhého paláce, coby ubytování šlechtické družiny, potažmo konkrétně správce objektu, by mohla naznačovat například přítomnost purkrabího na hradě Vysoký Chlumeč, který je zde zmiňován už v roce 1382, tedy tři roky před zmínkou o majiteli hradu, Purkartovi z Janovic (*Novosadová – Vilímková – Heroutová 1977, 1*).

Je tak nutné položit si otázku, zda byly oba dva paláce opravdu rovnocenné a zda jeden z nich neplnil z větší části provozně-funkční roli, kde se nacházely především věci

spojené s chodem a každodenností na hradě, tedy prostory pro ubytování služebnictva, kuchyně, ale též např. zbrojnice atd. Vybavenost a náročnost zázemí hradu mohla též značně vypovídat o možnostech a postavení majitele hradu, a tudíž hrát důležitou reprezentativní roli.

Vznik dvou oddělených a protilehlých paláců tak mohlo být odrazem sociální skladby obyvatel hradu a jejich vzájemných vazeb, kdy zde byla snaha o určitou separaci prostor majitele hradu a zbylé části. Svou roli mohlo mít i samotné ústřední nádvoří, které získalo na významu v rámci kultury bydlení a každodennosti. Nevylučuje to ani fakt, že konkrétně dvoupalácové pojetí mohlo být módním stavebním počinem, kde byl důležitý především vizuální efekt spojený s reprezentativní, demonstrativní i symbolickou funkcí.

Vizuální účinek neovlivňovala jen samotná architektura, ale také terénní podmínky. Ty lze sledovat například u hradu Helfenburk. Vzhledem k tomu, že nejsnadnější přístup k ostrohu, na kterém hrad stojí, byl od severu a vzhledem k tomu, že se hlavní osa hradu orientovala podle samotného ostrohu, tedy východ-západ, uplatnily se v rámci dispozice hradu dvě navzájem kolmé osy. Vnitřní jádro hradu se neobracelo příchozímu svou kratší stranou, ale naopak podélnou, takže se celková hradní dispozice před příchozím rozvíjela v celé délce (*Menclová 1972, 81*). V situování hradu je možné hledat symbolické a demonstrativní důvody. Otočení palácového jádra delší částí proti směru nejsnazšího přístupu, výrazně monumentalizuje jeho hmotu a představuje hrad příchozímu větší a mohutnější, než ve skutečnosti je (*Kašička – Lancinger – Procházková 1996, 72*). Podobného vizuálního efektu dosáhl i hrad Rožnov. Hrad byl situován na zdálky dobře viditelném kopci nad řekou. Vyvážená, dvoupalácová dispozice byla směrem k přístupové cestě a k řece, podél níž vedla obchodní stezka, obrácená delší stranou, tudíž hrad působil mohutnější, nehledě na jeho dobově módní pojetí. Roli architektury v podobě hmoty daného hradu tak ještě umocňovalo jeho zasazení do krajiny.

Právě terén měl zásadní roli pro výslednou podobu hradu. Například u hradu Litice nad Orlicí je samotné hradní jádro založené na základním půdoryse obdélníku, který však s různými odchylkami porušuje většinou s vazbou na terén. Jižní palác dostává podobu zhruba kosodélníku, zatímco severní palác lichoběžníku (*Menclová 1972, 280*). Dvoupalácové jádro bylo též značně deformováno na hradě Vysoký Chlumeck. Zatímco západní palác byl příčný a jednostranný, východní palác byl hlubší a proporcionálně značně ovlivněn zužujícím se a stoupajícím skaliskem hradního vrchu

(Novosadová – Vilímková – Heroutová 1977, 80). Nový palác na hradě Cornštejn zaujal pravidelné, ale poměrně malé stanoviště. Nevelké rozměry tak kompenzovala výstavba paláce do výšky (Plaček 2007, 160).

Značná část hradů, vznikajících jako novostavby, byla ale vystavěna na příhodnějších místech většinou v podobě širších ostrohů či plošin, které tak umožňovaly aplikaci vyvážené dispozice s minimální deformací. To lze vidět například u lokalit Kanšperk, Rabštejn u Dukovan či Líšno. Takováto volba staveniště byla na úkor obranných hodnot, ale umožňovala stále vizuální účinek v podobě demonstrace a reprezentace. Samotné Kožlí pak ukazuje silnou vůli stavitele co nejvíce přizpůsobit terén pravidelné podobě hradu a to i za cenu statických problémů.

U všech lokalit je v makropohledu evidentní vazba na okolní osídlení, dálkové a obchodní stezky, hospodářské zázemí apod. Je ale nutné brát v potaz i stavební a architektonické detaily. Na příkladu hradu Helfenburka lze užití dvoupalácové dispozice vysvětlit nejen možností, že se o výstavbu dělilo několik sourozenců, ale i tím, že dispozice s vnitřním intimním nádvořím vyhovovala též dobovému vkusu (Kašička – Lancinger – Procházková 1996, 72). V tomto případě je řešení prostoru nádvoří i propojení obou paláců poměrně nákladné. Původně zde byly jednoduché dřevěné pavlače s nosníky, zapuštěnými v průčelích paláců a spojovacích hradbách bez svislých podpor. Brzy po dostavbě hradu však byly nosníky odstraněny a v přízemí nahrazeny arkádou, skládající se ze čtyř polygonálních pilířů (Menclová 1972, 83-84). Ústřední nádvoří tak již nebylo jen provozním prostorem, ale funkční součástí obytného a reprezentačního organismu hradu.

Nešlo ale jen o větší obytný komfort a více prostoru, ale i další prostředky reprezentace, jako byl velký sál či soukromá kaple. To lze sledovat například na hradě Dívčí Kámen. Jeho součástí byl v rámci mladší stavební fáze velký sál a arkýřová kaple (Menclová 1972, 78). Podobnou dispozici měl i hrad Egerberk a jeho nový třípatrový palác (Hefner 2011, 2-4) či hrad Helfenburk, kde byla součástí západního paláce mimo jiné i táflovaná místnost (Menclová 1972, 83).

Jak ale například ukazuje hrad Egerberk, i hrady tohoto módního a pohodlného typu mohly myslet na obranu. V tomto případě se zde nejspíše poprvé na našem území objevuje progresivní typ fortifikačního zajištění pro palné zbraně (Sýkora 2018).

Vstup do samotného jádra hradů dvoupalácové dispozice byl různý. Například u hradů Egerberk či Litice nad Orlicí existoval průjezd u boku jednoho

z paláců, v případě hradu Dívčí Kámen pak ve středové části. Hrady Helfenburk, Vysoký Chlumeck a nejspíše i Líšno pak obsahovaly vstup v linii spojovací hradby.

Vedle základních rysů, jako byly dva protilehlé paláce a mezilehlé nádvoří, se objevovaly i další stavební prvky. Mezi ty, které se vyskytují též na hradě Kožlí, patří věž. Ta se u těchto hradů objevuje prokazatelně už nejspíše během 1. poloviny 15. století, jak tomu nasvědčuje hrad Cornštejn, kde vzniká věž společně s novým palácem coby prostředek komunikačního propojení jednotlivých pater (*Plaček 2007*, 160), a následně po polovině 15. století, jak nejspíše ukazuje věž u hradu Litice nad Orlicí. Ta je též důkazem, že věž nemusela plnit jen funkci komunikačního propojení, ale mohla obsahovat samostatné prostory, v tomto případě kapli (*Menclová 1972*, 281-282).

Pokud byly věže schodišťové a zajišťovaly tak vertikální komunikaci, bylo by sice logické jejich výstavbu spojovat s počátky vzniku hradu, ovšem například na hradě Vysoký Chlumeck vzniká věž až v rámci mladších pozdně gotických a renesančních úprav (*Novosadová – Vilímková – Heroutová 1977*, 82-84). Stejně tak dle konzultace s PhDr. Janem Kyprou Ph.D. vznikly schodišťové věže na hradě Líšno nejspíše až v renesanci, což svědčí o tom, že původně vertikální komunikaci zajišťovalo buď venkovní schodiště a pavlače, či spíše interiérové schodiště.

Možnou věž na hradě Kožlí by bylo na základě analogií možné datovat do tohoto období, tedy do průběhu 15. století, spíše jeho druhé poloviny. Je však zřejmé, že tyto věže nebyly pro hrad zcela nutné a primární. Některé hradní lokality přítomnost věže vůbec nevykazují, tudíž vertikální propojení jednotlivých pater bylo provedeno interiérovým schodištěm. Nutné je brát věž i jako symbolickou součást hradů coby symbol aristokracie a moci, dohled nad krajinou a její vizuální ovládnutí.

Podobně jako u hradu Kožlí bylo i u dalších lokalit od počátku součástí hospodářské zázemí, respektive předhradí. V případě hradu Helfenburk se jednalo o tzv. dolní hrad, jehož stáří zůstává otázkou. Právě zde je možné již od počátku předpokládat malé předhradí s jednodušší formou fortifikace a s dřevěnou zástavbou (*Kašička – Lancinger – Procházková 1996*, 72-73) plnící hospodářské zázemí hradu. Na hradě Vysoký Chlumeck vznikl v rámci první stavební fáze s velkou pravděpodobností dolní hrad, respektive předhradí i s opevněním, kde stávaly provozní stavby, jako sýpky, stáje apod. (*Novosadová – Vilímková – Heroutová 1977*, 80-81). V případě hradu Dívčí Kámen zde existoval dokonce latrán (*Menclová 1972*, 77).

Nutnost vystavět hrad takovýchto kvalit parametrů mohla být způsobena vlivem společenského postavení, v rámci kterého se majitel nacházel, jak již bylo popsáno

u hradů Vysoký Chlumeč či Egerberk, případně mohlo jít o snahu se společensky vyrovnat, jak lze očekávat u hradů Kožlí či Kanšperk. Svou roli mohla mít i dřívější stavební zkušenost či lokální vzor. Tento proces je možné přepokládat jak u lokalit Kožlí a Líšna, tak u Nového (Sedleckého) hradu a Rabštejna u Dukovan. Vzájemnou inspiraci v lokálním měřítku je možné vidět ve snaze klášterního mana, který si v podobě Nového (Sedleckého) hradu po vzoru nedalekého hradu Rabštejn snažil vystavět reprezentativní sídlo byť o nižší kvalitě. Nápadná je i podobná velikost hradního jádra u obou lokalit.

8.3. Zhodnocení

Na tomto základě je možné do určité míry konstatovat, že z typologického hlediska byly hrady „kompaktní“ a „vyvážené dispozice“ záležitostí skutečně módní a prestižní, přičemž s ohledem na možnosti stavebníka a přírodní podmínky hrad dostával buďto kompaktní podobu prostorného paláce, doplněného o věž či dokonce v rámci vyvážené dispozice dvě věže (dvouvěžová dispozice na příkladu hradu Libštejna, Kašperka apod.), popřípadě jej tvořila dvoupalácová dispozice. Toto stavební pojetí představovalo komfortní rezidenční sídla se značnou reprezentativní a symbolickou funkcí. Jednalo se též o správní a administrativní centra, ovšem jejich obranná a strážní role byla často značně eliminována do podoby mocenské demonstrace.

Dle nastíněné problematiky lze říci, že zájmová dvoupalácová dispozice nepředstavovala striktní stavební typ, ale spíše vzor či předlohu s určitými rysy a kvalitami, které byly považovány za prestižní a objevují se tak na honosných stavbách významných stavebníků, ale i nižší šlechty, která se tak snažila společensky vyšvihnout. Patří do nich vlastnosti jak vizuální, tak funkční, které se mohly flexibilně přizpůsobovat. I tak je možné vysvětlit celou řadu „originálních“ provedení jednotlivých hradů této kategorie a jejich adaptaci na nejrůznější přírodní, finanční, stavebně-technologické podmínky, jakožto i individuální představy a společenské možnosti stavitele/majitele hradu.

Volbu tohoto typu hradu coby prostředku mimo jiné společenské reprezentace a seberepresentace, umocňovala klidná karlovska a václavská doba. Jednalo se o záležitost vysloveně módní během 2. poloviny 14. století a na počátku 15. století, s možným přesahem do poloviny 15. století.

Vyjmenované lokality lze dle velikosti dvoupalácového jádra rozdělit zhruba do tří kategorií – velké, střední, malé (Obr. 63). Obecně je možné říci, že nejmenší představitelé pocházejí z díla drobné šlechty, zatímco prostorově nejrozsáhlejší ukázky jsou dílem společenské elity. Zcela platné toto tvrzení však není, jelikož do kategorie menších ukázek patří i Helfenburk. Na první pohled malé jádro však bylo vůči přístupové cestě orientováno svou delší stranou, kde se hradba jádra navíc napojovala na úseky příčné hradby, které pokračovaly oběma směry. Jádro tak působilo mnohem větší a svou roli jistě měla i čelní okrouhlá věž. Opomenout v tomto případě nelze ani architektonické kvality, například existence arkádového ochozu kolem nádvoří. Stejně tak další díla společensky značně významných stavitelů spadají i do kategorie středních velikostí. To bylo jistě dáno terénními podmínkami staveniště. Stejně tak jistě platilo, že vizuální role hradu, jeho módní projetí, mělo už samo o sobě značnou demonstrativní a reprezentativní roli a nešlo přednostně o velikost, ale provedení. Vizuálnímu efektu hradního jádra pak dopomáhaly i další stavební prvky, jako byly další linie opevnění, parkánová hradba apod., které značně zvětšovaly zastavěnou plochu.

Na základě této analogie a samotné analýzy lze v případě hradu Kožlí o jeho dvoupalácové dispozici uvažovat nejdříve během 2. poloviny 14. století, přičemž je možné připustit i počátek 15. století. V tomto momentě je tedy nepravděpodobné, že by se jednalo o nejstarší ukázku tohoto stavebního provedení.

Rozšíření prostoru hradního areálu a jeho pravidelná dispozice umožnilo změny uvnitř hradního jádra, které nyní bylo stavebně flexibilnější a umožňovalo více variant řešení vstupu, jak z čelní tak boční linie. Každopádně bylo jádro vybaveno dvěma rovnocennými paláci, které stanuly naproti sobě a uzavřely mezilehlé nádvoří, které ze zbylých dvou stran vymezovala obvodová hradba staršího hradu. Došlo-li tehdy k respektování rozměrů původního jádra hradu, nebo byl jeden z paláců přistavěn zvnějšku (jako například na hradě Cornštejn) či došlo pouze k částečné destrukci obvodové hradby s cílem vystavět zde pravidelný palác (jako například na hradě Egerberk), není možné za současného stavu poznání říci. Je též pravděpodobné, že nejspíše při těchto stavebních aktivitách, které daly hradu nové rozměry i dispozici, vznikl též palác v prostoru zadního, západního parkánu.

Analýza však nepřináší jen možné odpovědi, ale také otázky. Jedná se všeobecně o problém typologie a kategorizaci jednotlivých hradů. Jak již bylo popsáno výše, mnohdy tato snaha naráží na velká úskalí, jelikož je každý hrad individuálním dílem, mohou se zde kombinovat různé prvky, které kastelologie při snaze o typologické

zařazení někdy příliš uměle a násilně separuje a vychází tak ze značně zdeformovaného obrazu. Velkou roli má i stav a úroveň výzkumu daných lokalit. Například novější studie řadí mezi vyvážené hrady dvoupólové dispozice též hrad Jezeří (*Sýkora 2016*, 212). Otázka samotné kategorizace je však někdy problematictější. Například pokud je mezi hrady dvoupalácové dispozice řazen hrad Egerberk, jehož přední věžovitý palác byl ovlivněn tvarem hradby a jejími vlastnostmi, které jistě byly i obranné, naskýtá se otázka, proč by sem nemohl být řazen i hrad Vikštejn, který vykazuje podobné rysy, byť je zde čelní obytný objekt v rámci jádra většinou rekonstruovaný jako výrazně věžovitá stavba zesílená břitem. Obranné prvky, které obsahovala a obranné kvality, která tak plnila, však neupírají nic na tom, že mohla být zčásti komfortně obytná a tudíž plnila obdobnou roli jako druhý, protilehlý palác. Z hlediska nejen půdorysného (dvoupólovost), ale i funkčního (obránné kvality čela hradu, prostorné ústřední nádvoří) tak do značné míry tato kritéria splňuje podobně jako hrad Egerberk. Konkrétní provedení je pak výsledkem mnoha faktorů, popsaných již výše, stejně jako fakt, že hrad Vikštejn plnil jak roli správní a rezidenční, tak jistě i obrannou a demonstrativní, což mohlo vést k posílení otázky jeho fortifikace v podobě čelního věžovitého paláce s břitem (více k hradu např. *Kouřil – Prix – Wihoda 2000*, 375-385).

Na závěr je možné nastínit samotnou problematiku dvoupalácové dispozice z hlediska jejího vnímání a důvodů jejího vzniku a aplikace. V první řadě je nutné zamyslet se, zda je vhodné používat konkrétní pojem „dvoupalácová dispozice“, je-li evidentní, že u některých lokalit měl jeden z paláců spíše výrazně vertikální charakter, ale též že oba „palácové“ objekty mohly mít rozdílnou funkci (rezidenční x provozní). Jako vhodnější pojem se zdá obecnější termín dvoupólová dispozice, která poukazuje na celkové stavební provedení a nedrží se striktně definice jednotlivých objektů a jejich vlastností a rolí. Je zde i poukázání na fakt, že výsledná podoba hradu, byť měla nějaký určitý módní vzor či předlohu, byla výsledkem mnoha individuálních faktorů.

Vznik právě dvoupalácové podoby vycházel dle výše uvedeného přehledu nejspíše z více důvodů a též sledoval více cílů. Patří mezi ně stavební a architektonické pojetí, tedy vizuální efekt, módnost, monumentalita hradu a prostorné nádvoří, které již nebylo součástí jen provozně-funkční stránky hradu, ale i součástí kultury bydlení a reprezentace. Odráží se zde jistě i sociální skladba obyvatel hradu a jejich vzájemné vazby, kde lze hledat například vlastnictví hradu více sourozenci, ale i nutnost ubytování pro šlechtickou družinu a jejich rodinné příslušníky. S tím souvisí snaha o větší obytný komfort či důraz na reprezentativní složku některých částí hradu. Všechny tyto aspekty

navíc mohly společně souviset. Existence dvou paláců může mluvit též o rozdílné funkci obou z nich, kdy jeden byl spíše obytnou částí a druhý plnil především provozní složku hradu. Výsledkem pak byla hradní dispozice umožňující nejen dobovou reprezentaci a mocenskou demonstraci, ale též komfortnější obytné a provozně-funkční možnosti.

Závěr

Jak vyplynulo z předešlých částí této práce, hrad Kožlí představuje velice zajímavou a důležitou lokalitu. Bylo zde možné demonstrovat jak vývoj větších panských sídel v dolním Posázaví, tak problematiku typologického členění, jakožto otázku staveb v kontextu dvoupalácové dispozice. Ve všech zkoumaných oblastech je možné vidět roli dobové módy, ovšem zcela evidentní je především individualita jednotlivých lokalit vyplývající z mnoha faktorů.

V rámci dolního Posázaví lze hrad Kožlí vnímat jako jedno z mnoha větších panských sídel, která zde vyrůstají během pokročilé 2. poloviny 13. století. Představují tak plné osídlení a usazení daných rodů v krajině a jejich snahu o legitimizaci práva na dané území, jakožto demonstraci síly a moci. Důležitou otázkou při zakládání hradů měly jak příhodné terénní podmínky, tak dálkové komunikace a obchodní sítě. Právě na jedné z nich vyrostl i hrad Kožlí, přičemž snaha tuto cestu kontrolovat a ovládat vedla nejspíš k volbě konkrétního staveniště, které umožňovalo výstavbu jen menšího objektu. Jeho role byla obdobně jako u většiny ostatních multifunkční. Po přestavbě dle dobové módy posílila mimo jiné jeho úloha reprezentační.

Panství hradu nikdy nedosahovalo větších rozměrů a jeho jádro se nejspíše rozléhalo v těsné blízkosti hradu, v okolí toků Tisemského a Janovického potoka. Tomu odpovídá i umístění hradu. Jeho pohledové situování umožňuje kontrolovat daný prostor, včetně podstatné délky dálkové obchodní cesty a jejího případného křížení a větvení v okolí. Hrad v této rovině nepůsobil jen jako strážní objekt, ale též jako symbol pána, jeho přítomnosti a práva na daný prostor. Byť je hrad umístěn na ostrožně, kterou obklopují místy výrazně vyšší kopce, zaujímá v prostoru údolí dominantní postavení. Opomenout nelze jistě ani silný vizuální efekt. Vnější fortifikaci zajišťovala síť rybníků, jejichž úloha byla též ekonomická a symbolická. K nim patří i zázemí hradu v podobě pravděpodobného mlýna a popřípadě dalších hospodářsko-provozních usedlostí v údolí Janovického potoka dál po proudu. Komunikační propojení hradu s okolím zajišťovaly hráze rybníků, které vedly do prostoru předhradí, kde se nacházelo nejbližší

zázemí hradu. Předhradí nejspíše vzniklo a následně též zaniklo těsně ve spojení s osudy samotného hradu.

Představa o samotném hradě Kožlí, jeho podobě a stavebním vývoji vychází pouze z povrchového a stavebně-historického průzkumu. Na jeho základě lze bezpečně konstatovat, že hrad prodělal minimálně dvě stavební úpravy. Lze se vážně domnívat, že původní podoba hradu byla jiná. Vyvážená, dvoupólová dispozice zde vzniká nejpravděpodobněji až během 2. poloviny 14. století, popřípadě na počátku 15. století. Potřeba pravidelné dispozice hradu je zde zřejmá, jelikož vedla k razantnímu zásahu do podoby terénu. Lze mít za to, že původní hrad byl užší a jeho délku vymezovaly do skály vytesané příkopy. Rekonstruovat jeho konkrétní podobu však není na základě současných poznatků možné. K rozšíření hradu došlo v podobě parkánové hradby, která byla vystavěna hluboko do svahu po obou delších stranách, přičemž respektovala čelní a zadní linii staršího opevnění. Ke stavební úpravě došlo též v rámci hradního jádra, které nyní disponovalo dvěma protilehlými paláci.

Jak ukázala obecná analýza hradů tzv. dvoupalácové dispozice, jednalo se o dobový módní trend a symbol prestiže, který byl poměrně hojný během celé 2. poloviny 14. století až do počátku 15. století s určitým přesahem do období kolem poloviny 15. století. Její aplikace byla v rámci českých zemích zřejmě bez geografického omezení, stejně jako bez omezení v postavení stavebníka. Ten buďto svůj společenský status obhajoval, popřípadě se ho snažil dosáhnout. Rozdíly pak byly jak ve velikosti, tak především v náročnosti provedení. Vznik dvoupalácové, respektive dvoupólové dispozice vycházel pravděpodobně jak z pragmatických, tak symbolických důvodů. Konkrétně lze hovořit o snaze rozšířit obytný prostor a komfort v souvislosti se sociální skladbou obyvatel hradu a jejich vzájemnými vazbami, ale též o provozní záležitosti, jako je například fungování kuchyně apod. Důležitá byla též snaha společensky se prezentovat a demonstrovat tak své postavení, což umožňovalo jak architektonické pojetí hradu, tak jeho provozní náročnost a vybavenost.

Nejednalo se přímo o stavební typ, ale spíše předlohu a vzor s obecnými rysy a vlastnostmi, které dále modifikovala celá řada individuálních faktorů. Snaha se někomu vyrovnat a reagovat na dobovou módu je koneckonců stále existující jev i v současné společnosti a není tedy možné toto chování vyloučit i u společností minulých.

Na Kožlí bylo rovněž možno demonstrovat i roli hradu v širším krajinném kontextu. Stejně jako krajina ovlivňovala do určité míry jeho podobu, ovlivňoval v druhé řadě hrad podobu okolní krajiny. S tím lze spojit existenci zázemí hradu,

využívání ekonomického potenciálu okolí, například vodní síly, lesní hospodářství atd. Hrad byl provozuschopný díky svému zázemí a zboží. Stejně tak i předhradí a okolní vesnice těžily z přítomnosti hradu. Jakmile hrad zaniká, vytrácí se i mnohé výhody a tudíž zaniká i část okolního osídlení, v případě hradu Kožlí pak jeho nejbližší zázemí a přehradí.

K zániku hradu Kožlí nedošlo pravděpodobně násilnou cestou v podobě vojenské akce, ovšem pro ostatní hrady dolního Posázaví byla doba poděbradských válek většinou vážná či dokonce fatální, a dá se říci, že oblast byla v 60. letech 15. století krajinou válek. Hrad Kožlí ale ukazuje jiný, pomalejší způsob zániku panského sídla, kdy se menší hrad a jeho zboží stává součástí většího panství. Méně významný hrad zde pomalu ztrácí svou rezidenční a reprezentativní roli a stává se pouhým správním a hospodářským centrem okolí. Postupně během 16. století ztrácí jeho náročná údržba význam a rentabilitu a hrad tak zaniká.

Byť tato práce přinesla některé nové poznatky především na regionální úrovni, je i na závěr nutné vyzdvihnout nutnost dalšího zájmu o lokalitu hradu Kožlí a to ať na úrovni archeologicko-historické, tak památkové péče. Cílem by mělo být jednak lokalitu zachránit před kompletní destrukcí a ztrátou cenných částí s velkou výpovědní hodnotou, jakožto i lepší a detailnější poznání lokality, např. přesné geodetické zaměření celého sídelního komplexu, archeologický výzkum s cílem datačního rozboru jednotlivých částí hradu či nedestruktivní průzkum s cílem ověřit existenci mlýna a dalšího provozně-hospodářského zázemí hradu.

Seznam pramenů a literatury

Literatura:

- Anderle, J.** 2009: Středověké etapy vývoje hradu Velhartice. *Průzkumy památek* 2009/2, 51-82.
- Austin, D.** 1984: The Castle and the Landscape: Annual Lecture to the Society for Landscape Studies, *Landscape History* 6, 69-81.
- Budač, M. – Macháčová, V. – Procházka, M.** 2012: Příklad nezdařené lokace hradu na Sedlčansku. *Archaeologia Historica* 37, 433-444.
- Brown, E. A. R.** 1974: The Tyranny of Construct: Feudalism and Historians of Medieval Europe. *The American Historical Review*, Vol. 79, No. 4. 10, 1063-1088.
- Cejpová, M.** 1998: Státní hrad Litice nad Orlicí, okres Ústí nad Orlicí – poznámky ke stavebnímu vývoji hradu. *Castellologica Bohemica* 6, 245-255.
- Creighton, O. – Higham, R.** 2003: *Medieval castles*. London.
- Creighton, O.** 2002: *Castles and Landscapes: Power, Community and Fortification in Medieval England*. London.
- Culek, M. a kol.** 1996: *Biogeografické členění České republiky*. Praha.
- Demek, J. a kol.** 1987: *Zeměpisný lexikon ČSR – Hory a nížiny*. Praha.
- Dohnal, J. – Jáně, Z. – Kněz, J. – Valenta, J. – Zima, L.** 2002: Vstupní část hradu Litice nad Orlicí – výsledky geofyzikálního průzkumu. *Castellologica Bohemica* 8, 473-482.
- Durdík, T. – Bolina, P.** 2001: *Středověké hrady v Čechách a na Moravě*. Praha.
- Durdík, T. – Chotěbor, P.** 1973: Povrchový průzkum hradu Kožlí. *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka* 14, 97-111.
- Durdík, T. – Kašpar, V.** 2002: Nálezová zpráva o předstihovém archeologickém výzkumu na hradě Zlenice v roce 2001, okres Praha – východ.
- Durdík, T. – Sušický, V.** 2005: *Zříceniny hradů, tvrzí a zámků. Střední Čechy*. Praha.
- Durdík, T.** 1976: Nástin vývoje hradů na Podblanicku a v dolním Posázaví. *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka* 17, 117-137.
- Durdík, T.** 1977: K chronologii obytných věží českého středověkého hradu. *Archaeologia Historica* 2, 221-228.
- Durdík, T.** 1979: Povrchový průzkum a zajišťovací výzkum hradu Čejchanova, *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka*, 251-272.

- Durdík, T.** 1980a: K chronologii keramiky 14. – 15. století ve východní části středních Čech. *Archaeologia Historica* 5, 361-368.
- Durdík, T.** 1980b: Povrchový výzkum zaniklého středověkého sídlištního komplexu Stará Dubá. *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka* 21, 141-168.
- Durdík, T.** 1983: Hospodářské objekty a doklady výroby na hradech v povodí Berounky a severním Podbrdsku. *Archaeologia historica* 8, 471-478.
- Durdík, T.** 1991: Hrady Podblanicka v kresbách K. H. Máchy. *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka* 31, 91-100.
- Durdík, T.** 1995: *Encyklopedie českých hradů*. Praha.
- Durdík, T.** 1998: *Hrady kastelového typu 13. století ve střední Evropě*. Praha.
- Durdík, T.** 2000: *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*. Praha.
- Durdík, T.** 2002: *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Dodatky*. Praha.
- Durdík, T.** 2010: Několik poznámek k české hradní každodennosti. *Archeologia historica* 35, 45-61.
- Durdík, T. a kol.** 2010: Studie na záchranu a rehabilitaci hradní zříceniny Zlenice a jejího přírodního prostředí. Praha.
- Dvorský, F.** 1907: O starožitném panském rodě Benešoviců. Část 1. O Benešovicích – vyjímaje rod pánů z Kravař. Praha.
- Gabriel, F.** 2002: Quo vadis vědo o hradech? *Castellologica bohemica* 8, 499-502.
- Gabriel, F.** 2006: Teoretické aspekty studia hradních staveb. Ústí nad Labem: Filozofická fakulta UJEP. Ústí nad Labem.
- Gabriel, F.** 2014: Poznámky k třídění hradů podle dispozičních typů. *Castellologica bohemica* 14, 5-18.
- Heber, F. A.** 2012: *České hrady, zámky a tvrze IV. Střední Čechy*. Bukáčková, I. (ed.) Praha.
- Hefner, Z.** 1994: Hrad Egerberk. Památky, příroda, život. *Vlastivědný čtvrtletník Chomutovska* 26, č. 1-3. Chomutov, 28-32, 60-64, 92-96.
- Hefner, Z.** 2011: Popis paláce hradu Egerberg – díla dvorské stavební huti Václava IV. *Hláška: zpravodaj Klubu Augusta Sedláčka* 22, č. 1., 1-4.
- Hejna, A.** 1965: Chvojen, okres Benešov. *Bulletin záchranného oddělení* 3, 62-63.
- Hejna, A.** 1968: Archeologický výzkum na Chvojně u Benešova. *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka* 9, 82-93.

- Hejna, A.** 1971: Opevněné sídliště a dvorec s kostelem na lokalitě Chvojen, obec Jírovice, okres Benešov u Prahy. Zaniklé středověké vesnice v ČSSR ve světle archeologických výzkumů. Díl I. Uherské Hradiště, 47-58.
- Hejna, A.** 1976a: Opevněná venkovská sídla doby přemyslovské v Čechách. Výsledky archeologického výzkumu z období 1965 – 1975. *Archeologia Historica* 2, 69-79.
- Hejna, A.** 1976b: Venkovská opevněná sídla 10. – 13. století v Čechách. Problematika jejich studia a výsledky dosavadního výzkumu. *Archeologické rozhledy* 28, 279-289.
- Hejna, A.** 1977: Výsledky archeologického výzkumu v areálu v Týnci nad Sázavou. Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 18, 129-140.
- Hejna, A.** 1982: Vývoj osídlení v dolním Posázaví a na Benešovsku v době přemyslovské. *Archeologia Historica* 7, 185-195.
- Hložek, J. – Křivánek, R. – Menšík, P.** 2011: Kozí hrádek, okr. Tábor. Předhradí nebo hospodářské zázemí? *Archeologia historica* 36. č. 1., 223-242.
- Hložek, J.** 2010: Předhradí vrcholně středověkých hradů. *Castellologica Bohemica* 10, 31-38.
- Hložek, J.** 2016: Předhradí hradu Zlenice ve světle výsledků archeologického výzkumu a vyhodnocení kolekce získaných kovových artefaktů, *Castellologica Bohemica* 13, 291-319.
- Hložek, J.** 2018: Kolekce nádobkových kachlů ze starého paláce tvrze v Tiché, okres Český Krumlov. Rkp.
- Holoubková, T.** 2013: Gotické a renesanční kachle z hradu Rožnova. Bakalářská práce. Olomouc.
- Charvátová, M.** 1962: Konopiště. Státní zámek a památky v okolí. Praha.
- Jesenský, V.** 1998: Nález cimbuří na severovýchodní věži zámku Konopiště. *Castellologica bohemia* 6/2, 439-443.
- Kacatl, J.** 2011: Cornštejn: podyjská pevnost. Znojmo.
- Kašička, F. – Lancinger, L. – Procházková, N.** 1996: Stavebně-historický průzkum a architektonické vyhodnocení. NPÚ ÚOP v Českých Budějovicích.
- Kašička, F.** 1978: Státní zámek Konopiště a jeho nejstarší stavební proměny. *Archeologia historica* 3, 95-105.
- Kašpar, V.** 2015: Nálezová zpráva o provedení záchranného archeologického výzkumu v roce 2012 v rámci 1. etapy záchrany Velké věže – dominanty hradu Zlenice, k. ú. Senohraby.

- Kavka, F.** 1985: Hrady a jejich význam v skladbě české předhusitské šlechty (1300 – 1419). Situace na středním Povltaví a na dolním Posázaví. Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 26, 139-162.
- Klápšte, J.** 2003: Poznámky o sociálních souvislostech počátků šlechtických hradů v českých zemích. Archeologické rozhledy 55/4, 786-800.
- Klápště, J.** 2005: Proměna českých zemí ve středověku. Praha.
- Kohoutek, J.** 1995: Hrady jihovýchodní Moravy. Zlín.
- Kolektiv** 2000: Encyklopedie českých tvrzí II. díl. Praha.
- Kolektiv** 2006: Týnec nad Sázavou. K historickým kořenům města. Týnec nad Sázavou.
- Kouřil, P. – Prix, D. – Wihoda, M.** 2000: Hrady českého Slezska. Brno.
- Kouřil, P. – Wihoda, M.** 2002: Česká kastelologie na rozcestí? Archaeologia Historica 33, 21-35.
- Kouřil, P.** 1977: Příspěvek k poznání hradů Kozlova, Kufštejna a Rabštejna ve středním Pojihlaví na jz. Moravě. Archaeologia Historica 3, 131-145.
- Krejčík, R.** 2001: Povolování stavby hradů. Hláska: zpravodaj Klubu Augusta Sedláčka 12. č. 2., 22-24.
- Kypta, J. – Marešová, B. – Neustupný, Z.** 2008: K počátkům hradu Křivoklátu. Výsledky archeologického výzkumu tzv. dolního hradu v letech 2004 – 2006. Průzkumy památek 2008/2, 39-68.
- Kypta, J. – Veselý, J.** 2012: Obytná stavba v parkánu hradu Dívčího Kamene. Průzkumy památek 2012/1, 87-100.
- Kypta, J.** 2008: O metodě typologického výzkumu hradů (na příkladu tzv. hradů přechodného typu). Archeologické rozhledy 60/3, 565-610.
- Laval, F.** 2016: Co je kostel?: K počátkům šlechtických sídel českého středověku. Archeologické rozhledy 68/1, 47-90.
- Liddiard, R.** 2005: Castles in Context: Power, Symbolism and Landscape, 1066 to 1500. London.
- Mahnič, K.** 2006: The image of the castle: Between symbol and document. Castrum Bene 9, 279-290.
- Meduna, P.** 1994: Povrchový průzkum komplexu obléhacích prací u Konopiště z let 1467–1468. Castellologica Bohemica 4, 243-250.
- Menclová, D.** 1964: Hrad Cornštejn. Brno.
- Menclová, D.** 1972: České hrady I., II. Praha.

- Meyer, W.** 1972: Die Burg als repräsentatives Statussymbol. Ein Beitrag zum Verständnis des mittelalterlichen Burgenbaues, Zeitschrift für Schweizerische Archäologie und Kunstgeschichte 33, 173-181.
- Musil, F.** 2006: Úvod do kastelologie I., II. Praha.
- Myslivoček, M.** 1993: Erbovník. Praha.
- Neuhäuslová, Z. a kol.** 1998: Mapa potenciální přirozené vegetace České republiky. Praha.
- Nováková, B. a kol.** 1991: Zeměpisný lexikon ČSR – Obce a sídla. Praha.
- Novobilský, M. – Nožička, P.** 2004: Geodetické zaměření hradu Skály a nové poznatky a hypotézy o hradním komplexu. Dějiny staveb, 60-70.
- Novobilský, M. – Rožmberský, P.** 2005: Hrad Skála u Přeštic. Edice zapomenuté hrady, tvrze a místa 33. Plzeň.
- Novosadová, O. – Vilímková, M. – Heroutová, M.** 1977: Vysoký Chlumeč. Stavebně historický průzkum. Pasport, SÚRPMO, rkp. uložen v NPÚ ÚOP středních Čech. Praha.
- Petráň, J.** 2001: Příběh Ouběnic. Mikrohistorie české vesnice. Praha.
- Petráň, J. a kol.** 1985: Benešovsko – Podblanicko. Praha.
- Plaček, M.** 2007: Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí. Praha.
- Podlaha, A.** 1911: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Benešovském, 134-136.
- Profous, A. – Svoboda, J.** 1957: Místní jména v Čechách – Jejich vznik, původní význam a změny. Díl IV., S–Ž. Praha.
- Profous, A.** 1947: Místní jména v Čechách – Jejich vznik, původní význam a změny. Díl I., A–H. Praha.
- Profous, A.** 1949: Místní jména v Čechách – Jejich vznik, původní význam a změny. Díl II., CH–L. Praha.
- Profous, A.** 1951: Místní jména v Čechách – Jejich vznik, původní význam a změny. Díl III., M–Ř. Praha.
- Quitt, E.** 1971. Klimatické oblasti Československa. Studie Geographica 16. Geografický ústav ČSAV. Brno.
- Razím, V.** 2004: Nad počátky hradů české šlechty. Archeologické rozhledy 56/1, 176-214.
- Razím, V.** 2005a: K vývoji a interpretaci hradu Týřova ve 13. století. Průzkumy památek 2005/1, 73-88.

- Razím, V.** 2005b: O tzv. hradech přechodného typu. *Archeologické rozhledy* 57/2, 351-380.
- Razím, V.** 2016: Kostelec jako obranná stavba doby polipanské a poděbradské. *Průzkumy památek* 2016/1, 73-102.
- Reichertová, K.** 1955: Dokončení výzkumu středověké tvrze v Martinicích u Votic. *Archeologické rozhledy* 7, 209-211, 216-218.
- Rykl, M.** 1996: Podrobný průzkum paláce feudálního sídla v Mrači. *Castellologica Bohemica* 5, 141-162.
- Sedláček, A.** 1908: Místopisný slovník historický království českého. Praha.
- Sedláček, A.** 1927: Hrady, zámky a tvrze království českého 15. Praha.
- Slabý, L.** 2017: Archeologické nálezy jako pramen k dataci a rekonstrukci života na středověkých hradech (Předhradní věžovitá brána na hradě Zlenice u Senohrab). Bakalářská práce. České Budějovice.
- Sláma, J.** 1988: Střední Čechy v raném středověku. Praha.
- Stokstad, M.** 2005: *Medieval castles*. London.
- Sýkora, M.** 2016: Hrady za vlády Lucemburků. In: Severozápadní Čechy za vlády Lucemburků. Lenka Bobková (ed.), 198-219.
- Šimeček, P. – Plaček, M. – Skálová, V.** 2008: Copuli lapidum. Hromady kamení III. Hrady a hrádky v povodí Dyje a Jevišovky. Brno.
- Šimeček, P. – Plaček, M. – Skálová, V.** 2009: Copuli lapidum. Hromady kamení I+II. Hrady a hrádky v povodí Svatky a Svitavy. Brno.
- Šimůnek, R.** 2010: Hrad jako symbol v myšlení české středověké šlechty. *Český časopis historický* 108/2, 185-219.
- Šimůnek, R.** 2013: Reprezentace české středověké šlechty. Praha.
- Škabrada, J.** 1998: Dům jako sestava trojdílných bytů (K možností typologického uspořádání středověkého domu). *Průzkumy památek* 1998/1. 33-42.
- Švehla, J.** 1915: Kozí Hrádek. Tábor.
- Tomášek, M.** 1995: Atlas půd České republiky. Praha.
- Tymonová, M.** 2002: Středověký hrad Tepenec u Jívové a jeho fortifikační systém. *Archaeologia historica* 27, 215-228.
- Tywniak, J. – Dragoun, Z. – Jásek, J.** 1988: Tvrze a zámek v Mrači. Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 29, 111-130.
- Tywniak, J.** 1992: Benešov a Konopiště v minulosti. Benešov.

- Úlovec, J.** 2007: Hrad a zámek Líšno. Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 44-47, 131-235.
- Varadzin, L.** 2010: K vývoji hradišť v jádru Čech se zřetelem k přemyslovské doméně (příspěvek do diskuse). Archeologické rozhledy 62/3, 535-554.
- Varhaník, J.** 2003: Věž rotundy v Týnci nad Sázavou. Dějiny staveb, 182-188.
- Varhaník, J.** 2007: K interpretaci výsledků archeologického výzkumu v Týnci nad Sázavou (o. Benešov). Archaeologica Pragensia 18, 227-243.
- Vlasák, A. N.** 1859: Hrádek nad Sázavou a celé jeho okolí. Památky archeologické a místopisné.
- Vlasák, A. N.** 1874: Okres Benešovský: nástin statisticko-historický. Vlašim.
- Vlček, V. a kol.** 1984: Zeměpisný lexikon ČSR – Vodní toky a nádrže. Praha.
- Vránová, V. – Vrána, J.** 2016: Tepenec. Karlův hrad – mizející památka. Archeologické památky střední Moravy 21. Olomouc.
- Wettengl, L.** 1995: Hrad Kožlí. České památky. Časopis pro přátele památek a historie 6, č. 1., 8-11.
- Záruba, F.** 2004: Zbořený Kostelec. Casteollologica Bohemica 9, 177-210.
- Záruba, F.** 2013: De provintia, que sunt circa castrum: in villa Tinec... příspěvek k pozemkové držbě kláštera sv. Jiří na Pražském hradě a k Týnci nad Sázavou. In: Ora et labora. Vybrané kapitoly z dějin a kultury benediktinského řádu. Markéta Jarošová (ed.). Praha, 178-183.
- Záruba, F.** 2014a: Hradní kaple I. – doba přemyslovská. Praha.
- Záruba, F.** 2014b: Hrady Václava IV. Praha.
- Záruba, F.** 2016a: Příspěvek k otázce královských hradů v dolním Posázaví. Casteollologica Bohemica 16, 97-121.
- Záruba, F.** 2016b: Hradní kaple II. – doba lucemburská. Praha.

Internetové a další zdroje:

KoT: Kronika obce Tisem

http://www.tisem.cz/assets/File.ashx?id_org=16714&id_dokumenty=31197

ČRo: Český rozhlas – Hrad, který byl ve své době „In“

<http://www.rozhlas.cz/leonardo/historie/zprava/hrad-ktery-byl-ve-sve-dobe-in--538996>

Sýkora, M. 2018: Středověké hrady – od dokumentace k vizualizaci. Aneb dvojí život pyšných sídel mocných. Přednáška na Historickém ústavu FF Masarykovy univerzity.

Přílohy

Tabulkové přílohy

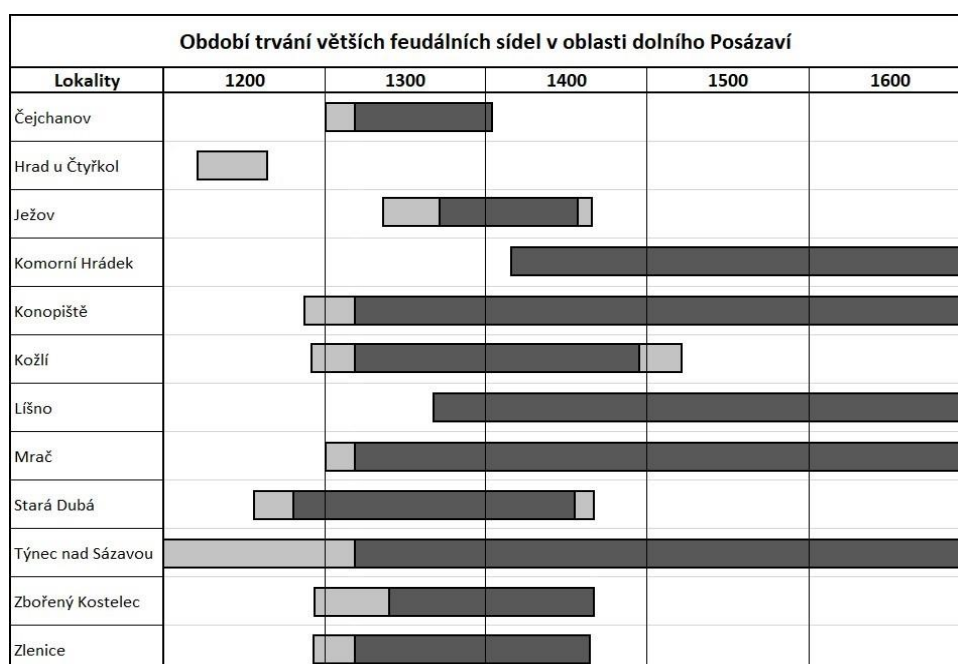
Tab. 1 – Vybraný vzorek keramického materiálu z hradu Kožlí

Vzorek keramického materiálu - hrad Kožlí			
"U kapličky"			
Počet	Tvar nádoby	Zachovalá část	Datace
1	Hrnec	okraj + hrdlo + výduť	14./15. století
2	Hrnec	okraj + hrdlo + výduť	15. století
3	Hrnec	okraj + hrdlo + výduť	15. století
4	Hrnec	okraj + hrdlo + výduť	15. století
5	Hrnec	okraj + hrdlo	14./15. století
6	Hrnec	okraj + hrdlo	15. století
7	Hrnec	okraj	14./15. století
8	Hrnec	okraj	14./15. století
9	Hrnec	okraj	14./15. století
10	Hrnec	okraj	15. století
11	Hrnec	okraj	15. století
12	Hrnec	výduť	14./15. století
13	Hrnec	výduť	15. století
14	Hrnec	výduť	15. století
15	Hrnec	výduť	15. století
16	Hrnec/Zásobnice	okraj	15. století
17	Džbán	okraj	15. století
18	Mísa	okraj	15. století
19	Mísa	okraj	15. století
20	Poklice	okraj	14./15. století
Jihozápadní úsek jižního parkánu			
1	Kachel	okraj + tělo	13. století
2	Kachel	okraj + tělo	14. - 15. století
3	Kachel	okraj + tělo	14. - 15. století
4	Kachel	okraj + tělo	14. - 15. století
5	Kachel	okraj + tělo	14. - 15. století
6	Hrnec	okraj + hrdlo + výduť	14. století
7	Hrnec	okraj + hrdlo + výduť	14./15. století
8	Hrnec	okraj + hrdlo + výduť	15. století
9	Hrnec	okraj + hrdlo + výduť	15. století
10	Hrnec	okraj + hrdlo	13. století
11	Hrnec	okraj + hrdlo	14. století

12	Hrniec	okraj + hrdlo	14. století
13	Hrniec	okraj + hrdlo	14./15. století
14	Hrniec	okraj	13. století
15	Hrniec	okraj	14. století
16	Hrniec	okraj	14./15. století
17	Hrniec	okraj	14./15. století
18	Hrniec	okraj	14./15. století
19	Hrniec	okraj	15. století
20	Hrniec	okraj	15. století
21	Hrniec	okraj	2. pol. 15. století
22	Hrniec	okraj	2. pol. 15. století - 16. století
23	Hrniec	okraj	2. pol. 15. století - 16. století
24	Hrniec/Zásobnice	okraj	14./15. století
25	Trojnožka	dno + výduť + nožka	2. pol. 15. století
26	Trojnožka	dno + nožka	15. století
27	Import (mísa?)	Tělo + dno	14. - 15. století
28	Džbán	okraj	15. století
29	Mísa	okraj	2. pol. 15. století
30	Mísa	okraj	15. století
31	Mísa (?)	dno	15. století
32	Poklice	tělo poklice s úchytem	14. století
33	Poklice	tělo poklice s úchytem	15. století
34	Ucho	ucho prožlabené	15. století
35	Ucho	ucho prožlabené	15. století
Jihovýchodní úsek jižního parkánu			
1	Hrniec	okraj + hrdlo	14. století
2	Hrniec	okraj + hrdlo	14./15. století
3	Hrniec	okraj + hrdlo	14./15. století
4	Hrniec	okraj	14. století
5	Hrniec	okraj	14. století
6	Hrniec	okraj	14./15. století
7	Hrniec	okraj	14./15. století
8	Hrniec	okraj	15. století
9	Hrniec	okraj	15. století
10	Hrniec	okraj	15. století
11	Hrniec	výduť	15. století
12	Hrniec	výduť	2. pol. 15. století
13	Trojnožka	dno + nožka	2. pol. 15. století
14	Džbán	okraj	15. století
15	Pohár	okraj	15. století
16	Mísa	okraj	15. století
17	Mísa	okraj	15. století
18	Mísa	okraj	2. pol. 15. století
19	Ucho	ucho prožlabené	15. století
20	Ucho	tělo ucha	14. - 15. století

Severovýchodní úsek severního parkánu			
1	Hr nec	okraj + hrdlo	14. století
2	Hr nec	okraj + hrdlo	14./15. století
3	Hr nec	okraj + hrdlo	14./15. století
4	Hr nec	okraj + hrdlo	15. století
5	Hr nec	okraj	14. století
6	Hr nec	okraj	14. století
7	Hr nec	okraj	14./15. století
8	Hr nec	okraj	15. století
9	Hr nec	okraj	15. století
10	Hr nec	okraj	15. století
11	Hr nec	okraj	2. pol. 15. století - 16. století
12	Džbán	okraj	15. století
13	Pohár	okraj	15. století
14	Poklice	okraj	15. století
15	Ucho	okraj	14. - 15. století
Neznámá lokalizace - prostor hradu			
1	Hr nec	hrdlo + hrdlo	13. století
2	Hr nec	okraj	13./14. století
3	Hr nec	okraj	14. století
4	Hr nec	okraj	14. století
5	Hr nec	okraj	15. století
6	Trojnožka	dno + nožka	2. pol. 15. století
7	Mísa	okraj	14. století
8	Mísa	okraj	1. pol. 15. století
9	Mísa	okraj	15. století
10	Mísa	okraj	2. pol. 15. století - 16. století

Tab. 2 – Doba existence jednotlivých panských sídel v dolním Posázaví

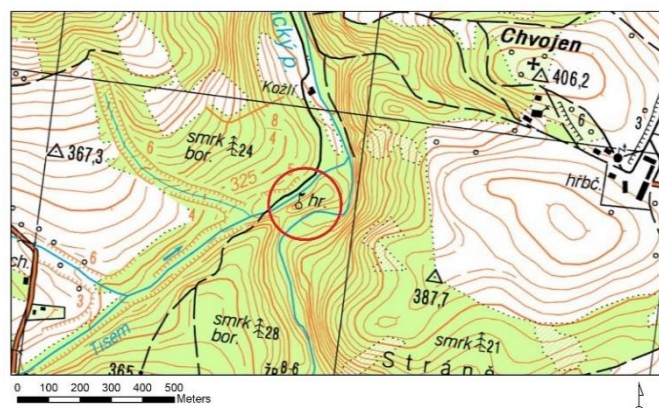
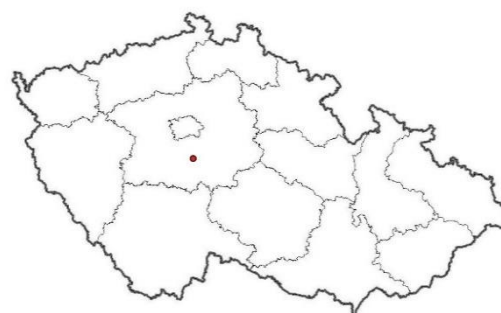

Obrazové přílohy

Obr. 1 – Mapa zájmové oblasti
(<https://geoportal.cuzk.cz/geoprohlizec/>,
úprava autor)

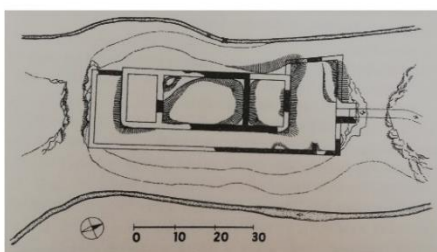
Obr. 2 – Mapa České republiky s
lokalizováním hradu Kožlí včetně
detailního mapového výseku s vyznačením
situování hradu
(<https://geoportal.cuzk.cz/geoprohlizec/>,
úprava autor v programu GIS)

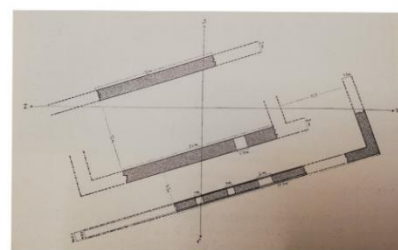
Obr. 3 – Lokalita Chvojen. Pohled
směrem ke kostelu sv. Jakuba a
Filipa. Po pravé straně v terénu
čitelné pozůstatky palácového
objektu nejspíše zaniklého dvorce
(foto autor)

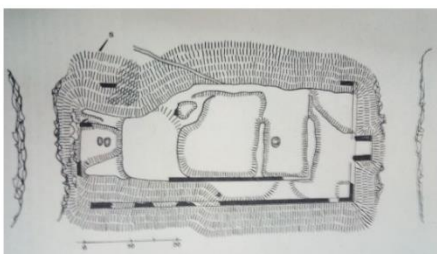
Obr. 4 – Nejspíše nejstarší fotografie zřícenin hradu Kožlí. Pohled na torzo jižní hradby jádra (?) (převzato z *Podlaha 1911, 135*)

a)

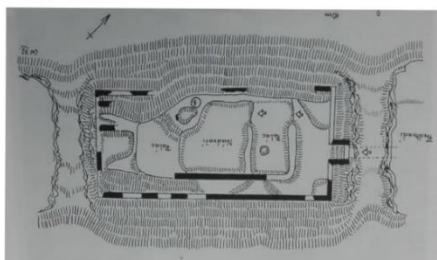
e)

b)

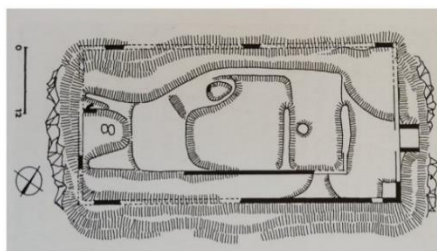
f)

c)

g)

d)

Obr. 5 – Starší plánky hradu Kožlí, převzato:
 a) *Menclová 1972, 95*;
 b) *Durdík – Chotěbor, 1973, 101*;
 c) *Wettengl 1995, 11*;
 d) *Durdík 2000, 286*;
 e) *Podlaha 1911, 134*;
 f) *Sedláček 1927, 48*;
 g) *Durdík 2000, 287*

Obr. 6 – Celkový pohled na současnou podobu zřícenin hradu Kozlí z údolí Tisemského potoka (foto autor)

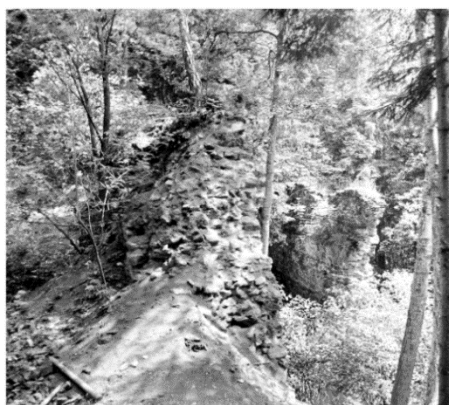
a)

b)

c)

d)

Obr. 7 – Starší fotografie jednotlivých částí zřícenin hradu Kozlí: a) pohled od východu na ústřední nádvoří a západní palác; b) pohled na jižní úsek parkánové hradby (vlevo a uprostřed) a hlavní hradbu jádra hradu (vpravo); c) střední část jižního úseku parkánové hradby; d) pohled na středovou část hlavní hradby jádra, v pozadí středový úsek parkánové hradby (převzato z www.hradkozli.cz, úprava autor)

Obr. 8 – Vybraný přehled z analyzovaného vzorku keramického souboru z hradu Kožlí (foto autor)

Obr. 9. – Pohled od jihu na přední příkop (foto autor)

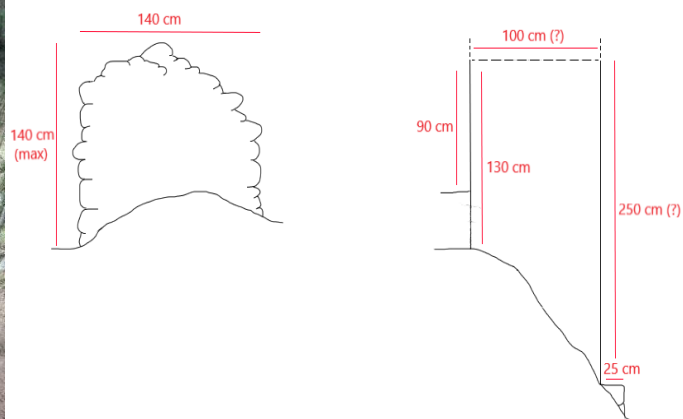
Obr. 10 – Pohled od jihu na zadní příkop (foto autor)

Obr. 11 – Celkový pohled na areál hradu Kožlí (převzato z www.hradkozli.cz, úprava autor)

Obr. 12 – Dochovaný relikt severní parkánové zdi (foto autor)

Obr. 13 – Dokumentace torza severní parkánové zdi (vytvořil autor)

Obr. 14 – Pohled od východu přes šijový příkop na čelo hradu. Uprostřed více vlevo pozůstatky vstupní brány, dále čitelné jihovýchodní nároží (foto *autor*)

Obr. 15 – Severovýchodní nároží (foto *autor*)

Obr. 16 – Jihovýchodní nároží (foto *autor*)

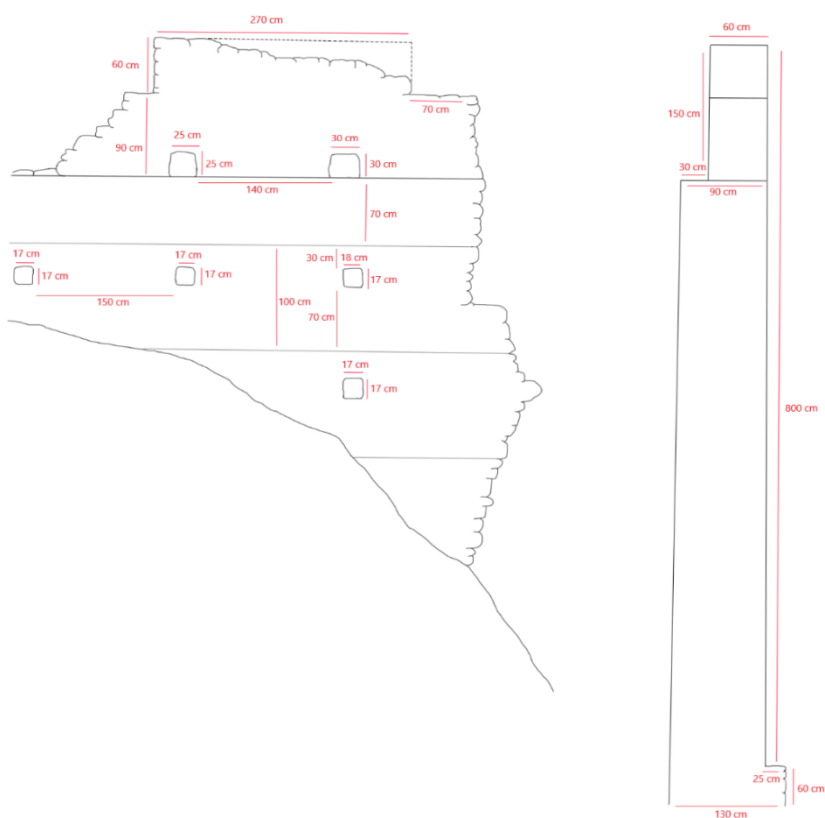
Obr. 17 – Vlevo celkový pohled na vstupní bránu z prostoru předního parkánu; vpravo detailní pohled na jižní zeď vstupní brány (foto *autor*)

Obr. 18 – Pohled na jižní parkánovou zeď od jihovýchodního nároží a od jihu z údolí Janovického potoka (foto *autor*)

Obr. 19 – Středová část jižní parkánové hradby (foto *autor*)

Obr. 20 – Dokumentace středové části jižní parkánové zdi (vytvořil *autor*)

Obr. 21 – Ještě zachované druhé cimbuří jižní parkánové zdi (převzato z www.hradkozli.cz)

Obr. 22 – Jižní parkánová zeď v roce 2008 (převzato z <https://plus.rozhlas.cz>)

Obr. 23 – Detail kresby od F. A. Hebera (převzato z *Menclová 1972, 95*)

Obr. 24 – Jihozápadní nároží (foto *autor*)

Obr. 25 – Severozápadní nároží (foto *autor*)

Obr. 26 – Přední (východní) parkán. V pozadí východní (čelní) palác (foto *autor*)

Obr. 27 – Pohled na východní (vlevo) až severovýchodní (vpravo) část předního parkánu. Viditelné terénní pozůstatky podlouhlé budovy v sousedství vstupní brány (foto *autor*)

Obr. 28 – Pahorek sesypaného zdiva v jihovýchodním nároží parkánové hradby (foto *autor*)

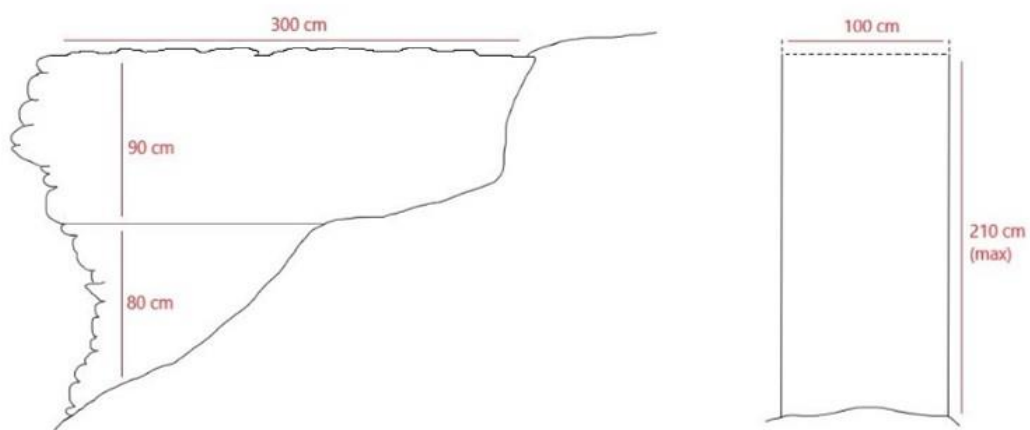

Obr. 29 – Celkový pohled od východu na zadní (západní) parkán (foto *autor*)

Obr. 30 – Viditelný úsek starší zdi ve svahu zadního (západního) příkopu. Nahoře – pohled ze dna zadního příkopu, dole – detailní záběr rozpadlého líce zdi (foto *autor*)

Obr. 31 – Jižní zeď pravděpodobného palácového objektu v prostoru zadního parkánu (foto *autor*)

Obr. 32 – Dokumentace jižní zdi palácového objektu v prostoru západního parkánu (vytvořil *autor*)

Obr. 33 – Celkový pohled na pravděpodobný palácový objekt od jihovýchodu. V popředí a uprostřed valovité útvary zdí, v pozadí dochovaná kompaktní jižní zeď (foto *autor*)

Obr. 34 – Východní palác při pohledu od západu (nahore) a od východu (dole) (foto *autor*)

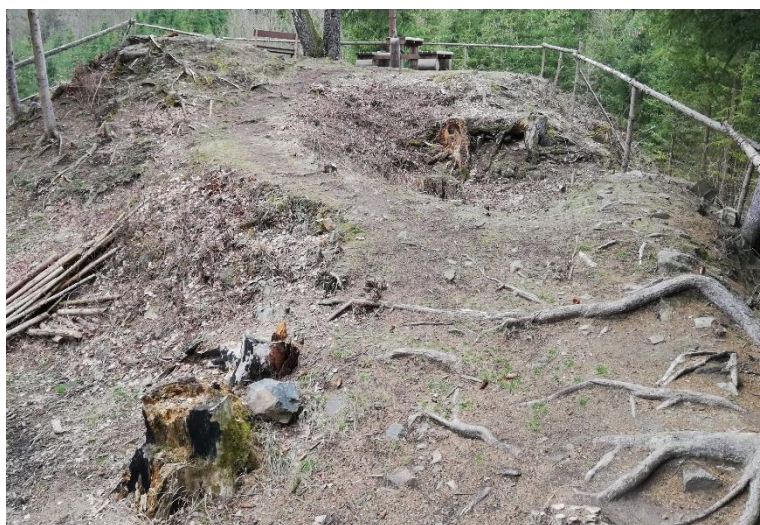
Obr. 35 – Západní palác při pohledu od východu (nahore) a od západu (dole) (foto *autor*)

Obr. 36 – V popředí zaházená mírná propadlina v interiéru východního paláce (foto *autor*)

Obr. 37 – Vyvalené zdivo západního paláce na západní (nahore) a jižní (dole) straně (foto *autor*)

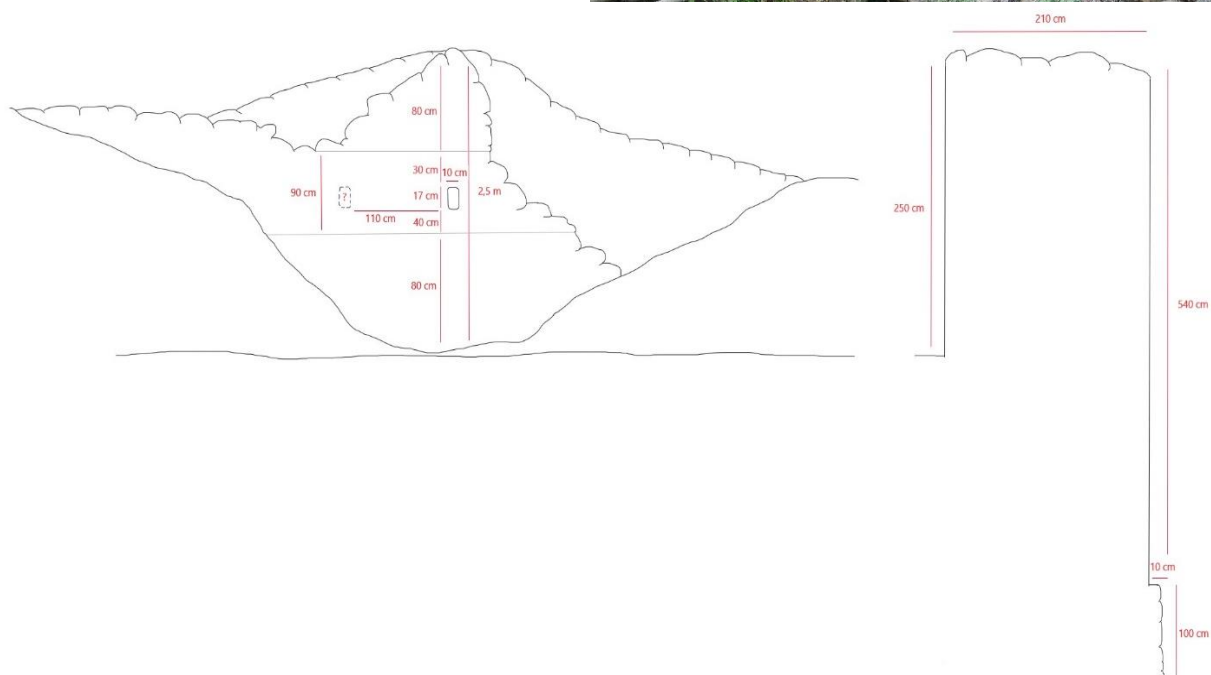
Obr. 38 – Věžovitý přístavek u severovýchodního nároží západního paláce (foto *autor*)

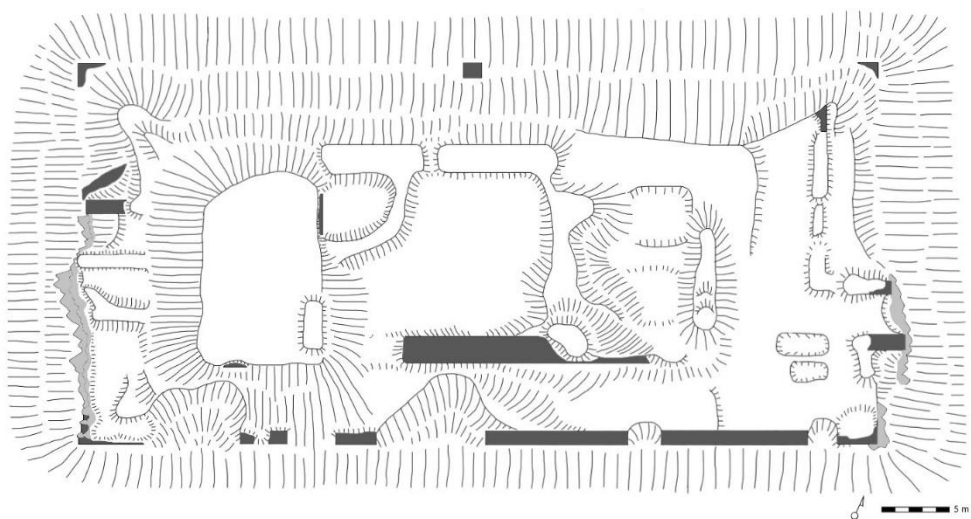
Obr. 39 – Celkový pohled na ústřední nádvoří od severu (foto *autor*)

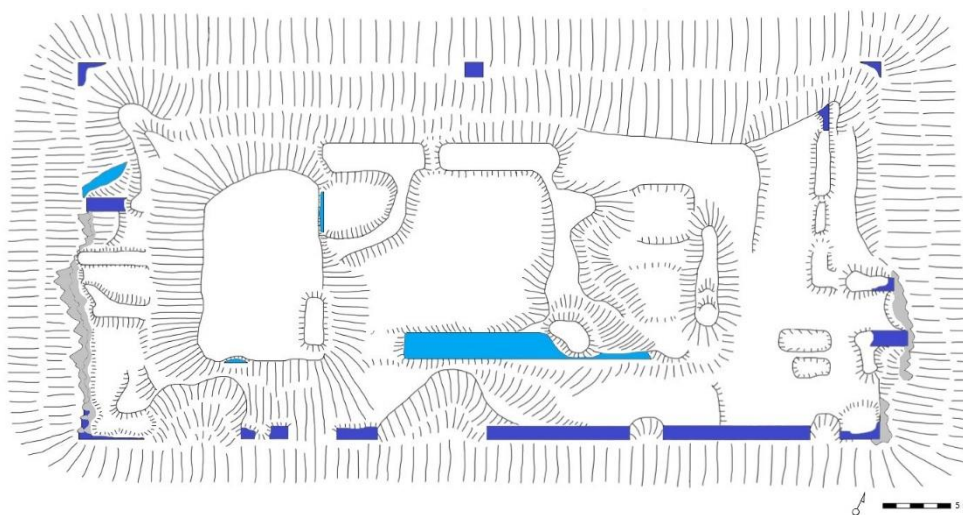
Obr. 40 – Střední část jižního úseku hlavní hradby jádra hradu (foto *autor*)

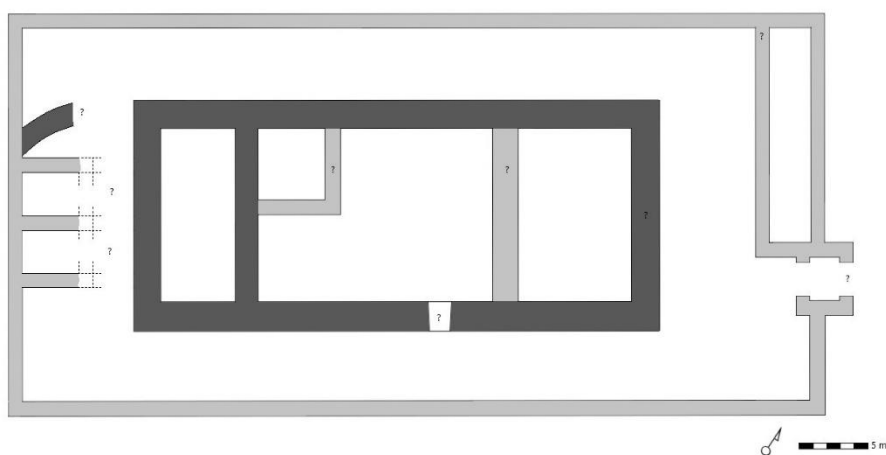
Obr. 41 – Dokumentace středové části jižního úseku hlavní hradby jádra hradu (vytvořil *autor*)

Obr. 42 – Celkový plán hradu s vyznačenými úseky v terénu čitelného zdiva (vytvořil autor)

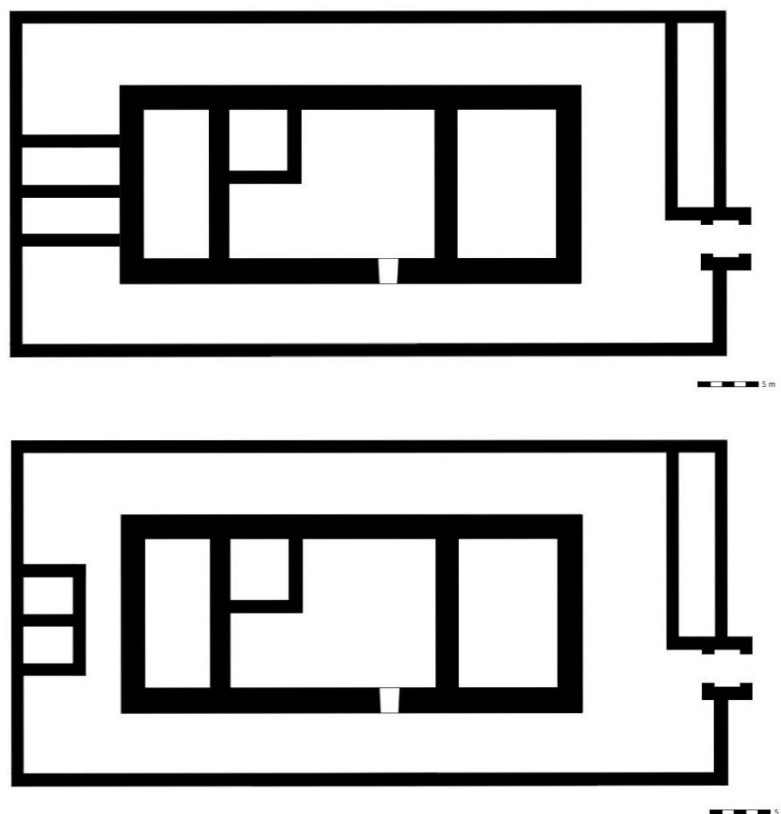

Obr. 43 – Celkový plán hradu se znázorněním možných stavebních fází. Světle modrá – starší fáze; tmavě modrá – mladší fáze (vytvořil autor)

Obr. 44 – Možná rekonstrukce hradu s rozlišením starší (tmavě šedá) a mladší (světle šedá) stavební fáze s vyznačením problémových a nejistých míst (?) (vytvořil autor)

Obr. 45 – Návrhy na možnou
půdorysnou rekonstrukci
hradu Kožlí v rámci mladší
stavební fáze (vytvořil *autor*)

Obr. 46 – Celkový pohled na předhradí od jihozápadu (foto *autor*)

Obr. 47 – Dochované úseky nejspíše úvozové cesty v severní a v severovýchodní části předhradí (foto *autor*)

Obr. 48 – Pravděpodobně středověká cesta v jižní části předhradí (foto *autor*)

Obr. 49 – Dochovaný výběh mohutné hráze v jihozápadním cípu předhradí (foto *autor*)

Obr. 50 – Dochovaný úsek rybníční hráze v údolí Tisemského potoka (foto *autor*)

Obr. 51 – Dochovaný úsek rybníční hráze v údolí Janovického potoka (foto *autor*)

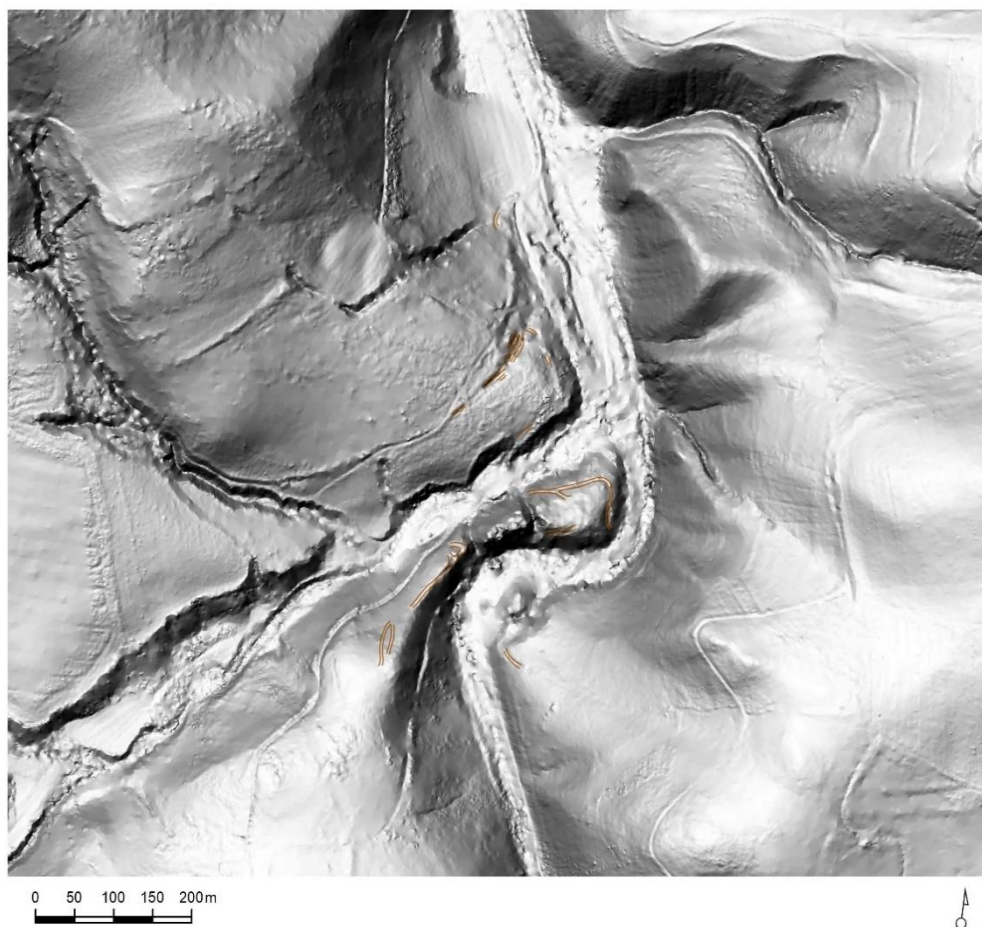

Obr. 52 – Pohled na možný mlýnský náhon, kde stávalo mlýnské kolo. Na levém obrázku je v popředí vpravo patrná rovná plošina, podobná je na druhé straně obrázku více vlevo (foto *autor*)

Obr. 53 –
Rekonstrukce
rybníční sítě
v okolí hradu
Kožlí (zdroj *Český
úřad zeměměřický
a katastrální,*
vytvořil autor)

Obr. 54 – Plán
dochovaných
úseků a reliktnů
středověkých
úvozových cest
v okolí hradu
Kožlí (zdroj *Český
úřad zeměměřický
a katastrální,*
vytvořil autor)

Obr. 55 – Nejsevernější úsek středověké cesty směřující k hradu (foto *autor*)

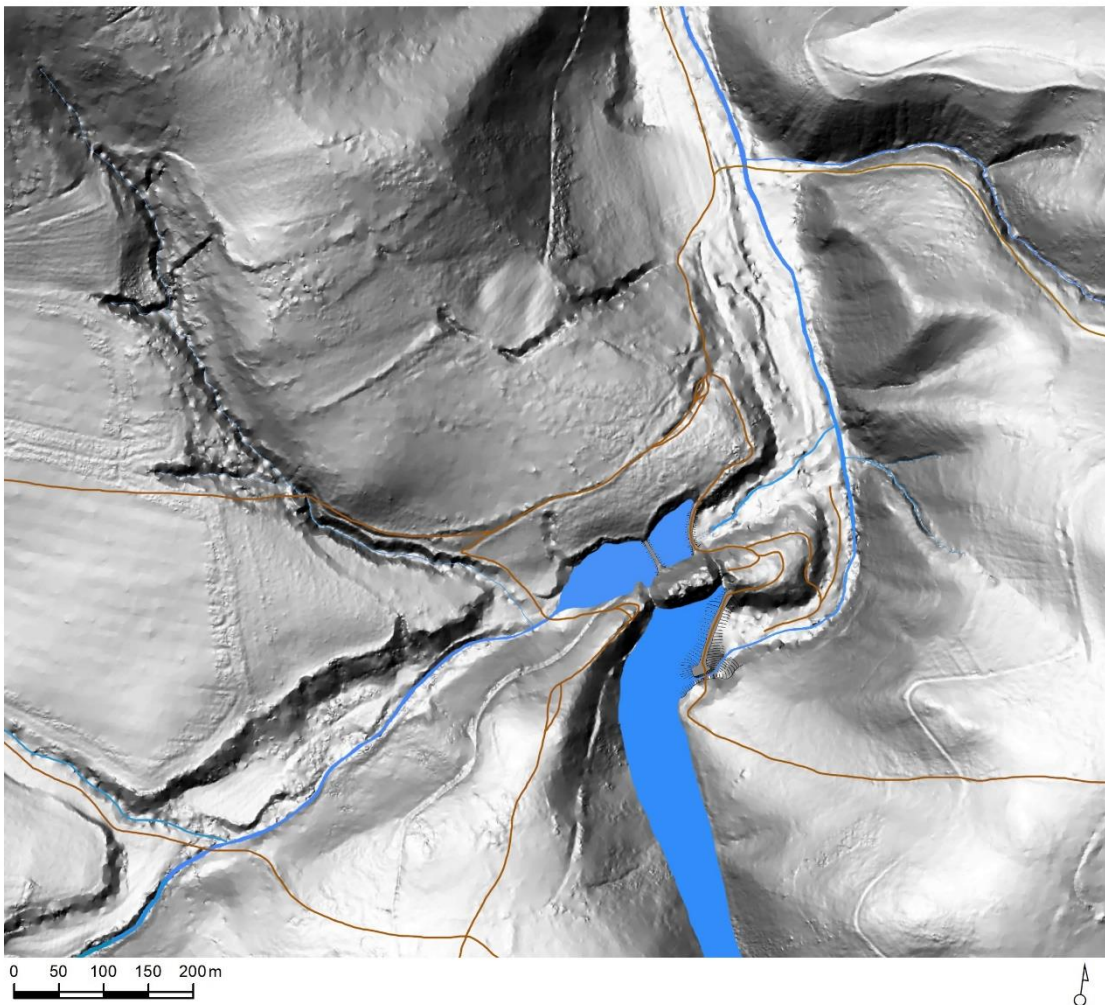
Obr. 56 – Nápadné větvení celkem pěti úvozových cest severně od hradu (foto *autor*)

Obr. 57 – Středověká cesta stoupající po svahu za týlem hradu (nahore) a následně pokračující při jižním svahu ostrohu dál na západ (dole) (foto *autor*)

Obr. 58 – Výšek z I. vojenského mapování – hrad Kozlí a okolí (převzato z http://oldmaps.geolab.cz/map_root.pl?lang=cs&map_root=1vm)

Obr. 59 – Rekonstrukce možné komunikační sítě místních a dálkových cest v okolí hradu Kozlí s ohledem na rybníční soustavu (zdroj *Český úřad zeměměřický a katastrální*, vytvořil autor)

Obr. 60 – Mapa zájmových lokalit v oblasti dolního Posázaví včetně hradu Kožlí (převzato z <https://geoportál.cz/geoprohlizec/> úprava autor)

Obr. 61 – Panská sídla dolního Posázaví: a) Čejchanov; b) Ježov; c) Konopiště; d) Líšno; e) Mrač; f) Stará Dubá; g) Týnec nad Sázavou; h) Zbořený Kostelec; ch) Zlenice (foto autor)

Obr. 62 – Některé vybrané hrady spadající do kategorie hradů tzv. dvoupalácové dispozice:

- a) Rožnov pod Radhoštěm (převzato z www.turistika.cz);
 b) Dívčí Kámen; c) Helfenburk; d) Litice nad Orlicí;
 e) Vysoký Chlumec (foto *autor*)

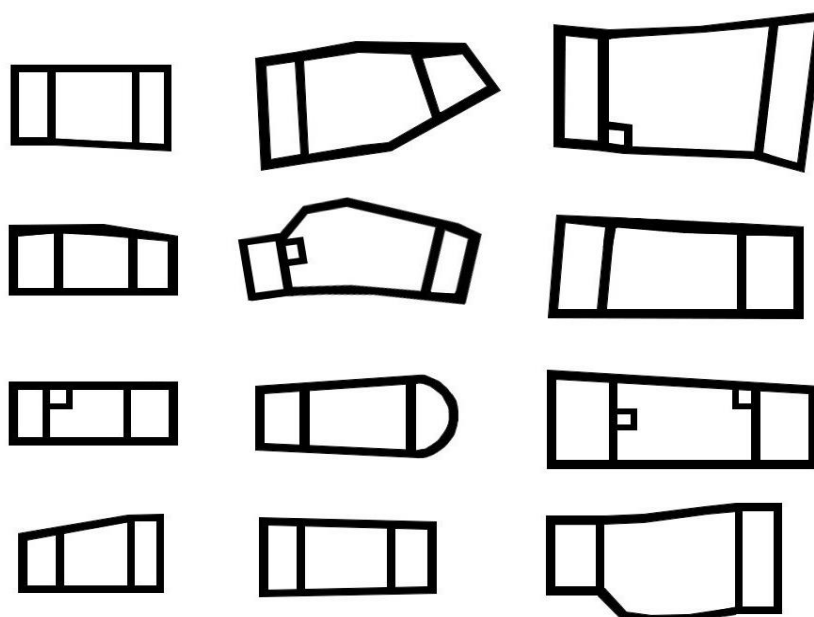

Obr. 63 – Půdorysné porovnání hradních jader hradů tzv. dvoupalácové dispozice:

Pravý sloupeček (od shora dolu): Litice nad Orlicí, Dívčí Kámen, Líšno, Rožnov

Prostřední sloupeček (od shora dolu): Vysoký Chlumec, Cornštejn, Egerberk, Rabštejn

Levý sloupeček (od shora dolu): Nový (Sedlecký) hrad, Helfenburk, Kožlí, Kanšperk

50 m